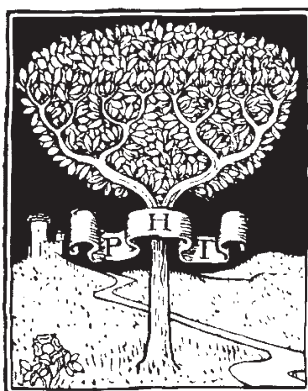

PERSONHISTORISK
TIDSKRIFT

2022:1 • Årgång 118

PERSONHISTORISK TIDSKRIFT

Redaktör
Hanna Enefalk

Utgiven av Personhistoriska samfundet

2022:I

Personhistorisk tidskrift

Personhistorisk tidskrift utges med stöd av Patriotiska Sällskapet, Åke Wibergs stiftelse och Klas de Vylders fond.

ANSVARIG UTGIVARE

Personhistoriska samfundet genom redaktör Hanna Enefalk

KONTAKT

www.personhistoriskasamfundet.org

Redaktör: red@personhistoriskasamfundet.se, postadress: Hanna Enefalk, Institutionen för samhälls- och kulturvetenskap, Karlstads universitet, 651 88 Karlstad

Förfrågan om äldre nummer av PHT: info@personhistoriskasamfundet.se

Medlems- och prenumerantregister samt distribution: pht@personhistoriskasamfundet.se

Medlemsavgiften är 250 kr/år och betalas till plusgiro 2538-7 eller bankgiro 245-1714.

Avisering av medlemsavgift sker under våren. Prenumerationsavgiften för institutioner i hela världen är 250 kr plus porto.

GRAFISK FORM OCH ORIGINAL

Mia Ahlberg Milwertz, Stockholm

TRYCK

BrandFactory AB, Stockholm i maj 2022.

Personhistorisk tidskrift välkomnar personhistoriskt relevanta artiklar av god vetenskaplig kvalitet, dock inte texter av renodlat genealogisk karaktär. Tidskriften tillämpar peer review. Manus levereras som redigerbara digitala filer till redaktören. Ev. illustrationer bör bestå av fritt tillgängligt material, eftersom tidskriften bara i undantagsfall kan betala för upphovsrätt. I de fall en författare vill använda upphovsrättsskyddat material åligger det honom eller henne att undersöka vem som innehar rättigheterna och kontakta denne. Honorar för medverkan utbetalas inte, men författare till artiklar erhåller kostnadsfritt tre exemplar av det nummer där deras bidrag publiceras. Recensenter erhåller på motsvarande sätt två exemplar. Tidskriften tar även emot recensionsexemplar av nyutkommen litteratur. Dessa skickas till redaktören på postadressen ovan.

Från redaktören

I detta vårnummer av *Personhistorisk tidskrift* handlar alla artiklar och recensioner om kvinnor – är det kanske för första gången i tidskriftens historia? Helt unikt för just detta nummer är i alla fall att våra trogna prenumeranter får njuta av en inlaga i färg. Bilderna hör till Solfrid Söderlinds studie av ”Stormor i Dalom”, en studie vars första del trycktes i *PHT* 2021:2 och vars andra, avslutande del presenteras här. Det är ovanligt spännande läsning, inte minst eftersom Personhistoriska samfundet figurerar på ett hörn, och i dåligt sällskap. Samfundet bjöd beklagligtvis in ingen mindre än Herman Lundborg, den svenska rasbiologins banerförare, som föredrags-hållare år 1911. När vi nu, våren 2022, äntligen kan återuppta våra möten efter covid-restriktionerna, är målsättningen sannerligen att välja talare med större urskiljning.

Alma Persson och Fia Sundevall analyserar i sin artikel de svårigheter som mötte Inger-Lena Hultberg, då hon på 1960-talet ville få tillträde till Flygvapnets flyg-ingenjörsutbildning. Persson och Sundevall har haft förmånen att kunna intervjua sitt studieobjekt – något som inte stått Åke Möller till buds. Han lyckas likväl förnya debatten kring en sparsamt dokumenterad, men viktig 1600-talsgestalt: Ingierd Gunnarsdotter eller ”balladernas drottning”, som hon kallats.

Med detta nummer tar jag själv avsked av redaktörsposten. Det har varit ett privilegium att hålla i tidskriften under dessa fem år. Jag lämnar uppdraget i goda händer och hoppas att den värderade läsarskaran kommer att minnas min redaktörstid för de intressanta texternas skull snarare än för de nesliga tryckfel som slunkit igenom under årens lopp!

Nöjsam läsning!

Hanna Enefalk

Innehåll

Artiklar

- Solfrid Söderlind* Stormor i Dalom: En historiografi.
Del II: Stammodern och hennes avkomma 1
- Alma Persson & Fia Sundevall* Det militära arbetets genusgränser:
Inger-Lena Hultberg, Sveriges första och
sista extra flygingenjöraspirant 28
- Åke Möller* ”Någre gamle Wijser”:
Nya biografiska uppgifter om balladsångerskan
Ingierd Gunnarsdotter från Lyrestad 45

Recensioner

- Bert Mårald* Anders Johnson: *Anna Whitlock:
Reformpedagog och rösträttsledare* 56
- Michael Bejke* Gunnel Forsberg: *Gerd Enequist: En pionjär i byxkjol*

Essäer

- Carl Willers* At Hammarskjöld's disposal:
Förhandlingarna om de amerikanska flygarna 64
- Inger Ljunggren* Olof Pihl:
Kyrkoherden som inte kunde läsa sitt Fader vår 74

- Medverkande i detta nummer** 89

Stormor i Dalom: En historiografi

Del II:

Stammodern och hennes avkomma

Av Solfrid Söderlind

fram till 1700-talets slut var Margareta Hansdotter (1594–1657), kallad Stormor i Dalom, en känd gestalt framförallt i Dalarna och inom Västerås stift. Hennes minne var starkt förbundet med kyrkan och de prästsläkter som räknade sina anor från henne och hennes båda män, kyrkoherdarna i Leksand Elaus Terserus (1554–1617) och Uno Troili (1586–1664). Men med 1800-talets nya medier spreds berättelsen om Stormor i vidare kretsar utanför kyrkans sfär och bortom Dalar- nas landskapsgränser.

En brygga mellan kyrkans framställning av Stormor i Dalom och den litterära och populära kvinnogestalt som började ta form under 1800-talet är Johan Fredrik Muncktell, som i *Westerås stifts herdaminne* 1844 förde vidare en anekdot med ursprung i Abraham Hülphers samlingar.¹ I Muncktells version möter prästen, som skulle hålla likpredikan över Margareta, på vägen vid Gagnef en bonde i vecklagan. När prästen frågar varför bonden jämrar sig,

svarar han ”Skulle jag icke gråta, då stormoder i Dalom är död?”²

1800-talet: berättelser sprids

Fredrika Bremer tog fasta på den gamla anekdoten om den gråtande bonden i *Nya teckningar utur hvardagslivet. I Dalarna* (1845) med hänvisning till Muncktells då helt nytgivna herdaminne.³ Hon refererar visserligen anekdoten i en lång fotnot, men använder epitetet i huvudberättelsen och för därmed in Stormor i den skönlitterära världen. Parallellt förs den genealogiska traditionen vidare från Muncktell till Gabriel Anrep, som nämner Margareta i *Svenska Adels ättartavlor* (1864) och *Svenska släktboken* (1871). I *Svenska släktboken* förekommer anekdoten än en gång, men här betonas även att hon ”anses vara stammoder till mer än trettio släkter”.⁴

Anreps publikationer nådde släktforskare i vidare kretsar, och kombinationen av litterär och genealogisk spridning bör ha bidragit till pressens – ännu fåtaliga – artiklar om Uno Troilius och

Margareta Hansdotter. I *Tidning för Stora Kopparbergs län* 16 januari 1840 biografieras ärkebiskopen Samuel Troilius, och här hänvisas till att ”stamfadren war Mäster Uno (Trulsson) Troilius i Leksand, Prost öfwer hela Österdalarne, och gift med den widtbekanta ’Stormor i Dalom.’” Men även i den anrika *Post- och Inrikes Tidningar* meddelas 6 september 1847 i en runa över tidigare justitiestatsministern, greve Mathias Rosenblad, att han var ättling till ”Stormoder i Dalom, som var gift med prosten i Lexand Uno Trulsson”. Detta yttrande är anmärkningvärt eftersom medlemmar av Ridarhuset normalt beskrevs med hänvisning till sina adliga anfäder. Ett par decennier senare, 21 augusti 1885, gav *Dalpilen* sina läsare en rapport från de lokala trädgårdssällskapens sommarsammanträde på Grycksbo bruks herrgård, där besökarna visades runt i bönsalen och besåg porträtten av ”prosten Trulsson i Leksand och hans maka, känd under namnet ’Stormor i Dalom’”.⁵

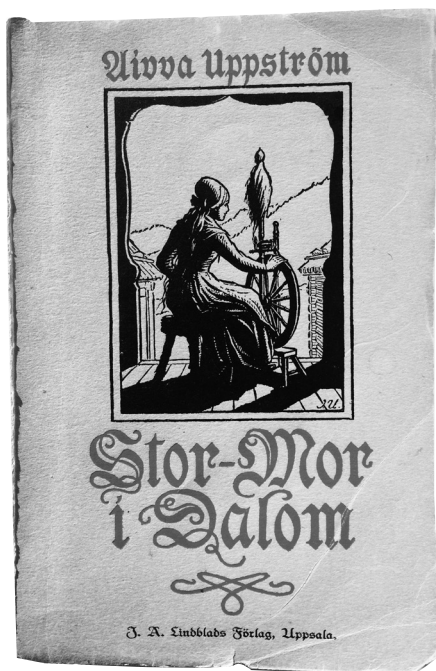
De fåtaliga omnämningarna i pressen under 1800-talet slutar dock med en präktig fanfar. I *Borlänge tidnings* julfestonsnummer år 1898 publicerade signaturen ”C-n” artikeln ”Stormor i Dalom” på en hel sida. Margaretas porträtt (hädanefter kallat porträtt 1; se färgbilagan) återges i ett rastrerat fotografi med låg upplösning och få nyanser, grått i grått, men drar genom sin framträdande pla-

tering blickarna till sig. Omkring reproduktionen har hela tidningssidan ägnats ett porträtt i skrift. Det vi här får veta är kända data, som i några fall har korrigerats av senare forskning. Beträffande henne själv står att hon var ”allmänt älskad för sin gifmildhet mot fattiga och blef vid sin död [...] saknad och sörjd i hela öfre Dalarne.” Och artikelförfattaren avslutar som ett eko av Anrep: ”Mer än 30 släkter anses nämligen kunna räkna sina anor från henne. Af sådan anledning – visserligen en annan än den hvarför hon så kallades af sina samtida – förtjänar hon namnet ’Stormor i Dalom’.”⁶

Den kyrkliga dynastin ger fortfarande eko i en notis i *Stockholmstidningen* 17 juli 1901, då det är Uno Troilius som ges uppmärksamhet. Tidningen påminner om att det denna dag var 98 år sedan ärkebiskopen Uno von Troil avled. Läsaren får veta att ärkebiskopen som barn fick följande vers av sin far Samuel Troilius, tillika ärkebiskop: ”Håll dig, min Uno, vid din bok, / Så blir du både lärd och klok; / Och får du både smör och ost, / Där farfars farfar din var prost.” Stammodern nämns inte här, men snart nog kommer hon att dominera medierna.

Stormor som romanfigur

Författaren Aivva Uppströms roman *Stormor i Dalom – En kvinnlig livsbild från sextonhundratalet* (första upplaga 1919) är det första försöket att skapa

Omslag till Aivva Uppströms roman
Stor-Mor i Dalom (Uppsala 1919).
Foto: Solfrid Söderlind.

litteratur av Stormors liv. Det sker i en starkt romantiserad berättelse om Margaretas väg från ung, drömmande flicka till plikttrogen husmor och hängiven hustru. Huvudpersonens inledande trots mot det äktenskap som planerats över hennes huvud övergår i sann kärlek till den fyrtio år äldre maken, men inte omgående. Romanens inslag av karaktärsutveckling sker inom Margareta, som når kärleken via underkastelse inför ödet och respekt för makens överhöghet.

Aivva Uppströms roman var främst tänkt att läsas av kvinnlig ungdom, och

därför är det begripligt att hon fann det nödvändigt att linda in den extrema ålderskillnaden i en förlåtande romantisk sockervadd. Men författarens förkärlek för det ljuva och söta kan inte helt skyla det inslag av tvång och trots som inleder berättelsen. Författaren framhåller att föräldrarna bestämmer dotterns öde och att hennes egen längtan inte kan uppfyllas. Men hon förklarar inte varför flickan måste giftas bort med en äldre präst. Berättelsens inre logik kräver att kärleken får växa ur Margaretas försoning med sitt öde.

Beskrivningen av Margaretas försvivlan vid sin förste makes grav sju år senare lånar drag av operalitteraturens främsta scener med gråtande kvinnor vid den älskade mannens döda kropp. Uppström låter Margareta sjunka ihop på kyrkogården i isande kyla, fastän Terserus grav i verkligheten fanns inne i kyrkan.⁷ Men syftet med denna scen är att leda läsarens associationer till en känsla av kärleksförlust som den andre maken inte kan kompensera, trots att hon är gravid med hans barn. I romanen beskrivs nämligen Troilius utan grund som en rätt färglös person, medan Terserus framställs som det patriarkala mansidealet, en stark och rättrådig make som även efter döden har första rummet i sin hustrus hjärta.

Uppström skapade en berättelse om livet, tron, folket och det ursvenska landskapet som i denna kombination fram-

står som ett förlorat paradiset. I romanen beskrivs den lutherske herden som andlig och världslig ledare och hans hustru som familjens och församlingens moder. Margaretas liv gestaltas så att den unga läsaren kan ryckas med av en romantisk längtan efter en bättre tid, men också leva sig in i hennes öde.

Man kan fråga sig om Uppström hade ett uppfostringssyfte med romanen. Hon verkade själv som lärare vid Ateneum för flickor i Stockholm, hade redan skrivit några romaner, var medlem av Svenska Kvinnors Nationalförbund och var därtill sekreterare i Svenska kvinnoföreningen för fosterlandets försvar, en organisation bestående av kvinnor som engagerade sig i försvarets finansiering, men inte för kvinnors rösträtt.⁸ Det är rimligt att ställa frågan om författaren med sin roman ville visa de unga läsarna ett konservativt kvinnoideal, ett alternativ till de nya friheter som de nu som första generation hade fått möjligheter att utöva. När romanen kom ut 1919 fick kvinnor i Sverige lika och allmän rösträtt. Två år därefter kunde kvinnor delta i valet till andra kammaren och gift kvinna blev myndig.

Vilken inverkan romanen hade på de unga kvinnornas vägval i denna starkt föränderliga tid förblir en obesvarad fråga, men en sak är säker: den kom att spela en betydande roll för annat som också inträffade vid denna tid – Svenska folktypsutställningen 1919, inrättandet

av rasbiologiska institutet i Uppsala 1922 och utställningen Svea Rike 1930.⁹

Folktypsutställningen 1919

Uppströms roman recenserades i flera dagstidningar med blandade omdömen. Romanen utkom samtidigt som Svenska folktypsutställningen arrangerades 1919 i syfte att främja intresset för rasbiologi och etablera ett statligt finansierat institut. Utställningen har analyserats i en magisteruppsats av Britas Benjamin Eriksson 2013, där han går in på utformningen och valet av publik delaktighet som pedagogik. Uppsatsen bygger på Sven Widmalms och Maria Björkmans forskning om den bakomliggande strategin för att etablera rashygien i Sverige och visar hur idén om en rasgemenskap etablerades i utställningen.¹⁰

Folktypsutställningen invigdes i mars 1919 på Konstakademien i Stockholm och visades därefter i offentliga lokaler i Uppsala, Gävle, Visby och Göteborg. Genetikern och rasbiologen Herman Lundborg och nätverket omkring honom hade utarbetat koncept och samlat in material till utställningen, och några av Sveriges vid den tiden mest välnummerade fotografer levererade bildmaterialet. Inom utställningen fanns en avdelning som presenterade släktträd med information och porträtt. Här fanns en pedagogisk idé om att visa hur önskvärda anlag förstärktes av en genomtänkt ”avelsstrategi”, alltså en rashy-

gienisk praktik illustrerad genom tablåer över framgångsrika släkter.¹¹ I en broschyr över utställningarna pekas på att släkttavlorna ger möjlighet ”att studera både fysiska och andliga egenskapers ärftlighet”.¹² Tablåerna hade alltså samma struktur som genealogiska släkträd, men presentationen hade ett annat syfte.

Hela utställningsarbetet hade ett betydande stöd av etablissemanget, vilket gav Lundborg möjlighet att mana allmänheten till att bidra med fotografiska porträtt och uppgifter från alla landsändar.¹³ Dessutom var publiktillströmningen stor på de flesta platser. Dagspressen skrev om utställningen, annonser infördes, och utställningens bilder trycktes under namnet *Svenska folktyper: Bildgalleri, ordnat efter rasbiologiska principer och försett med en orienterande översikt*.¹⁴

Utställningen och den diskussion den frammanade ledde till en motion i riksdagen i januari 1920 och ett beslut 1921 om inrättande av rasbiologiska institutet från 1922 med Herman Lundborg som föreståndare. Lundborg hade redan smygstartat verksamheten i Uppsala, så att det faktum att institutet förlades dit kunde ses som en rent praktisk fråga, men det går inte att bortse från att universitetsstaden i sig gav starka associationer till vetenskap och opartiskt kunskapsökande.

Folktypsutställningen inledde en insamling av porträttfotografier som skul-

le pågå till ett par år in på 1930-talet. Detta material, som kom att införlivas med Rasbiologiska institutets samlingar i Uppsala, var en del i etablerandet av en visualiserad rasbiologi. Fotografier av kända personer blandades med vanliga medborgare och gav den vägen legitimitet åt insamlingen.¹⁵ Det fotografiska material som insamlades blev under 1920-talet alltmer omfattande. Det kunde i sin systematiserade form ge intryck av att utgöra en stabil empirisk grund för en verksamhet som framställdes som vetenskaplig, men var i grunden till för att bana väg för en effektiv rashygienisk politik riktad mot en redan engagerad allmänhet.¹⁶ Som Ulrika Kjellman visat, var institutets egen fotografiska verksamhet djupt tendentiös i syfte att stärka påståendet om en överlägsen nordisk ras.¹⁷

Under 1920-talet byggde rasbiologiska institutet vidare på ett utbyte med intresserade privatpersoner. Det försåg institutet med material såsom släktutredningar (genealogisk dokumentation) och fotografier.¹⁸ Måns Ahlstedt Åberg har i detalj kartlagt hur det fotografiska insamlingsarbetet i samverkan med allmänheten växte fram och utmynnade i utställningen 1930.¹⁹

När Herman Lundborg i mars och april 1930 i svenskspråkig press i Sverige och Finland uppmanade allmänheten att skicka in uppgifter om sina anor från Stormor till dags dato använde han sig

bland annat av Aivva Uppströms roman, om vilken han skriver: "Skriftställarinnan Aivva Uppström i Stockholm har givit en mycket älsklig bild av Stor-Mor i Dalom i en numera utgången bok med denna titel. En ny upplaga förberedes och utkommer under vårens lopp." Detta kopplade han oförmedlat till behovet av att kartlägga hennes ättlingar så fullständigt som möjligt därför att det skulle vara "av allra största intresse bl.a. för belysande av ståndscirkulationen i Sverige under flera århundraden" och kunna "lämna viktiga bidrag till svensk kulturhistoria". Vad som efterfrågades var "släktutredningar, bilder och annat".²⁰ I detta upprop nämns inte rasbiologin eller rashygien, såvida inte detta underförstås av det korta "bl.a." som stoppats in i motiveringen.

Samarbetet med Uppström bestod inte bara i utgivningen av en ny upplaga av romanen, med en efterskrift av Lundborg, utan även i en korrespondens i vilken Uppström själv visar sig engagerad i insamlingen av uppgifter om ättlingar. Men det är framförallt i Lundborgs efterskrift som syftet tydliggörs: "Från henne och hennes båda män har det goda biologiska arv utgått, som utmärker släkten ända in i sen tid." En stor kartläggning av ättlingarna är av nöden: "För detta ändamål [en genealogisk och demografisk utredning] fordras [...] ett kraftigt bistånd av Stormorsättlingar i olika delar av landet." Genom en

blandning av smickrande formuleringar och uppmaningar ska ättlingarna förstå att de ska bidra med såväl pengar som material för att hålla rasbiologiska institutet flytande. Genom denna efterskrift kom slutligen Uppströms roman att bli oupplösligt förbunden med Lundborgs projekt.²¹

Måns Ahlstedt Åberg har betecknat Stormorsprojektet 1930 som ett exempel på kunscaps-cirkulation, där alla medverkande parter fungerade ömsesidigt förstärkande, så att "många människor [på kort tid] blivit varse om Stor-Morssläkten".²² Vad som är hönan och vad som är ägget i en sådan cirkulation kan vara svårt att fastställa, men Uppströms första upplaga kom att sammanfalla i tiden med folktypsutställningen 1919 och passade Lundborgs syften lika väl som den rimmade illa med de samtidiga stora demokratiska reformerna. Upplagan av år 1930 visar hur Margareta Hansdotters gestalt kunde användas för att attrahera, smickra och leda in en bred allmänhet i rashygienens världsåskådning.

"Svenska Folket" 1930

Arbetet för ett politiskt-ideologiskt genombrott nådde sin höjdpunkt med utställningen Svenska Folket på Stockholmsutställningen 1930. Den var uppbyggd i Svea Rike, en paviljong ritad av Gunnar Asplund. Innanför sin elegant avskalade form hyste den ett storstilat projekt – rashygien som en folkets

ödesfråga för framtiden. Paviljongens modernism är fullt förenlig med denna framtidsvision, eftersom samhällsplanering kunde avse såväl stadsbyggande och yttre hygien som människors familjebildning och rashygien.

Denna andra stora utställning, som Herman Lundborg ansvarade för, byggde på ett decennium av insamlat material, men även mångåriga erfarenheter av lobbying och marknadsföring av rasbiologin. Maja Hagerman redogör i sin biografi över Lundborg för ett arkivfynd – ett brev från 1924 – som ovedersägligen visar att han dels dolde sitt politiska syfte, dels lät andra argumentera för rashygieniska åtgärder. Det rasbiologiska institutets verksamhet kunde på så sätt framstå som vetenskapligt objektiv och fri från politisk agenda.²³

Utställningen byggdes upp av tre delar: en översikt över de raser Lundborg funnit i Sverige och deras förekomst, en stor mängd fotografier av namnlösa personer inom olika yrken och, slutligen, avdelningen om Stormor i Dalom och hennes ättlingar.²⁴ Här sätts Margareta Hansdotter in i den rashygieniska strategin genom att framställas som en förebild. Detta skedde genom att peka på sådant som bidragit till hennes epitet: den dygderika prästhustrun, den kapabla modern och stammodern till många kända släkter i samhällets elit. Genom detta skiljdes hon ut ur det rashygien kallade folkmaterial för att visa att en

enskild individ kan föra sina goda egenskaper vidare till nästa släktled, och därmed för all framtid. Till och med dygderna kunde antas föras vidare, eftersom Margareta och hennes andre make lett sina döttrar in i framgångsrika förbindelser med det högre prästerskapet och sina söner till egna höga ämbeten i kyrkan och samhället.

Från att ha skapat en dynasti inom kyrkan hade förmerandet av hennes arv nu växt till att omfatta samhällets elit inom alla områden ungefär tio generationer senare. Margareta Hansdotter själv omtolkas därmed från att vara en individ med förebildliga egenskaper till att vara en stammoder för ett folk. Orsaken till framgångarna skulle vara arvsanlagen, rasbiologins byggklossar. Lundborg skapade sitt bygge på tesen att Margareta Hansdotters dygder kunde ärvas genetiskt, men utställningen svarade inte på frågan ”hur?”.²⁵ Inte heller förklarade den hur alla tusentals ingifta påverkat arvsanlagen över tid.

Utställningen visualiserade såväl fornstora dagar som en hägrande framtid. *Aftonbladet* fångade detta dubbla perspektiv i en artikel rubricerad ”En storsvensk kvinnogestalt. ’Stor-Mor i Dalom’ – de tiotusens ättemor. Fädrens dygder – efterkommandes rikaste arvedel.” Artikel illustrerades med porträtt 1, en bild av Uno Troilius och ett fotografi från Säbrå ²⁶. Detta är ett tidigt exempel på att Margaretas ursprung i

Säbrå ibland överskuggade hennes anknytning till Leksand.

Lundborg själv upprättade en egen kontakt med Leksands församling. I februari 1932 sammanträdde Leksands kyrkoråd och diskuterade en skriftlig framställan från Lundborg, som undrade om församlingen ville ha porträtt i olja av Stormor och Uno Troilius. Han erbjöd kopior av Stormors porträtt i rasbiologiska institutet och Troilius porträtt på Västmanland-Dala nation i Uppsala för 125 kronor stycket. Kyrkorådet beslöt i enlighet med Lundborgs förslag och satte upp kopiorna i kyrkan på Gustav Adolfsdagen samma år. Nio år senare skaffades även en kopia av Uno Troilius pendangporträtt (se färgbilagan) i tron att det var Terserus porträtt. Alla tre finns idag i sakristian.²⁷

Lanseringen av Stormor i Dalom kan sägas ha varit Lundborgs mest långlivade idé. Gunnar Broberg uppfattar den som "hans yttersta bekännelse till arvet från den krigiska stormaktstiden, till Dalaidealet och ursvenskheten".²⁸ Det äger nog sin riktighet, men det är också påfallande hur Lundborg bortsåg från religionens betydelse och prästeståndets bibliska uppgift att förmera sin avkomma – samtidigt som han lyfte över föreställningen om dygd och redlighet in i rasbiologin. Det var ett bräckligt idébygge. Vid Lundborgs avgång som chef för Rasbiologiska institutet 1935 hade hans vetenskapliga trovärdighet ifrågasatts av

forskare, och ironiska gliringar förekom i dagspressen. Statens institut för rasbiologi fortsatte sin verksamhet under en annan föreståndare, Gunnar Dahlberg, med andra, mindre publika mål och medel.²⁹ Men just Stormors-delen av utställningen 1930 fick ett gensvar bland publiken.

Svenska porträttarkivets roll

Lundborg bad Stormors-ättlingarna att sända in fotografier av sig själva eller andra ättlingar, framförallt bröstbilder i poserna *en face* och *profil*, för att kunna jämföras antropometriskt. På så sätt uppstod ett bildarkiv inom Rasbiologiska institutet. Men en direkt jämförelse med Stormors utseende tycks inte ha varit på tal.

Parallellt med att Herman Lundborgs planer på ett rasbiologiskt institut tog form under 1910-talet, arbetade intendenten och föreståndaren för avdelningen för slottssamlingar och depositioner vid Nationalmuseum, Sixten Strömbom, för etablerandet av ett svenskt porträttarkiv. Charlotta Krispinsson har i sin avhandling *Historiska porträtt som kunskapskälla* (2016) studerat tidens kunskapsyn när det gäller porträtt. Hon har granskat ett tal Strömbom höll inför Personhistoriska samfundet 1915 där han pläderade för inrättandet av ett nationellt heltäckande porträttarkiv bestående av skriftlig och fotografisk dokumentation. Här fram-

går att Strömbom ansåg att porträtten, tillsammans med skriftliga dokument, formar ”vår förnämsta källa till kunskap om de bortgångna förfäderna, liksom [...] ett oersättligt material för konst- och kulturhistorisk forskning, liksom för rashygienisk forskning”.³⁰

Av detta citat skulle man kunna tro att inrättandet av Svenska porträttarkivet 1916 öppet motiverades av rasbiologin, men Krispinsson framhåller att porträttarkivet finansierades av privatpersoner med anknytning till Personhistoriska samfundet, inom vilket intresset för genealogi var styrande. Samfundet hade visserligen bjudit in Herman Lundborg att hålla ett föredrag redan 1911, men deras huvudsakliga intresse var släktforskning om ”landets historiska eliter, i syfte att uppmärksamma enskilda personer”, alltså ”en kvarleva av ett äldre ståndssamhälle med tydligt konservativa drag”.³¹ Personhistoriska samfundets intresse för att stödja bildandet av Svenska porträttarkivet var därmed inte detsamma som rasbiologins vision om att skapa en befolkning som skulle sträva efter att för framtiden rena sig från förment främmande arvsanlag. Detta hindrade inte att Svenska porträttarkivet år 1930, efter femton års insamling av uppgifter om porträtt i privata och offentliga samlingar, utgjorde en potentiell resurs för såväl personhistorisk forskning som rasbiologisk kartläggning.

Rasbiologins elitism begränsades inte till toppskiktet i en social hierarki, utan av en föreställd gemenskap i form av ett överlägset genetiskt folkmaterial i ett tvärsnitt av befolkningen.³² Margareta Hansdotter hade i samband med utställningen 1930 lyfts fram som en rasbiologisk förebild med hänvisning till att hennes dygder förts vidare i många släktled, men hennes historiska person och sociala ställning varken förklarades eller efterfrågades. Epitetet, ättlingarnas framgångar och den tredje upplagan av Uppströms roman hade sin tjusning, som tjänade syftet att locka publiken in i en ideologi som i smyg bereddes till realpolitik.

Den stora publiken tycktes dock mera intresserad av berättelsen om den dygderrika modern och hennes ättlingar än rashygienens totalitära visioner. Därför kunde Stormor i Dalom överleva såväl trettioåret som andra världskriget. Hon hade blivit populär, en historisk person sedan tidigare känd genom ett torrt knippe fakta och några porträtt, nu gestaltad som den goda stammodern och gemensamma nämnaren för tusentals personer i tio släktled.

Staten förvärvar porträtt 1

Den statistiska topp som databasen Svenska dagstidningar dokumenterar för frasen ”Stormor i Dalom” åren omkring 1930 visar tydligt hur gärna dagspressen skrev artiklar i ämnet. Ut-

ställningen ledde till en flerårig livlig interaktion mellan allmänheten och rasbiologiska institutet när det gällde Stormors ättlingar. Måns Ahlstedt Åberg beskriver exempelvis en artikel i *Sörmlandsposten* 6 mars 1930 som handlar om Einar och Gunhild Larsson-Pyk, ägare till Tummelsta gård i Södermanland sedan 1918. Där berättas att Gunhild är ättling till Stormor och att släkten äger porträtt av såväl Stormor som hennes dotter och mäg. Här nämns också att Gunhilds far hade gjort anteckningar om släkten. Dessa lånades och kopierades av rasbiologiska institutet senare samma år.³³

I samband med generationsskiftet och ägarebytet på Tummelsta 1918 registrerades porträttet av Margareta Hansdotter i Svenska porträttarkivet.³⁴ Två år efter att Gunhild Larsson-Pyk lånat ut material till rasbiologiska institutet 1930 köpte brodern Fridolf Tummelsta gård. Någon gång vid denna tid påbörjade Sixten Strömbom arbetet med att genomföra ett förvärv av porträttet på Tummelsta till statens porträttsamlingar på Gripsholm.

Herman Lundborg hade i sitt upprop i tidningarna 1930 uppmanat ättlingar att donera såväl material som medel till kartläggningen av Stormorsätten. Förvärvet av porträttet från Tummelsta följde samma mönster. Strömbom formulerade dock sin vädjan till ättlingarna i ett personligt brev:

Vårt nationella porträttgalleri på Gripsholm har länge saknat en bild av Margareta Burea kallad "Stormor i Dalom", denna märkeskvinna, från vilken så många av vårt lands förnämsta kultursläkter stamma. Ofta ha, särskilt under senare år, hennes ättlingar och andra intresserade förgäves frågat efter hennes bild i slottet. Genom en lycklig slump har Gripsholm nyligen fått ett tillfälle att förvärva ett av de kända originalporträtten av henne, varigenom denna kännbara brist i samlingen skulle på ett värdigt vis kunna fyllas. [...] Jag tar mig därför friheten att vädja till Eder som ättling av "Stormor i Dalom" och anhålla att Ni ville lämna ett bidrag, helst ej understigande 10 kronor till Gripsholmsamlingens förvärv av detta porträtt.³⁵

Gensvaret var måttligt, totalt 225 kronor samlades in av köpesummans 1 300. Listan över bidragsgivare upptar 21 namn som tillhörde det högre borgerskapet och adelns ledande kretsar, och tre av dem dristade sig till att halvera Strömboms begärda lägstabelopp. Det största bidraget kom från tidigare statsministern Ernst Trygger. Men köpet hade genomförts genom Svensk-Engelska Konstgalleriet i Stockholm redan sommaren 1935, och visningsmedel från Gripsholm fick därför fylla ut luckan.³⁶

Förvärvet uppmärksammades i dagspressen ett år senare, när det ställdes ut

på Gripsholms slott. *Svenska Dagbladet* berättar 3 juli 1936 för sina läsare att en ”kollektion” av ett tiotal porträtt från 1600–1800-talen förvärvats till Gripsholm för ”sparda entrémedel”, och tillskriver Sixten Strömbom den lyckade insatsen.³⁷ Här får vi veta att ”det värdefullaste och intressantaste är porträttet av Stormor i Dalom, Margaretha Johansdotter Buréus, [...] vars många ättlingar i berömda svenska lärdoms- och ämbetsmannasläkter funnos upptagna på det stamträd, som var en av Svea Rikes sevärdheter under 1930 års stockholmsutställning”. Vi får också veta att just detta porträtt förvärvats med bidrag från ”åtskilliga av Stormors ättlingar”. Samma budskap publicerades också i *Falu Länsstidning* och i kortare form i *Dagens Nyheter* dagen därpå.

Tidningarna informerade också om att samtliga nyförvärvade porträtt till Gripsholmssamlingen hade konserverats av Nationalmuseums chefskonseruator Gustaf Jaensson.³⁸ Hans åtgärder på porträttet kan ha dokumenterats, men inga anteckningar har hittats vid en eftersökning.³⁹ En teknisk undersökning av måleriskikten skulle kunna ge upplysningar om vilka åtgärder som vidtogs 1935 och tidigare, framförallt när det gäller målningens mest informativa partier, såsom ansiktet, händerna och accessoarerna, men även påskriftens datering. Eventuella förändringar av exempelvis ansiktet skulle ha betydelse

såväl för tolkningen av det ursprungliga måleriskiktet som 1930-talets tillägg.⁴⁰

Efter förvärvet ställdes målningen ut på Gripsholm från sommaren 1936 och hängdes då i Svenska galleriet på tredje våningen, men flyttades 1939 till Astraksalen, där den tycks ha hängt en längre tid innan den långt senare magasineras.⁴¹ I och med detta hade Margareta Hansdotter infogats i raden av de framstående svenska män och kvinnor som förtjänat en plats i Statens porträttsamling, grundad 1822 på Gripsholms slott.

Förvanskningen av porträtt 2

När Karl Erik Steneberg arbetade med sin bok *Kristinatidens måleri* i början av 1950-talet hade han tillgång till Svenska porträttarkivets register och fotografier. De två pendangporträtten av Uno Troilius och Margareta Hansdotter i privat ägo, daterade 1643, beskrev han utifrån fotografier tagna 1950, och han argumenterade för att de skulle vara målade av Johan Friitz, vars verksamhet dokumenterats inom Västerås stift vid denna tid.⁴² Det finns dock en äldre fotografisk dokumentation från 1923 som uppvisar avsevärda skillnader och gör attributionen till Johan Friitz osäkrare.⁴³ Mellan dessa båda tidpunkter har nämligen en märklig och omotiverad konserveringsåtgärd ägt rum. I 1923 års fotografi framstår Margaretas ansikte som uttrycksfullt och händerna som känsligt målade. Av det senare fotografiet framgår att konservatorn inte

bara fyllt i färgbortfall utan även verkar ha målat om händerna, retuscherat partier av ansikte och hals och dämpat ljusreflexerna i ögonen. Han har till och med förlängt bordet, målat en ljus duk ovanpå det – och trollat bort den bönbok som är synlig i det äldre fotografiet.

Margaretas porträtt, så som det framstår i 1923 års fotografi, är besläktat med porträtt 1 och har samma datering. Porträtt 2 kan alltså vara en fri kopia av porträtt 1 och kan ha tillkommit för att flera önskat ha tillgång till hennes porträtt. För att kunna komma längre i fråga om sambandet mellan porträtt 1 och 2 måste dock de senare tilläggen tas bort, så att det ursprungliga ytskiktet kommer fram. En kvarstående fråga är också varför pendangporträtten förvanskats. Nuvarande ägare har uppgivit att porträtten lämnades in för konservering på Nationalmuseum och kom tillbaka i det skick som syns på fotograferingen från år 1950, vilket innebär att Gustaf Jaensson var ansvarig för åtgärden. Ur konserveringsetisk synvinkel kan ändringarna inte försvaras.⁴⁴ Det spartanska i 1950 års version är alltså konsekvens av ett sentida ingrepp, vars resultat är att den religiösa symboliken i Margaretas porträtt tonats ned, medan makens porträtt i huvudsak behållit sitt utseende

Populariseringens tid

Under 1930-talet och till och med 1950-talet levde Margareta Hansdotter

vidare i dagspress och tidskrifter. Det finns många exempel på hur en referens till henne fungerade som en kvalitetsstämpel. En nekrolog i *Falu Läns-tidning* framhåller denna härstamning som en huvudsak i den avlidnes levnadshistoria: "Fröken Olander tillhörde en gammal dalasläkt, som räknade sina anor ifrån Stormor i Dalom."⁴⁵ Men även i storstadspresen praktiserades denna kvalitetsstämpel, som exempelvis i *Aftonbladet*: "Erik N. Åkerlund var född [...], son till [...] och hans maka [...], som i elfte led härstammade från 'Stormor i Dalom'".⁴⁶

Men släktskapet var förstås mest användbart i de levandes skara. I *Svenska Dagbladet* 1942 meddelas läsaren att f.d. postmästare K.H. Lagergren tilldelats Illis quorum för sina släktforskningar, däribland "Stormor i Dalom och hennes ättlingar".⁴⁷ Ett miniporträtt av en sjuksköterska i Uppsala rubriceras "Syster Signe, en ättling av Stormor i Dalom."⁴⁸ Kanske ska läsaren tänka på det som är gemensamt dem emellan – ett livsverk för människokärleken.

Här är inte rasbiologi och rashygien närvarande, och Lundborgs upprop och insamlingsarbete tycks ha fallit i glömska. Populariseringen handlar nu om en vittfamnande släkthistoria som görs allmän genom att ofta omtalas i dagspressens artiklar, kåserier, notiser, insändare och korsord. Det blir till och med så vanligt att nämna Stormor i Dalom

Epitafium i svart och vit marmor över Uno Troilius och Margareta Hansdotter i Leksands kyrka. Epitafiet beskrivs i "Stormor i Dalom: En historiografi. Del I: Ett liv i kyrkans hägn", i Personhistorisk tidskrift 2021:2. Foto: Wikimedia Commons 2013 (CC BY-SA 3.0).

Porträtt av Margareta Hansdotter 1643 ("porträtt 1"). Okänd konstnär. Olja på duk, 103,5 x 85 cm, Nationalmuseum NMGrb 2053. Se "Stormor i Dalom: En historiografi. Del I" i Personhistorisk tidskrift 2021:2. Foto: Anna Danielsson/Nationalmuseum (CC PD).

Malin Hising. Målning tillskriven Johan Friitz. Olja på duk. Västerås stad. Se "Stormor i Dalom: En historiografi. Del I" i Personhistorisk tidskrift 2021:2.
Foto: Lasse Fredriksson (CC BY).

Margareta Hansdotter 1643 ("porträtt 2"). Målning tillskriven Johan Friitz. Olja på duk. Privat ägo. Se "Stormor i Dalom: En historiografi. Del I" i Personhistorisk tidskrift 2021:2. Foto: Hansa Andersson.

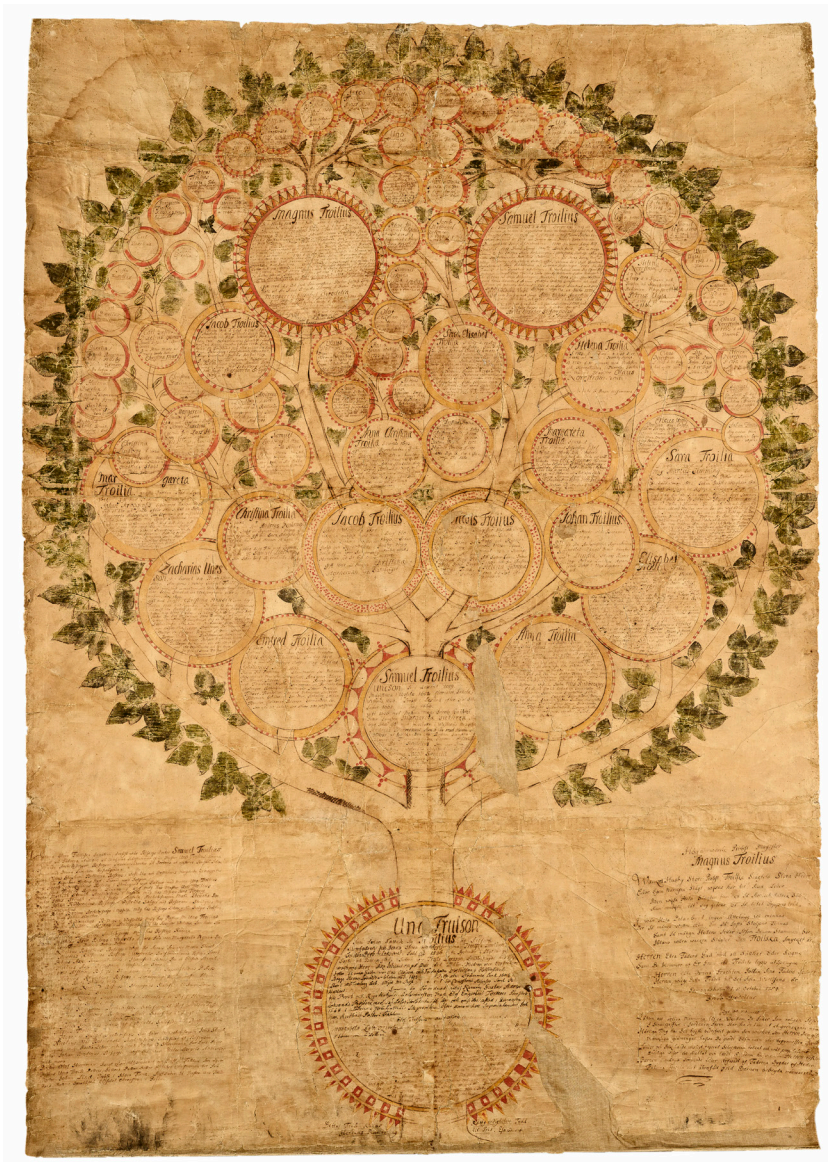
*Uno Troilius 1643. Målning tillskriven Johan Friitz. Olja på duk. Privat ägo. Se "Stormor i Dalom: En historiografi. Del I" i Personhistorisk tidskrift 2021:2.
Foto: Hansa Andersson.*

Margareta Hansdotter. Reprofotografi taget 1923 av porträtt 2. Nationalmuseum, Svenska porträttarkivet SPA 1923:1024.

Reprofotografi taget 1950 av porträtt 2. Nationalmuseum, Svenska porträttarkivet SPA 1950:216. Notera skillnaderna mellan denna bild och den på föregående sida. Någon gång mellan fotograferingarna 1923 och 1950 genomgick porträttet en hårdhänt restaurering.

Troiliska släktträdet. Gärva av gruvpredikanten i Falun, Jacob Hesselius, till kontraktsprosten Magnus Troilius i Husby 1754. Olja på duk. Privat ägo. Trädet visar hur släktgrenar växt fram från Uno Troilius och Margareta Hansdotter. Uno Troilius kallas här "sjelfva Stamsfadren till denna stora och Högtfornäma Troiliska Familien". Vid trädets rot står till vänster "Detta Träd Kallas Herrans Plantering" och till höger "Rättfärdighetens Träd till Pris". Se "Stormor i Dalom: En historiografi. Del I" i Personhistorisk tidskrift 2021:2. Foto: Hansa Andersson.

att det blir föremål för skämtsam ironi, som i denna vers ur *Dagens nyheter* i november 1945:

Jag är en stilla och anspråkslös man
ehuru jag stammar från Kristian Tyrann.

Aldrig på slottet i vanvett jag glammar
än skönt jag från Erik den fjortonde stammar.

Sällan med hötjugor jagar jag björn
fast jag räknar släkt med kung Karl på ett hörn.
Och amperhet kan det aldrig bli tal om
fast förstås jag är ättling av Stormor i Dalom.

Icke åt grannarna ryter jag kärvt
fast från Gustav Vasa en blodkropp jag ärvt.
Ej kväser jag präster i långa banor
fast från Angermannus jag räknar anor.

Jag är en skötsam och hygglig man
som försörjer familjen så gott jag kan.
Trots mitt påbrå från många av hävdernas store
är jag mera förståndig än väntat vore.⁴⁹

Den cirkulerande kunskapen, som Måns Ahlstedt Åberg tog till utgångspunkt för sin studie, visar sig här fungera som en puttrande gryta. Det som hålls levande är fortsatt det genealogiska intresset för Margareta Hansdotter, gärna utan sina män och insatt i ett nationellt historiskt perspektiv. Hon hade blivit en del av det nationella arvet och en historisk klenod.

När Historiska museet flyttat in i sina nya lokaler i början av 1940-talet utlyste Statens konstråd en tävling för att få

in förslag till en målning i museets entréhall. Bland många inkomna förslag fanns även skissen "Stormor i Dalom", men en skribent i *Aftonbladet* fann att den med "sin levande blidstyrka [sic], sin dråpliga fantasi och sin naiva men rent måleriska inställning, passar näppligen i denna kyliga miljö."⁵⁰ Av detta blev alltså intet, men Stormors-gestalten hade nu hamnat på samma nivå i medvetandet som vikingar och kungar.

Släktforskning och celebriteter

Från den allmänna populariseringens höjdpunkt under 1930- och 1940-talen sjunker intresset långsamt tillbaka och sätter bo bland ättlingar och de mera professionella genealogerna. Visserligen ägde ett lokalt firande rum i Leksand på 300-årsdagen av Uno Troilius död 1964, då barn i Leksandsdräkter fick bekransa epitafiet i kyrkan, men det hade ett mera lokalt skäl: då hedrades minnet av Uno Troilius för att han genomförde en organisatorisk insats för barns läskunnighet i Leksands socken, och hans hustru kom därmed automatiskt att följa med i firandet.⁵¹

Den släktforskning som bedrivits under nästföljande decennier har korriberat en del av de uppgifter som traderats från 1700-talet och framåt. Hit hör frågan om Margareta Hansdotters olika tillnamn; förutom Zäbråzynthia/Zebrozynthia har bruket av namnet Bure/Bureus/Burea utpekats som felaktigt.⁵²

Orsaken till att dessa tillnamn koppats till Margareta Hansdotter förtjänar dock att nämnas, nämligen att det har legat i de äldre genealogernas intresse att betona kopplingen till andra grenar av hennes ursprungsfamilj. Att hon själv inte burit tillnamnet Säbräensis/Sæbroensis är också ett rimligt antagande, men i ivern att rensa bort gammalt slagg har Terserus epitafium i Leksands kyrka glömts bort; här omnämns ju Margareta redan i sin livstid med bestämningen "Säbräensis", som inte ska förstås som ett fast tillnamn utan snarare som en upplysning om hennes härkomst.

Den genealogiska professionaliseringen har stimulerat det allmänna intresset för släktforskning. Släktforskningens plattformar och publikationskanaler tillhandahåller ett rikt material och livaktiga diskussioner i förbindelse med Margareta Hansdotters gestalt. Föga förvånande har detta också återupptänt intresset för henne och hennes båda män. De tiotusen ättlingar som Herman Lundborg lite svepande talar om i samband med utställningen 1930 har nu fått en nolla till. "Ättlingaverket Laurentius Svenonis" omfattar i dagsläget knappt 118 000 personer inklusive ingifta, och det betonas att ättlingarna inte bara finns i Sverige och Finland, utan numera också runt om i världen: "många ättlingar bosatta utanför vårt lands gränser vet inte om att de är ättlingar till dessa personer som

båda är födda på 1500-talet. För att nå ut till fler ättlingar kommer vi att nyttja olika möjliga informationskanaler. Även ättlingar till hennes syskon och kusiner bl. a. Andreas Bure (Svenska kartografens fader) och Johannes Bure (Sveriges förste Riksantikvarie och Riksbibliotekarie) vill vi nå med vårt upprop."⁵³

Den som i sina efterforskningar finner sig själv vid yttre änden av en dessa släktgrenar kan också haka på ättlingaverket. I ett flerhundraårigt perspektiv har det visat sig att denna tillhörighet haft olika innebörd. Den tidigare starka kopplingen till Dalarna och Västerås stift har i sen tid fått en medtävlare i Säbrå i Härnösands stift och Margaretas egen ursprungsfamilj. Det kyrkliga sammanhanget ersattes i början av 1900-talet av den rasbiologiska förebilden, som i sin tur avlöstes av släktforskningens popularisering. Idag omnämns istället kändisar som ättlingar i olika grenar utgående från Unos och Margaretas många barn. Wikipedia-artikeln "Stormor i Dalom" lyfter fram ett antal av dessa, som på så sätt förenas i en föreställd gemenskap, som kan förnyas och aktualiseras i det digitala ättlingaverket.⁵⁴

Efter ett dussin generationer har ättlingarna till en gemensam anmoder eller anfader normalt inte kännedom om varandra, men detta utgör ett stort undantag. Med hjälp av långt effektivare kommunikationsvägar än 1930 års tidningsupprop lyckades det arrangörerna

av en träff i Härnösand sommaren 2013 att samla flera hundra ättlingar, som delar ett släktskap ända till sjuttonde generationen.⁵⁵

Stormors DNA-identitet

Herman Lundborg använde begreppet arvsanlag i kombination med en rasistisk vision för framtiden. Hur denna sociala ingenjörskonst hade gestaltat sig om den hade antagits som fullskaligt politiskt program i Sverige kan vi inte veta, bara att den omkring 1930 framställdes som en gemensam angelägenhet som då skulle anammas frivilligt av en införstådd allmänhet. Att dygd kunde ärvas var hans påhitt – om man inte vill se det som en oortodox omtolkning av Herrans plantering – och han använde Margareta Hansdotter och hennes ättlingar som ett verktyg för att driva sina argument så att de skulle framstå som aptitliga och eftersträvansvärda. Men ättlingarna tycktes mera intresserade av genealogi än rashygien. Populariseringen i tidens media visar tydligt att det var en fjäder i hatten att vara en ättling till den dygderika anmodern, men inte lika intressant att vara ett dygdemönster i hennes efterföljd.

Under 1970- och 1980-talen förefaller intresset att ha falnat i media. Det porträtt av Margareta Hansdotter som hade inköpts 1935 – och då beskrevs som pärlan bland nyförvärven till Statens porträttsamling på Gripsholm – hamnade

till sist på magasin, även om reprofotografier av porträttet ibland efterfrågades av släktforskare.

Men historien tar inte slut här. År 2000 var det mänskliga genomet kartlagt, och DNA-kartläggningar vann insteg inom flera områden, så även inom genealogin. Genetiken aktualiserades på nytt, men med andra drivkrafter. I *Släkt och hävd* nr 3 2018 publicerade Sven Wallerstedt, Per Ribbing och Peter Sjölund artikeln ”Stormor i Dalom (Margareta Hansdotter) – en aktad prästfru med en intressant hederstitel”, som först och främst handlade om hennes epitet i olika historiska källor. Wallerstedt och Ribbing hade 2017, som ättlingar på mödernet till Margareta Hansdotters dött-rar Emfre(d) och Elisabeth, bidragit till en analys av mitokondrie-DNA i sam-verkan med genealogen Peter Sjölund. Förutsättningen var att de härstammade från direkta kvinnolinjer, då mt-DNA ärvs från mor till barn. Analysen visade att Margareta tillhörde mt-haplogruppen H1r1b1 med en specifik mutation T16357C.⁵⁶ Svenska släktkalendern för 2018 redovisar följdriktigt hennes mödernesläkt, det vill säga avkomlingar på rak kvinnolinje. Redovisningen presenteras som den första i sitt slag och omfattar hela 145 sidor.

En nyttjad gestalt

När det gäller Margareta Hansdotters liv och karaktär har det mesta kretsat kring

dygder och förebildlighet. De grundfakta som finns har varit användbara ingredienser i mytskapande och hon har kunnat tillskrivas egenskaper som passat in i var tids intressen, oavsett om det gällt kristna dygder, moderskap, förmenta ras-egenskaper eller social framgång.

Hennes yttre har, trots två bevarade porträtt av vilka det ena förvärvades till Gripsholms slott 1935, inte i någon större utsträckning använts för att tyda personliga egenskaper. Inte heller rasbiologin kände detta behov, fastän den är besläktad med frenologins intresse för inre egenskapers uttryck i skullform och ansiktsbildning. Stockholmsutställningen 1930 var ett uttryck för Herman Lundborgs rashygieniska framtidsperspektiv och han visade därför själv större intresse för ättlingarnas utseende än Stormors. Även senare tiders genealogi har mera handlat om ättlingarnas härstamning än om hennes person.

Elaus Terserus och Uno Troilius var välkända och dådkraftiga gestalter i tidens andliga och politiska liv, och deras liv är relativt väl dokumenterade. I jämförelse med dem har Margareta Hansdotter lämnat få spår efter sig. Det är

därför rimligt att fråga sig varför det, åtminstone från sekelskiftet 1900, varit viktigare att vara ättling till henne än till någon av hennes män. Ett svar är att Margareta Hansdotter knyter samman alla tre barnkullarna och deras avkomma intill vår tid. Fram till och med 1800-talet hade barnrikedomen i prästfamiljerna en religiös innebörd och funktion som garanterade henne en särställning. Under 1920- och 1930-talen fick barnrikedomen en rashygienisk tolkning som knöts till henne och inte till någon av hennes män. Idag garanterar mångfalden av ättlingar att hon förblir en historisk och samtidigt aktuell fixpunkt – med viss draghjälp av vår tids celebritetskultur.

Den genetiska genealogin har nyligen öppnat ett nytt kapitel i Margareta Hansdotters jordiska efterliv. Vart det nya intresset för henne leder vet vi ännu inte, men vi kan anta att DNA-identifikationen inte är det sista bidraget till hennes historiografi.

Denna artikel har genomgått vetenskaplig granskning av externa läsare enligt modellen double-blind peer review.

Noter

- 1 Västerås stadsbibliotek, sign. Hü, Cd I, s. 941.
- 2 Muncktell, Johan Fredric, *Westerås stifts herdaminne D. 2*, Wahlström & Låstbom, Upsala, 1844, s. 218.
- 3 Bremer, Fredrika, *Nya teckningar utur hvar-dagslivet 7. I Dalarna*. Stockholm 1845, s. 14.
- 4 Anrep, Gabriel, *Svenska adelns ättar-taflor*, IV, Stockholm, 1864, s. 415; Anrep, Gabriel, *Svenska släktboken I-I*, Stockholm 1871, s. 264.
- 5 *Dalpilen* 1885-08-21. De porträtt som omtalas är desamma som finns i Steneberg, Karl Erik, *Kristinatidens måleri*, Allhem, Diss., Lund : Univ., Malmö 1955, pl. 17a-b.
- 6 C-n (artikelförfattare), ”Stormor i Dalom”, *Borlänge tidning* 1898-12-24.
- 7 Uppströms bok bygger på kända fakta, men när de inte passar in i berättelsens logik får de ge vika; exempelvis är det fadern som avtalar med Terserus om äktenskapet, fastän han i verkligheten redan var död. Eftersom modern ingick nytt äktenskap år 1608 måste styvfadern ha varit giftoman.
- 8 *Svenskt författarlexikon 1900-1940: Bio-bibliografisk handbok till Sveriges moderna litteratur*, Stockholm 1942, s. 846-847; *Aftonbladet* 1925-04-22; se även Fia Sundevall, ”Försvarsfinansiärer utan anspråk på rösträtt: Svenska kvinnoföreningen för fosterlandets försvar under åren 1883-1920”, *Personhistorisk Tidskrift* 2020:2, s. 87-120.
- 9 Från 1980-talet och framåt har forskare som Gunnar Broberg, Mattias Tydén, Sven Widmalm, Maria Björkman, Aron Ambrosiani, Ulrika Kjellman, Anna Tunlid, Katrin Zippel-Armborst m.fl. utrett rasbiologins och rashygienens (eugenikens) idéhistoria och praktiker i Sverige. I deras arbeten är Stormor i Dalom ett sekundärt, om än oundvikligt forskningsintresse. Maja Hagerman har genom sina böcker *Det rena landet: Om konsten att uppfinna sina förfäder*, Prisma, Stockholm 2006, och *Käraste Herman: Rasbiologen Herman Lundborgs gåta*, Norstedt, Stockholm 2015, i en självständig form gjort denna forskning brett tillgänglig. Den statliga myndigheten Forum för levande historia har också bidragit genom utgivning av bibliografiska översikter som Furuhausen, Björn, *Den svenska rasbiologins idéhistoriska rötter: en inventering av forskningen* (2007); Lundmark, Lenart, *Allt som kan mätas är inte vetenskap: en populärhistorisk skrift om Rasbiologiska institutet* (2007); Ericsson, Martin, *Historisk forskning om rasism och främlingsfientlighet i Sverige: en analyserande kunskapsöversikt* (2016). Ett antal uppsatser skrivna av studenter och doktorander från flera discipliner har berört de rasbiologiska sammanhang, i vilka Stormor i Dalom kom att spela en roll. De vilar på arbeten av ovan nämnda forskare och granskar empiriskt material i olika teoretiska perspektiv. Hit hör Tistedt, Petter, ”Svea rike: Kunskap, publik och lärande på Stockholmsutställningen 1930”, *Dixi* nr 8. Inst. för idé och lärdomshistoria, Uppsala univ. 2005; Eriksson, Britas Benjamin, ”Delaktighet som pedagogik – Föreställd ras och publikpositioner i den svenska folktypsutställningen”. Masteruppsats i idé och lärdomshistoria VT 2013, Uppsala univ.; Wendt, Sofia, ”Att ställa ut folk: Rasbiologi på Stockholmsutställningen 1930”. C-uppsats i museologi VT 2017, Inst. för kultur- och medievvetenskaper, Umeå univ.; Ahlstedt Åberg, Måns, ”Den cirkulerande raskunskapen: Interaktionen mellan rasbiologiska institutet och allmänheten 1922-1935, sedd ur ett kunskapshistoriskt perspektiv”. Uppsats VT 2019, Historiska inst., Lunds univ.
- 10 Eriksson, Britas Benjamin 2013; Björkman, Maria & Widmalm, Sven, ”Selling Eugenics: The Case of Sweden”, *Notes and Records of the Royal Society* 64, no 4 (2010), s. 379-400.
- 11 Eriksson, 2013, s. 46f; Hagerman 2015, s. 49, 59.
- 12 Eriksson, 2013, s. 47.
- 13 Eriksson, 2013, s. 18-24, nämner att Anders Zorn, Ellen Key, Carl Swartz, Gustaf Retzius, Sven Hedin, Verner von Heidenstam, Eric von Rosen och Erik Mjöberg stödde anordnandet av utställningen.

- 14 Lundborg, Herman, *Svenska folktyper: Bildgalleri, ordnat efter rasbiologiska principer och försett med en orienterande översikt*, Tullberg, Stockholm 1919.
- 15 Eriksson, 2013, s. 18, 21, n. 46.
- 16 Eriksson, 2013, s. 15-17, 25-27; Ahlstedt Åberg, 2019, s. 45f; Hagerman 2015, s. 388f. Jfr [https://www.uu.se/hitta-i-vara-samlingar/verk-och-samlingar-i-urval/rasbiologiska-institutet/Hämtad 20200501](https://www.uu.se/hitta-i-vara-samlingar/verk-och-samlingar-i-urval/rasbiologiska-institutet/Hämtad%20200501).
- 17 Kjellman, Ulrika, "The Construction of Whiteness in the Work of The Swedish State Institute for Race Biology", *Shades of Whiteness*, Leiden: Brill Academic Publishers, 2019, s. 53-63. Beträffande visualiseringsmetoderna se Kjellman, Ulrika, "How to Picture Race? The Use of Photography in the Scientific Practice of the Swedish State Institute for Race Biology", *Scandinavian Journal of History*, nr. 5, 2014.
- 18 Broberg, Gunnar, *Statlig rasforskning: en historik över Rasbiologiska institutet* [Ugglan, 4], Lund 2002 (1995), s. 34f, 49f; Ahlstedt Åberg, s. 45.
- 19 Ahlstedt Åberg 2019, s. 40-67.
- 20 Ahlstedt Åberg 2019, s. 49.
- 21 Ahlstedt 2019, s. 51-54, 58f; Lundborg, Herman, *Efterskrift till Aivva Uppström, Stormor i Dalom*, 3:e upplagan. Uppsala 1930, s. 180. Med 15 porträtt och en släkttavla.
- 22 Ahlstedt Åberg 2019, s. 54.
- 23 Hagerman 2015, s. 293-295.
- 24 Wendt 2017, 25ff; *Svea rike*. Stockholm 1930.
- 25 Broberg 2002 (1995), s. 50; Ahlstedt Åberg 2019, s. 10.
- 26 *Aftonbladet* 1930-03-16. Porträttet av Troilius var egentligen av Terserus, se nästa not.
- 27 Leksands kyrka, kyrkliga inventarier nr 57-59 med hänvisning till protokoll 19320228 §3. Av protokollet framgår att Lundborg trodde att porträttet på Västmanland-Dala nation föreställde Troilius (59). Felet har följt med in i inventariet. Kopiaerna är reducerade till bröstbilder. Kopian av porträtt 2 av Troilius har enligt objektblad 57 utförts av Johannes Hedman i Bollnäs 1941, "något kompletterad av David Tägtström 1943".
- 28 Broberg 2002 (1995), s.50.
- 29 Ericsson, Martin, "Vi måste ha ett namn på dessa skillnader'. Rasbiologen Gunnar Dahlberg och rasbegreppet", *Personhistorisk Tidskrift* 2020:2, s. 155-172.
- 30 Krispinsson, Charlotta, *Historiska porträtt som kunskapskälla: samlingar, arkiv och konsthistorieskrivning*, Nordic Academic Press, Diss. Stockholm: Stockholms universitet, Lund 2016, s. 160.
- 31 Krispinsson 2016, s. 161.
- 32 Lundborg 1919, s. 234. Jfr Krispinsson 2016, s. 161.
- 33 Ahlstedt Åberg 2019, s. 56; Ågarelängd, se RA, Tummelsta gård i Årila socken. Fadern var Jakob Oskar Lundgren, Tummelstas föregående ägare.
- 34 Svenska porträttarkivet, SPA Index I, s. 136, 1918:412 med måttuppgiften 105 x 87 cm; SPA neg. Nr 1956:18.
- 35 Nationalmuseum, NM Arkiv, Topografica, Gripsholms slott, vol. 7: Anmodan om bidrag till förvärv av porträtt av Stormor i Dalom till Gripsholm.
- 36 *Meddelanden från Nationalmuseum* Nr 60: Statens konstsamlingars tillväxt och förvaltning 1935. Sthlm 1936, s. 26."Inköp till Gripsholmsamlingen. Grh. 2053. Okänd 1600-talsmålare, svensk: Porträtt av Margaretha Bureus g. 1:o Terserus 2:o Troilius och kallad Stormor i Dalom."; NM Nämndprotokoll 31 augusti 1935, bilaga G: "Inköp till Gripsholmsamlingen. Från Familjen Pyk, Tummelsta, genom Svensk-Engelska Konstgalleriet. Okänd konstnär: Porträtt av 'Stormor i Dalom', Kronor 1.300:-. Sixten Strömbom"; NM Arkiv, Topografica, Gripsholms slott, vol. 7: "Bidragsgivare för inköp av Stormor i Dalom år 1936" jämte tackbrev till donatorerna, daterat 28 mars 1936.

- 37 *Svenska Dagbladet* 1936-07-03, "Ett 10-tal porträtt från 16-17-1800-talen. Pärlan en bild av Stormor i Dalom."; *Falu Länsstidning* 1936-07-04, "Nyförvärv till Gripsholms porträttsamling. Pärlan en bild av Stormor i Dalom.", *Dagens Nyheter* 1936-07-04, "Bilder till Gripsholm".
- 38 Gustaf Jaensson (1891-1981) var från 1921 knuten till Nationalmuseum som sin fars efterträdare. Han hade ansvaret för bedömingar och konserveringsåtgärder.
- 39 Genomförd av konservator Lena Dahlén, NM, i juni 2020.
- 40 Målningen tycks ha varit relativt förskonad från senare åtgärder. Den genomgick en teknisk översyn år 1996.
- 41 Nationalmuseum, Gripsholmsinventariet NMGrh 2053.
- 42 Steneberg 1955, s. 50.
- 43 SPA 1923:1024 (Margareta Hansdotter), SPA 1950:216 (Margareta Hansdotter, registrerat som en kopia efter Johan Friitz), SPA 1950:223 (Uno Troilius). Jfr Steneberg, pl. 17b.
- 44 Bergmark, Ragnar & Hallström, Björn, *Ruffel & båg i guldram. Att avslöja konstförfalskningar*, Stockholm 1987, s. 124-129, påpekar att Gustaf Jaenssons bedrev oetisk verksamhet genom de äkthetsintyg han personligen utfärdade till privata ägare av måleri, för att de skulle kunna sälja sina konstverk till högre priser på auktionsmarknaden. Det kan dock inte ha varit syftet här, eftersom ägarna enligt den nuvarande ägaren inte avsåg att sälja porträtten (muntligt besked juni 2020).
- 45 *Falu länsstidning* 1936-06-22.
- 46 *Aftonbladet* 1940-10-07.
- 47 *Svenska Dagbladet* 1942-12-08. Jfr Lagergren, Helmer, "Stormor i Dalom' och hennes ättlingar". I: *Gammalt och nytt från Dalarna*. 1929/1930. s. 190-193.
- 48 *Falu Länsstidning* 1941-07-28.
- 49 *Dagens Nyheter* 1945-11-11.
- 50 *Aftonbladet* 1944-01-18. Jfr Zetterström Geschwind, Britta, *Publika museirum: Materialiseringar av demokratiska ideal på Statens Historiska Museum 1943-2013* (diss.). Sthlm: Stockholms universitet 2017, s. 88f. Enl. Geschwind valdes ett förslag ut, men realiserades inte. Förslaget "Stormor i Dalom" har inte gått att få fram på Antikvarisk-topografiska arkivet.
- 51 *Hudiksvallstidningen* 1964-07-04.
- 52 Wernstedt, Folke, "Stormors i Dalom och biskop Jacobus Zäbräzynthius' möderne", *Släkt och hävd* (Stockholm), 1953:2, s. 222-224; Wallerstedt, Ribbing & Sjölund 2018, s. 68-70; https://wiki.rotter.se/index.php?title=Laurantius_Svenonis_i_S%C3%A4br%C3%A5sl%C3%A4kt
- 53 http://www.sabraanor.se/?page_id=186 Hämtad 20200629.
- 54 https://sv.wikipedia.org/wiki/Stormor_i_Dalom Hämtad 20200629. Flera kändisar listas i <http://www.sabraanor.se>.
- 55 <http://www.sabraanor.se> om ättlingträffen i Härnösand 2013.
- 56 Sjölund, Peter, Wallerstedt, Sven & Ribbing, Per, "DNA med urgamla anor – Stormor i Dalom". *Släkthistoriskt forum* 2017:3.

Det militära arbetets genusgränser: Inger-Lena Hultberg, Sveriges första och sista extra flygingenjöraspirant

Av Alma Persson och Fia Sundevall

Manssamhällets sista barrikad har fallit. En liten lundatös med långa flåtor har ryckt in i lumpen”.¹ Så inleddes en artikel i tidskriften *Folket i Bild* sommaren 1962, vars omslag porträtterade en ung kvinna vinkandes från förarhytten i ett militärflygplan.

Personen som omskrevs hette Inger-Lena Hultberg, en 19-åring som sedan tidiga tonåren drömt om en karriär inom flygteknik. Året innan hade hon studerat som en av de första kvinnorna vid Lunds tekniska högskola, men när hon ville komplettera med en spetsutbildning som flygingenjöraspirant i flygförartjänst tog det stopp. Utbildningen gavs enbart inom ramen för värnpliktsutbildningen – och den var enbart tillgänglig för män. Eftersom kvinnor inte var tvungna att göra värnplikt, fick de inte heller tillträde till utbildningen i fråga.

Så såg regelverket ut. Men Hultberg, som inte nöjde sig med detta besked, sökte på nytt året därpå. Denna gång antogs hon – om än i marktjänst, inte flyg-

förartjänst. Hultberg blev i och med detta Sveriges första och, oss veterligen, hittills enda ”extra flygingenjöraspirant i marktjänst” – en befattning som Flygvapnet skapade enbart för henne, vilket förtydligades genom tillägget av ordet ”extra”. Efter Hultberg skulle det dröja 18 år inn-

Inger-Lena Hultberg på omslaget till Folket i bild 1962, nr 30. Foto: Cato Franzén.

an en kvinna gavs möjlighet att utbildas tillsammans med värnpliktiga män.

Hur gick det till när Hultberg utmanade regelverket? Och hur mottogs hon i den enkönade och tydligt manligt kodade miljön? Genom att studera Hultbergs fall och det undantag det utgjorde från en rigid och till synes orubblig militär genusarbetsdelning syftar denna artikel till att fördjupa kunskapen om inledningen av den process som ledde till upplösningen av Sveriges sista manliga yrkesmonopol.²

Vi menar att Hultbergs agerande och den speciallösning som skapades för henne innebar en konkret utmaning och tänjning av värnpliktens och det militära arbetets genusgränser. Flygvapnets hantering av hennes krav bör därför förstås som ett betydelsefullt, om än litet, steg i en längre process som ledde till att kvinnor två decennier senare, på 1980-talet, gavs tillträde till Försvarens utbildningar och yrken. Hultbergs fall ger också en inblick i könade utbildnings- och arbetsfält i upptakten till den så kallade andra vågens feministiska rörelse. Mer precist belyser fallet de konsekvenser som värnpliktens genusgränser fick för militär utbildning och arbetsliv, samt hur dessa gränser försköts men också befästes.

Källor

Undersökningen som artikeln baseras på bygger på skriftliga och muntliga källor

om, av och med Inger-Lena Hultberg. Idag heter hon Lamm i efternamn, men i denna artikel använder vi genomgående namnet Hultberg eftersom det var så hon hette under den period som artikeln huvudsakligen uppehåller sig vid. Det är därmed också det namn som används i det samtida källmaterialet.

Det skriftliga materialet består av dels arkivhandlingar om Hultbergs fall, insamlade genom systematiska sökningar i militära myndighetsarkiv, dels artiklar och reportage om Hultberg i samtida nyhetsmedier och veckotidningar. Därtill har vi använt oss av en text som Hultberg själv skrev i mitten av 1980-talet om sina minnen från Lunds tekniska högskola, samt vid behov kompletterat vår egen och andras tidigare forskning om den militära och tekniska utbildnings- och yrkeskontexten med primära källor.

Det muntliga materialet utgörs av en intervju som vi genomförde med Hultberg i januari 2019. För intervjun valde vi en semistrukturerad ansats, där intervjun på förhand strukturerades kring ett antal teman och brett formulerade frågor, där den intervjuade gavs stort utrymme att påverka intervjuens riktning. Inför intervjun hade vi noga studerat tidningsartiklar, arkivdokument och andra skriftliga material för att ringa in relevanta teman och frågor. Intervjun genomfördes gemensamt av de båda författarna, och ägde på informantens initiativ rum

i hennes hem. Intervjun pågick i en och en halv timme, spelades in och transkriberades i sin helhet. Hultberg hade på förhand informerats om studiens övergripande syfte. Hon informerades också om de etiska förutsättningarna, om sin rätt att när som helst återta sitt samtycke och fick också möjlighet att se och godkänna citat hämtade från intervjun före artikelns publicering.³

Militär genusarbetsdelning

I mer än ett halvt sekel har den svenska arbetsmarknaden varit föremål för olika jämställdhetspolitiska åtgärder. I denna strävan ansågs det inledningsvis särskilt prioriterat att avskaffa alla formella hinder för kvinnor att fritt välja utbildning och yrke. Som ett resultat av politiska beslut öppnades år 1980 Flygvapnets marktjänster för kvinnor och år 1983 samtliga övriga utbildningar och befattningar, med undantag för så kallad taktisk flygtjänst respektive submarin tjänst. Dessa öppnades slutligen år 1989 varpå Sveriges sista manliga yrkesmonopol upphörde. Sedan 1994 måste kvinnor inte längre förbinda sig att söka officerstjänst för att få genomgå den militära grundutbildning som männen får genom värnpliktsutbildningen.⁴ När värnplikten år 2010 gjordes allmän i könsneutral bemärkelse, markerade det slutet på en närmare halvsekellång lagstiftningsprocess med statliga utredningar, riksdags- och regeringsbeslut om

kvinnors rättigheter och skyldigheter att genomgå militära utbildningar och tjänstgöra inom det militära försvaret på liknande eller samma villkor som män.⁵

De militära liksom de tekniska verksamhetsfälten är exempel på arbetsområden som under 1900-talet var starkt förknippade med, kvantitativt dominerade av samt strukturellt organiserade kring män.⁶ Detta är i sin tur centrala aspekter av det som brukar benämnas genusarbetsdelning, av ekonomhistorikern Ulla Wikander definierat som ”de kulturellt och socialt upprätthållna skillnaderna mellan kvinnor och män i arbetet”.⁷ Genusarbetsdelningen brukar beskrivas i termer av två olika former av könssegregering: vertikal och horisontell. Med vertikal könssegregering avses den ojämsställda fördelningen av kvinnor och män på olika hierarkiska nivåer i organisationer, där män är överrepresenterade i ledningspositioner och statusfyllda arbetsuppgifter. Den horisontella könssegregeringen tar sig uttryck i att yrken helt eller till stor del består av antingen män eller kvinnor.⁸ De militära och tekniska verksamhetsfälten var vid denna tidpunkt såväl vertikalt som horisontellt könssegrerade.

I fråga om militära yrken fungerade värnplikten både befästande och återskapande av den militära genusarbetsdelningen.⁹ Eftersom genomgången militär grundutbildning var ett behörighetsgivande grundkrav för militära

yrken, och denna utbildning enbart gavs ramen för värnpliktsutbildningen samtidigt som enbart män var värnpliktiga enligt lag, var det följaktligen enbart män som hade tillträde till utbildningen i fråga. Som Hultbergs fall illustrerar kunde värnplikten även fungera som en könsbarriär för teknisk specialistutbildning.¹⁰

Den första av sitt slag

Inger-Lena Hultberg beskrivs ibland som den första värnpliktiga kvinnan i Sverige.¹¹ Detta trots att hon inte fullt ut tilläts att ta del av denna utbildning och inte heller formellt räknades som värnpliktig. Hon har därtill ofta tillskrivits pionjärstatus, inte bara som den första (och enda) extra flygingenjörspiranten i Flygvapnet, utan också som en av de första kvinnorna vid Lunds tekniska högskola.¹² Till skillnad från de militära yrkena var ingenjörskraken inte stängda för kvinnor vid tidpunkten i fråga, men hörde till de mest mansdominerade – i sin tur resultatet av den kraftiga överrepresentationen av män inom högre tekniska utbildningar.¹³

När de militära yrkena gradvis öppnades upp för kvinnor under 1980-talet var en erfarenhet som många kvinnor delade att de var den enda av sitt slag på sitt logement, på plutonen eller till och med på regementet. Denna typ av pionjärposition i arbetslivet är ofta förknippad med en ökad synlighet, och

”pionjärkvinnorna” beskriver ofta att kraven på dem är högre eftersom deras misslyckande tenderar att ses som ett bevis på att kvinnor inte har det som krävs.¹⁴ Hultberg beskriver sin upplevelse av detta i en intervju publicerad i *Arbetar-tidningen* 1962:

Jag är en kvinnlig pionjär på området [...], det innebär att jag måste vara minst lika duktig som pojkarna. Om jag misslyckas ligger det nära till hands att man säger ”jojo, hon är ju flicka...”.¹⁵

Som ”den första” inom två mansdominerade institutioner – LTH och Flygvapnet – hamnade hon i strålkastarljuset. Detta var inget hon själv säger sig ha eftersträvat. Inte heller ger hon i vår intervju med henne uttryck för att ha utmanat genusordningen och regelverken av feministiska principskäl. För Hultberg var det hela visserligen i hög grad en fråga om rättvisa och principer, men ytterst om hennes egna karriärplaner inom flygteknik. För att bli en riktigt skicklig flygingenjör, resonerade hon, behövde hon ha erfarenhet och kunskap som hon bara kunde få om hon först fick lära sig att flyga.¹⁶

Teknikintresse och flygdrömmar

Hultberg beskriver sig som tidigt tekniskt intresserad. Ett stort flygintresse hade väckts i yngre tonåren när hon

sommarlovsjobbade som au-pair i södra London, nära flygplatsen i Croydon. Brevet hem till familjen dominerades denna sommar av flygplan: ”mor skrev till mig att ’nu, nu skickar jag ett brev med frågor, så att du kan svara på om du mår bra, och har det bra, och sådant där. För dina brev handlade bara om flyg”.¹⁷

Efter sommaren i England var det tydligt för Inger-Lena Hultberg att hon ville ha ”en framtid med flygplan”.¹⁸ Tillbaka i Sverige såg hon en möjlighet att utveckla sitt stora teknikintresse med fokus på flygteknik, och började läsa aerodynamik som tillvalsämne på gymnasiet. Hon undersökte samtidigt möjligheterna att börja segelflyga. Utbildningen visade sig dock för dyr för hennes familj. Samtidigt fick hon höra att om hon hade varit pojke så hade halva avgiften betalats av Flygvapnet. Detta beskriver hon i efterhand som den första könsrättvisa hon reagerade på.¹⁹

I brist på möjlighet till segelflygning siktade Hultberg istället in sig på flygmekanik. Som 17-åring, år 1960, lyckades hon få en sommarpraktikplats i verkstaden på Skånska flygflottiljen (F 10), som bland annat servade stridsflygplanet J29, mer känt som ”flygande tunnan”.²⁰ I en tidningsintervju från 1961 anges att Hultberg först hade sökt tjänsten genom arbetsförmedlingen men där mötts av avvisande munterhet varpå hon istället ordnat praktiken på egen hand genom bekantas kontakter.²¹

Det blev sammanlagt två somrar på F10 för Hultberg, och hennes minnen därifrån är positiva. Efter vad som kan beskrivas som ett informellt prov eller invigningsritual kände hon sig välkommen; då ”var liksom isen bruten”,

Det där gänget som jag kom till [...] de testade ju mig. Jag vet inte om de hade kommit överens om det. Kanske, det har jag ingen aning om. Men jag menar, det, de visste ju att jag skulle komma. Och sen bara säger de, här är en ventil, sätt upp den. Och så gjorde jag det. Och sen gick det ju bra.²²

Eftersom hon var härdig och tekniskt kunnig upplevde hon inte heller några problem med att hänga med i arbetet på flygflottiljen och i efterhand tror hon att just detta i kombination med hennes uppenbara intresse för verksamheten bidrog att hon accepterades i gruppen: ”jag ville sätta mig in, jag ville förstå, jag ville vara med! Så att jag menar, jag, det blev sig ju liksom så att när det var någonting som var spännande så där så kallade de på mig: ’Kom här ska du få se!’”.²³

Hultbergs sista sommar på F10 ägde rum under lovet mellan hennes studentexamen från gymnasiet reallinje och första året på Lunds tekniska högskolas utbildning i teknisk fysik. Hon hade nu siktat fast inställt på att bli flygingenjör. Men för att bli en bra sådan ansåg hon

inte att det räckte med teoretiska kunskaper samt praktik på marken; för att verkligen förstå resultaten av det hon skapade, såsom hur planet förde sig i luften, måste hon få erfarenhet av att flyga själv. Vid Flygvapnet fanns det hon sökte: ett flerårigt utbildningsprogram med inriktningen flygingenjör i flygförartjänst, förlagt till somrarna eftersom det var avsett att kombineras med studier vid teknisk högskola. Inför 1961 års antagningsomgång skickade hon in sin ansökan. Några veckor senare fick hon den i retur.²⁴

Du måste inte – därför får du inte

Hultberg var inte den första kvinnan som visat intresse för utbildningsprogrammet i fråga. I Flygvapnets arkiv påträffade vi ett brev daterat 1959 där en ung kvinna hör sig för om möjligheterna att gå samma utbildning ”som pojkarna” för att bli flygare och att därefter fortsätta inom militärflyget.²⁵ Och i diariet över ansökningshandlingar för 1960 fann vi en notering om en inkommen – samt returnerad – ansökan till flygingenjöraspirant i flygförartjänst från en kvinna vid namn Ulla du Rietz.²⁶ Hon hade fyra år tidigare uppmärksammats i rikspressen efter att hon som en av få kvinnor tagit studenten från Högre tekniska läroverket i Stockholm, och därpå som första kvinna antagits till Kungliga tekniska högskolans utbildning i flygteknik.²⁷ Men när du Rietz sökte till

utbildningen som flygingenjöraspirant i flygförartjänst blev det stopp med hänvisning till att hon inte var värnpliktskyldig.²⁸

Att hon inte fick eftersom hon inte måste, var även i beskedet Hultberg fick när hon sökte, året efter Ulla du Rietz.²⁹ Hultberg gav sig dock inte; nästa år gjorde hon ett nytt försök och nu hakade medierna på. I åtskilliga tidningsartiklar skildrades Hultbergs kamp för att få flyga.³⁰ Också denna gång konstaterade dock Flygvapnet att Hultberg inte kunde antas eftersom hon inte var värnpliktig. Men de presenterade denna gång en lösning som innebar en väg runt regelverket. Istället för att bli flygingenjöraspirant erbjöds Hultberg en plats som ”extra aspirant”, med möjlighet att ”följa utbildningen för flygingenjöraspiranter i marktjänst”.³¹

Befattningen, som av allt att döma skapades specifikt för Hultberg och som hon i efterhand beskriver som en ”salomonisk lösning”, innebar till stor del samma utbildning och tjänstgöring som hon ansökt om, dock utan den av henne eftertraktade flygförarutbildningen.³²

Dit men inte längre

Några dokument som ger svar på frågan varför Flygvapnet valde att skapa en speciallösning för just Hultberg har vi inte funnit i arkiven. Inte heller någon officiell motivering till varför lösningen inte inkluderade flygtjänst. Vår tolkning

är att tillkomsten av en speciallösning för Hultberg står att finna i en kombination av individuella och strukturella faktorer. Hultbergs toppbetyg från realinjes matematiska gren i kombination med vitsord från praktiken på F 10 var troligen av betydelse, liksom det engagemang för utbildningen som hennes envisa strid demonstrerade. Den stora medieuppmärksamheten kring hennes fall kan också ha bidragit.

Det är därtill möjligt att bristen på tekniskt högt utbildade personer spelade in.³³ För Försvarmaktens del hade denna brist uppmärksamats av Överbefälhavaren några år tidigare och föranlett att en statlig utredning om totalförsvarets personalbehov fick i tilläggsuppdrag att föreslå åtgärder för att lösa problemet.³⁴ Eftersom tilläggsuppdraget i huvudsak behandlade värnpliktiga lade utredningskommittén tyngdpunkten på mäns tekniska utbildning. Likväl konstaterades att Krigsmakten (den dåvarande benämningen på Försvarmakten) ”vid upprepade tillfällen undersökt möjligheterna att i ökad omfattning använda kvinnor i krigsorganisationen” samt att kvinnors ökade antal inom tekniska yrken borde innebära att även Krigsmakten kommer att anställa fler kvinnor inom underhållsorganisationens tekniska befattningar.³⁵ Som Hultbergs fall visade, satte dock värnpliktskravet käppar i hjulet för anställning av kvinnor i många av dessa befattningar. Detta ef-

tersom tekniska yrkesbefattningar inom försvaret vanligen kategoriserades som ”civilmilitära”, vilka i sin tur hade genomgången värnpliktsutbildning som behörighetskrav.³⁶

I detta ligger troligen också huvudförklaringen till varför Hultberg, trots specialkonstruerad personalkategori, inte gavs möjlighet att bli aspirant inom flygtjänsten. Flygtjänsteutbildningen var kostsam för Flygvapnet och samma år som Hultberg antogs hade omfattande nedskärningar påbörjats inom försvarsgrenen.³⁷ Att i det läget ta in en kvinna som flygtjänstaspirant, när hennes utbildning inte skulle kunna ge avkastning för Flygvapnet genom arbete inom befattningen i fråga, betraktades troligen som bortkastat produktionskapital.

Hultberg fick alltså aldrig möjlighet att lära sig flyga, det vill säga det som hon framför allt var ute efter när hon sökte aspirantplatsen vid Flygvapnet. Hon fick en gedigen utbildning i andra avseenden, men just flygförartjänsten förblev stängd för henne. Så långt, men inte längre, kunde genusarbetsdelningens gränser tänjas. Också när militära befattningar stegvis öppnades för kvinnor (på 1980-talet) var det markbefattningar som först kom i fråga. När de sista befattningarna öppnades 1989 ansåg Överbefälhavaren fortfarande att taktisk flygtjänst och ubåtstjänst borde vara reserverade för män. Argumenten emot kvinnor i sådana befattningar handlade

dels om att det var dyra utbildningar som skulle vara bortkastade på en kvinna som kort därefter förutsattes vilja bilda familj, dels om att kvinnors biologiska förutsättningar sågs som problematiska. Hur skulle till exempel G-krafter påverka ett foster om flygföraren var gravid?³⁸

Extra flygingenjörspirant

Besviken över begränsningen till marktjänst men med förhoppning om att ändå kunna hitta en väg dit, samt glad över att under tiden få tillgång till övriga delar av utbildningen, tackade Hultberg ja till platsen som extra flygingenjörspirant i marktjänst.³⁹ I juli 1962 påbörjade så extra flygingenjörspirant Hultberg sin utbildning, först vid flygförvaltningens verkstadsskola utanför Västerås där hon och de värnpliktiga männen lärde sig att bland annat svarva, svetsa, bocka plåt och löda. Senare fortsatte hon utbildningen vid Centrala Flygverkstaden i Arboga.⁴⁰ Som så kallad extra aspirant erhöll Hultberg ett praktikarvode på 800 kronor (en nivå som skulle täcka mat och husrum samt fickpengar) med löfte om att efter två somrar få en lönenivå motsvarande den för teknologer som slutfört merparten av sina högskolestudier. Efter genomgåendet program skulle hon liksom sina manliga lärlingskollegor vara garanterad en anställning inom Flygvapnet.⁴¹ I hennes fall dock inte som flygingenjör i marktjänst (det vill säga den befattning lärlingsplatsen

var avsedd att leda till), eftersom det var en civilmilitär personalkategori vilken förutsatte värnpliktsutbildning. Denna personalkategori skulle förbli stängd för kvinnor fram till år 1980.⁴²

I samband med sin första ansökan om lärlingsplats hade Hultberg meddelats att det förutom värnpliktsbarriären även förelåg hinder i form av bland annat rumsliga aspekter. I en artikel i *Aftonbladet* 1961 om Hultbergs kamp citerades en representant för Flygvapnet, som menade att om det skulle skapas ett prejudikat med kvinnor i militär flygtjänst så ”skulle det kunna ställa till med många problem. Hur ska man förfara vid förläggningar med omklädningsrum m.m.? Det skulle ju bli skilda avdelningar med höga extrakostnader”.⁴³ Invändningar att det skulle bli för svårt och dyrt att tillgodose könsseparerade logementen, toaletter, duschar, och så vidare skulle komma att upprepas – och kritiseras – i 1970-talets diskussioner om kvinnor i försvaret.⁴⁴ Denna typ av rumsliga frågor hade dock inte hindrat rekryteringen av tiotusentals kvinnor till luftbevakning och andra militära uppgifter under andra världskrigets beredskap och det visade sig inte heller bli ett problem i Hultbergs fall. Liksom sina manliga kollegor inkvarterades hon i korridor på verkstadsskolans elevhem i Västerås. Enligt pressuppgifter hade det först bestämts att männen skulle inkvarteras på F 1 och hon på elevhemmet, men det

ändrades snabbt så att alla bodde under samma tak – Hultberg dock i eget rum medan männen delade. Toalettfrågan på F10:s flygverkstad löstes genom att hon använde sekreterarnas damtoalett på verkstadens övervåning.⁴⁵

I Hultbergs berättelser om tiden som extra flygingenjöraspirant och de tidigare praktiksomrarna på F 10 beskriver hon gemenskap och arbetsglädje med personer som delade hennes intressen. Ibland stack hon ut som den enda kvinnan i verkstaden – till exempel när hon tillsammans med sina värnpliktiga kollegor, samtliga män, besökte folkparken i Västerås en kväll. Där väckte hennes närvaro så stor uppmärksamhet att hon bjöds upp på scenen för en spontan intervju.⁴⁶

”En flirtig, spacklad böna”

Närmare 60 år senare minns Hultberg sina somrar vid F10 och Centrala Flygverkstaden som fulla av upprymdhet och förväntan, snarare än ängslan eller osäkerhet. Uppgifterna räknade hon med att klara av och hon såg hon fram emot allt hon skulle lära sig. Och mansdominerade miljöer var hon ju van vid från den tekniska högskoleutbildningen där hon varit en av få kvinnor. Ängsliga fick hon dock höra att kollegorna på F10 hade varit inför hennes ankomst sommaren 1960. Både hennes kunskaper och intentioner hade ifrågasatts; var hon i själva verket bara ute efter att hitta någon

att gifta sig med?, undrade kollegorna.⁴⁷ Deras oro lade sig snabbt men liknande farhågor uppstod vid verkstadsskolan när hon antagits dit som extra aspirant. ”Jag var orolig för att en flirtig, spacklad böna skulle komma hit och ställa till kaos”, citerades hennes lärare i en av de många artiklarna om henne.⁴⁸

I vår intervju reflekterar Hultberg över den utmaning som det innebar bli en i en så starkt mansdominerad miljö. Var hon blåögd som räknade med att hennes kön inte skulle spela någon roll, och att det var hennes kunskaper som var de viktiga? Hon beskriver att hon kände sig trygg i sin kompetens och inte väntade sig att bli ifrågasatt, vilket hon tror var en viktig förutsättning. Hennes genuina intresse för både flygplan och teknik i bredare bemärkelse gjorde att befälen kunde känna igen sig i henne, tror hon, trots att hon var långt ifrån en typisk värnpliktig.

Om jag försöker föreställa mig, om jag då var överste Svensson eller något sådant, och där kommer det en flicka, så ser jag någonting i mitt huvud. Och sen dyker det upp en person som är lika intresserad av de här sakerna som jag (...) då utmanas jag så att det är igenkänning. För du känner ju igen din egen passion i den andra personen. Och den typen av spegling skapar ju, då försvinner ju de här (...) spökerna som kan finnas i huvudet.

Som konstaterades inledningsvis sammanföll Hultbergs kamp för att bli flygingenjör aspirant med inledningen till det som brukar benämnas andra vågens feministiska rörelse. De socialistiska och/eller radikalfeministiska orienterade föreningar och nätverk som i efterhand kommit att utgöra något av en sinnebild för andra vågen hade ännu inte bildats. Istället drevs de radikala jämställdhetsfrågorna, som vid denna tidpunkt oftast benämndes likställighets- eller könsrollsfrågor, av unga liberaler. I bakgrunden fanns Folkpartiet som profilerat sig inom jämställdhetsområdet och hösten 1960 bedrivit valkampanj under parollen "Rättvisa till kvinnorna" med krav på reformer för att undanröja diskrimineringen av kvinnor i samhället och särskilt i arbetslivet. Våren 1961, kort efter att Hultbergs första ansökan

till Flygvapnet avsågs publicerades Eva Mobergs text "Kvinnans villkorliga frivgivning" som gav debatten om kvinnors rättigheter rejält med fyr.⁴⁹ Frågor om kvinnors villkor befann sig därmed i en brytningstid mellan traditionella ideal och en alltmer tydligt artikulerad feministisk rörelse. Detta avspeglade sig inte minst i den mediala rapporteringen om Hultbergs fall.

Mediauppmärksamhet

Artiklarna om Hultbergs kamp för att få bli flygingenjör duggade tätt i pressen. Rubriker av typen "Flicka från Lund gör värnplikten" och "Sverige har fått sin första kvinnliga värnpliktige", gav en felaktig bild av omständigheterna men lockade samtidigt till läsning.⁵⁰ "Den här flickan är ganska välbekant numera", konstaterade *Norrskensflamman* i juli

Bild från Arbetar-tidningen, 25 juli 1962. Foto: Stanley Axbom.

1962 till en förstasidesbild på Hultberg.⁵¹ En del texter inrymde skrivningar som utmanade läsarens förmodade könsfördomar: "En flicka i fältflygarutrustning... En kvinnlig reaplansförare... Onekligen en bild som man har svårt att tänka sig. Men varför inte?".⁵² Andra gav ironiska blinkningar till pågående jämställdhetsdiskussioner: "Snart är det dags för oss karlar att kräva likställdhet med kvinnan även inom det militära".⁵³

Ett frekvent inslag i rapporteringen var samtidigt referenser till och betoningar av Hultbergs utseende. Särskilt hennes blonda flätor med rosetter lyftes fram i artikel på artikel som en belysning av hennes femininitet och avvikelse från den manliga militära personalen. Lottarörelsens medlemstidning fann det även relevant att understryka att Hultbergs privata intressen "är helt feminina och humanistiska" och specificera att de bestod av "stickning och klassisk musik".⁵⁴

Historikern Helena Tolvhed har i sin forskning noterat liknande mönster om mediala framställningar av idrottande kvinnor som vi funnit i rapporteringen av Hultberg. Ett exempel är pressrapporteringen om Ewy Rosqvist, som i början av 1960-talet, parallellt med skrivierna om Hultberg, hade stora framgångar i den mansdominerade rallysporten och vars utseende och kvinnlighet kommenterades i text efter text. I en analys som är applicerbar också på rapporteringen om kvinnor som bröt sig

in på det militära området konstaterar Tolvhed att pressens framställningar av Rosqvist "framstår som ett slags kompenserande förhandling, en desarmering, av den kulturella utmaning som idrottskvinnan står för genom att verka på ett starkt maskulint kodat område".⁵⁵

Hultberg drar sig inte till minnes att de återkommande kommentarerna om hennes flätor med rosetter var något som berörde henne där och då, säger hon. Snarare uppfattade hon det som lustigt, säger hon.⁵⁶ Hon betonar samtidigt att hon inte aktivt sökte rampljuset och journalisters uppmärksamhet, men aldrig heller tackade nej till en intervjuförfrågan. Att hon ställde upp förklarar hon med att hon tyckte det var roligt, men också att det kunde vara strategiskt att synliggöra de orättvisor hon såg: "Om jag tänker något så var det väl snarare att om det blir lite publicitet så kan det ju om något kanske hjälpa till att pusha frågan".⁵⁷ Hon närde alltså någonstans en liten förhoppning om att all denna publicitet skulle kunna bidra till att regelverket hamnade under lupp och i förlängningen ge henne tillgång till den efterlängttade flygförutbildningen. Samtidigt förväntade hon sig inte en förändring som skulle ge resultat för henne personligen i form av möjlighet till utbildning i flygtjänst – det skulle ta betydligt längre, trodde hon. Men kanske skulle hennes exempel kunna göra skillnad för andra.

Ofrivillig pionjärsstatus

Sitt könsnormsbrytande verksamhetsval till trots såg sig inte Hultberg som en jämställdhetskämpe – snarare som en ofrivillig pionjär. Det var inte feministiska principer som stod i förgrunden utan ett personligt intresse, betonar hon.⁵⁸ När vi lägger fram för henne att vi å vår sida betraktar Flygvapnets hantering av hennes fall som en, om än liten, spricka i den militära genusarbetsdelningen och en betydelsefull del i den process som ledde till att kvinnor fick tillträde till militära utbildningar och yrkesvägar, hummar hon först och säger sedan att hennes agerande kanske ”har spelat någon roll i alla fall” men betonar också att hon inte hade någon sådan agenda – hon ville ju bara ”komma åt flygplan”.⁵⁹

Den militära yrkesbanan är inte den enda som har varit stängd för en stor del av befolkningen. Ett intressant exempel som skapar en spegelvänd bild av Hultbergs fall är de män som i slutet av 1940-talet sökte dispens för att få möjlighet att utbilda sig till sjuksköterskor. Mellan 1949 och 1951 sökte fyra män dispens hos Medicinalstyrelsen för att få antas till sjuksköterskeutbildning. Den första av dem var Allan Härsing, som under de kommande åren skulle bli känd i press och radio som Syster Allan. Han hade varit verksam som vårdare inom den mansdominerade mentalsjukvården, och när en utredning tillsattes för att utreda om män skulle kunna ges

tillträde till sjuksköterskeutbildningen för att på så vis kunna få högre anställningar inom mentalvården så bestämde han sig för att söka dispens. Ansökan beviljades, och 1949 påbörjade Härsing som första man i Sverige sin utbildning till sjuksköterska.⁶⁰

Inger-Lena Hultberg kan, precis som Allan Härsing, förstås som ett exempel på en ”brytare”. De är individer som har utmanat formella gränser för vem som tillåts utbilda sig eller arbeta inom ett visst fält, genom att söka dispens för att få rätt till utbildningar som inte var öppna för någon av deras kön. Att vara den första i sitt slag i ett tidigare enkönat sammanhang ger unika inblickar i verksamhetens uttalade eller outtalade genusnormer.

I Inger-Lena Hultbergs berättelse är ett genomgående tema att hon behövt slåss mot ett orättvist system. Hon betonar gång på gång att det var regelverket hon vände sig mot och att det alltså aldrig handlade om individer som behandlade henne illa eller försökte hindra henne.

Jag menar alla mekanikerna som jag jobbade ihop med, chefen för flygverkstaden, de andra jag träffade, det var ingen som hade någonting emot mig. De uppmuntrade ju mig, tyckte jag var trevlig och duktig och bra. Men systemet var ju så också, det är ju det här ... Inte tvungen, då får inte du vara med.

För systemet spelade det mindre roll att hon var kompetent – eftersom hon inte var man och därmed inte värnpliktig var det stopp. Att Flygvapnet hittade ett sätt att kringgå regelverket hjälpte henne inte hela vägen. Hon fick fortfarande inte flyga. Till slut fick hon nog och valde att följa sitt andra stora intresse, matematisk fysik, som hon utvecklade under sina studier vid LTH. I stället för en karriär som flygingenjör blev hon forskare och radiofysiker. År 1974 avlade hon doktorexamen i matematisk fysik vid LTH på en avhandling om stabilt deformerade atomkärnor, och arbetade sedan i många år som sjukhusfysiker vid Universitetssjukhuset i Lund.⁶¹

Avslutning

Att det var just inom Flygvapnet som frågan väcktes och de första officersaspiranterna sedan påbörjade sin utbildning har en av oss i sin tidigare forskning förklarat med hänvisning till en kombination av flera faktorer. Däribland att Flygvapnet hade en relativt stor andel av så kallad civilmilitär personal, att Flygvapnet var betydligt yngre än de andra två försvarsgrenarna (Armén och Marinen) och att frånvaron av längre traditioner kan ha bidragit till en större öppenhet inför att omförhandla genusarbetsdelningen. Dessutom hade Flygvapnet stora och omvittnat goda erfarenheter av försvarsfrivilliga kvinnor (lottor) inom en rad olika befattningar.⁶²

Enlig Flygvapnets dåvarande rekryteringsofficer, Björn Holmbäck, fick han i början av 1960-talet många brev från kvinnor var intresserade av för Flygvapnets utbildningar. År 1962, samma år som speciallösningen skapades åt Hultberg, ska han enligt egen utsago ha lyft frågan om att öppna försvarsgrensens utbildningar för kvinnor i en arbetsgrupp under ÖB, men då ha mött motstånd.⁶³ Fyra år senare tillsatte emellertid Chefen för Flygvapnet en intern utredning om möjligheterna att anställa kvinnor i fler befattningar än enbart de civila. Vid det laget hade dock Hultberg redan lämnat Försvarsmakten. Föreningen för den personalgrupp som Hultberg hade ingått i, Flygvapnets flygingenjörer, var en av få aktörer som yttrade sig genomgående positivt till det förslag som kom ur flygvapenchefens utredning: att bland annat civilmilitära officersbefattningar inom Flygvapnet och flygmaterieförvaltningen ”bör besättas med hänsyn till förtjänst och skicklighet utan hänsyn till kön” men att kvinnor inte ska ”upprätthålla befattningar som innebär [bland annat] flygförartjänst”.⁶⁴

Flygvapenchefens utredning utmynnade i en begäran till regeringen år 1969 om att tillsätta en statlig utredning om möjligheten för Flygvapnet att anställa kvinnor ibland civilmilitära och vissa militära befattningar. Detta blev startskottet för det politiska förarbete som resulterade i skapandet av en frivillig

väg för kvinnor i värnpliktsutbildningen liksom officersutbildning och efterföljande militära yrkesvägar. Flygingenjör i marktjänst, det vill säga den befattning Hultberg utbildades till under sin lärlingsperiod, hörde till de allra första som öppnades för kvinnor, medan flygförare

– som hon helst ville utbildas till – var en av de två sista som öppnades.⁶⁵

Denna artikel har genomgått vetenskaplig granskning av externa läsare enligt modellen double-blind peer review.

Noter

- 1 Börje Crona & Caro Franzén, "Hon krossade värnpliktsvallen", *FIB: Folket i bild*, nr 30 1962, s. 9–11 (citat från s. 10)
- 2 Undersökningen har genomförts inom ramen för forskningsprojektet "Den könsneutrala värnpliktens infrastruktur, implementering och historiska kontext", finansierat av Vetenskapsrådet, dnr 2017-01066.
- 3 Detta var inte första gången Hultberg intervjuades om sina erfarenheter. För tidigare, journalistiska, intervjuer, se: Robin Folkö, "Du fast då. Värnpliktens historia", *Värnpliktsnytt* nr 2 2007, s. 14, 17; Mats Nygren, "Inger-Lena – första trulan vid LTH", *LTH-nytt* nr 1 2010, s. 6–7; Skotte Mårtensson & Mats Nygren, *50 år med LTH: en fingervisning om teknik* (Lund 2011), s. 95–101; "Inger-Lena Hultberg. Sverige första kvinnliga värnpliktiga", Försvarsmaktens hemsida, u.å.
- 4 Fia Sundevall, *Det sista manliga yrkesmonopolet. Genus och militärt arbete i Sverige 1865–1989* (Stockholm 2011).
- 5 Värnpliktsbeslutet år 2010 innefattade dock också att göra värnplikten vilande i fredstid. Den könsneutrala värnplikten tillämpades därför första gången först år 2018, efter att värnplikten återaktiverats. Alma Persson & Fia Sundevall, "Conscripting women: gender, soldiering, and military service in Sweden 1965–2018", *Women's History Review* 28:7 (2019), s. 1048–1049.
- 6 Boel Berner, "Kvinnor, kunskap och makt i teknikens värld", *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 3 1983, 26–30; Alma Persson, *Changing boundaries, defending boundaries: gender relations in the Swedish armed forces*. (Linköping 2011); Sundevall 2011.
- 7 Ulla Wikander, "Periodisering av kapitalismen – med kvinnor", *Arbetshistoria* 51, nr. 3 1989, s. 7.
- 8 Se t.ex. Magnus Nermo, "Hundra år av könssegregering på den svenska arbetsmarknaden", *Sociologisk forskning*, 37:2 2000, s. 35–65; Sundevall 2011, s. 22–23.
- 9 Sundevall 2011, s. 14.
- 10 Fullgjord värnpliktig kunde dessutom, under viss del av 1900-talet, ge extrapoäng vid ansökning till teknisk högskola. Berner 1983, s. 33.
- 11 Se t.ex. "Inger-Lena Hultberg. Sverige första kvinnliga värnpliktiga", Försvarsmaktens hemsida, u.å.
- 12 Enligt antagningslistor som publicerades i dagstidningarna inför höstterminen 1961 var Hultberg en av tre kvinnor som antagits till utbildningar vid den nystartade tekniska högskolan. I senare texter omnämns dock Hultberg som den första kvinnan på LTH vilket, om uppgifterna stämmer, indikerar att de andra två kvinnorna valde att inte ta sin plats i anspråk eller hoppade av efter att ha påbörjat utbildningen. "1033 kom in på tekniska högskolor. Betygskraven hårdare än någonsin", *Svenska Dagbladet* (SvD) 1 sep. 1961, s. A7; "Inger-Lena – första trulan vid LTH", *LTH-nytt* nr 1 2010, s. 6–7.
- 13 Berner 1983. Se även Malin Nordvalls kommande avhandling om jämställdhetsarbete vid tekniska universitet mellan 1978 och 1998.
- 14 Rosabeth Moss Kanter. *Men and women of the corporation* (New York 1977)
- 15 "Inte kan väl en flicka bli flygare?" (Osign.), *Arbets-tidningen* 25 juli 1962, s. 3. Samma text publicerades även i *Norrskensflamman* några dagar senare.
- 16 Intervju, s. 2. (Alla hänvisningar till intervjun är till transkriberingen av densamma).
- 17 Intervju, s. 1, 36.
- 18 Intervju, s. 2.
- 19 Intervju, s. 2.
- 20 Intervju, s. 3. Se även Sigvard Forsberg (red.) *Skånska flygflottiljen 50 år: 1940–1990* (Ångelholm, 1990), s. 2–3.
- 21 "Hon vill flyga i tunna", *Dagens Nyheter*, 13 november 1961, s. A11. Intervju, s. 2–3.
- 22 Intervju, s. 3, 14.
- 23 Intervju, s. 3.

- 24 Intervju, s. 9–11; Diarier över uttagningskommissionens ansökningshandlingar, Flygstabens arkiv, personavdelningen, C2:9, dnr 4:2F, Krigsarkivet (KrA); Ansökan från Inger-Lena Hultberg 28 dec 1960 [inkom 3 jan. 1961 enl. stämpel], återsänd till avsändaren som har originalet i sin ägo och som även finns upplagd på FM webb u.å., länk med titeln "Korrespondens med flygvapnet i samband med ansökan". Om utbildningens upplägg, se t.ex. SOU 1974:51, *Utbildning i förvaltning inom försvaret: betänkande av Krigsmaktens förvaltningsutbildningsutredning*. D. 1 (Stockholm, 1974), s. 51–52. Se även Pilotutbildningsutredningens betänkande om de då befintliga militära resp. civila pilotutbildningarna: Ds K 1979:5, *Rekrytering och utbildning av flygförare till den civila luftfarten* (Stockholm 1979), s. 23–32.
- 25 Brev från Ann-Christine Johansson, 11 dec. 1959, i Flygstabens arkiv, personavdelningen, Handbrev, F:2, KrA Se även Björn Holmbäck, "Kvinnligt befäl – javisst – men bevare oss från amasoner!", *Lottanytt* 1975:3, s. 14, 17 där Holmbäck – som var Flygvapnets rekryteringsofficer på 1960-talet – uppger att han fick brev från "flickor som frågade om deras möjlighet att söka till flygvapnet för militär utbildning".
- 26 Diarier över uttagningskommissionens ansökningshandlingar, Flygstabens arkiv, personavdelningen, C2:8, dnr 4:24, KrA.
- 27 "Många flickor blev ingenjörer", *Svenska Dagbladet* 25 maj 1956, s. A13; "Nya elever vid Tekn. Högskolan", *Dagens Nyheter*, 16 september 1956, s. A7.
- 28 Orsaken till att du Rietz ansökan avvisades framgår av brevet från Claës-Henrik Norden-skiöld till Hultberg, 2 jan. 1961, FM webb u.å.
- 29 Brev från Claes-Erik Abramson [chef för flygstabens personalavdelning] till Hultberg 18 jan. 1961, FM webb u.å. Se även Ibid.
- 30 Se t.ex. "Flicka får ej bli stridsflygare", *Aftonbladet*, 13 nov. 1961, s. 4; "Hon vill flyga i tunnå", *Dagens Nyheter*, 13 november 1961, s. A11; "Hon går till kungs för att bli stridsflygare!", *Expressen*, 19 november 1961, s. 18; "Flicka blir flygingenjör – till kungs för praktik", *Svenska Dagbladet*, 26 nov. 1961, s. 22.
- 31 Brev från Abrahamson till Hultberg [på uppdrag av chefen för Flygvapnet], 22 feb. 1962, dnr 281, i Flygstabensarkiv, Centralexpedition, Utgående skrivelser, B1:12, KrA; Kungliga flygförvaltningen, organisationsenhet AP, Föredragningslista den 8 juni 1962 punkt 6, i Kungliga flygförvaltningens arkiv, Administrativa byrån personalkontor AP, Föredragningslistor och protokoll, Ar:65, KrA.
- 32 Intervju s. II
- 33 Om personalbristen, se t.ex. Personalutbildningsberedningen, *SOU 1966:57, Centralt statligt personalutbildningsorgan: förslag* (Stockholm 1966), s. 56.
- 34 Tilläggsdirekt till 1954-års utredning rörande totalförsvarets personalbehov, i SOU 1962:3, *Totalförsvarets personalfrågor: värnpliktskontingenter, personalplanering och befattningsanalyser: betänkande*, s. 13.
- 35 Ibid. s. 178, 180.
- 36 Sundevall 2011, s. 31, 127–128.
- 37 Lennart Berns, "Flygvapnets historia i sammandrag", *Flygvapennytt* 1996:3, s. 14–15.
- 38 Sundevall 2011, s. 161–162, 177–178; Persson & Sundevall 2019, s. 1044–45.
- 39 Intervju s. II.
- 40 Intervju s. II–12.
- 41 Brev från Abrahamson till Hultberg 1962. Ersättningsupplägget skilde sig från det som hennes värnpliktiga kollegor hade men slutsumman var ungefär densamma. För detaljer om männens ersättningsystem se: Krigsmaktens lärlingsutredning, *Yrkesutbildning vid krigsmaktens industrier och verkstäder: betänkande* (Stockholm, 1967), s. 24–25, 30.
- 42 Sundevall 2011, s. 168.
- 43 Leif Dahlin, "Flicka får ej bli stridsflygare", *Aftonbladet*, 13 nov. 1961. Se även tidigare hänvisat brev till Hultberg från Nordenskiöld 1961 där både förläggning och förplägnad anges som problematiska att lösa för henne.
- 44 Om senare debatter, se: Sundevall 2011, s. 145, 161; Persson & Sundevall 2019, s. 6–7.

- 45 Intervju, s. II, 13–14; Crona & Franzén 1962, s. II. Om rekryteringen av kvinnor till militära uppgifter under beredskapsåren, se Fia Sundevall, ”Tornsvalor och sothöns: försvarsfrivilliga beredskapsarbeterskor i andra världskrigets Sverige” i Klas Kronberg (red.), *Sömmerskor, tornsvalor och soldater: Kvinnors försvarsarbete i Sverige sedan första världskriget* (Stockholm, 2016), s. 55–81.
- 46 Intervju, s. 20.
- 47 Intervju s. 4. Spekulationer om att kvinnor sökte sig till mansdominerade områden som försvaret på jakt efter en make, var något som hade omgärdat kvinnors verksamhet inom försvarssektorn sedan åtminstone 1800-talets slut. Se Sundevall 2011, s. 46.
- 48 Crona & Franzén 1962, s. II.
- 49 Folkpartiet, ”Möjligheternas årtionde” [valmanifest], 1960. Digitaliserad version från Svensk nationell dataätjänsts valmanifestsamlings, www.snd.gu.se (hämtad 4 aug. 2020); Eva Moberg, ”Kvinnans villkorliga frigivning”, i Hans Hederberg (red.), *Unga liberaler: nio inlägg i idédebatten* (Stockholm, 1961); Louise Drangel, ”Folkpartiet och jämställdhetsfrågan” i, *Liberal ideologi och politik 1934–1984* (Stockholm 1984), s. 369; Christina Florin & Bengt Nilsson ”Något som liknar en oblodig revolution...”. *Jämställdhetens politisering under 1960- och 70-talen* (Umeå, 2000); s. 44–45; Elisabeth Elgán, ”Ut ur kvinnofängelset” i Klara Arnberg et. al (red). *Könspolitiska nyckeltexter: från Det går an till #Metoo* (Stockholm 2019), s. 311–315.
- 50 ”Flicka från Lund gör värnplikten”, *Provins-tidningen Dalsland*, 4 juli 1962, s. 2; ”Ung flicka inryckt bland 17 värnpliktiga”, *SvD*, 3 juli 1962, s. 8, ”Första värnpliktskvinnan får 800 kr i månaden”, *DN*, 3 juli 1962, s. 34. Se även *SVT, Aktuellt*, 19:30-sändningen i TV1, 5 juli 1962, Kungliga bibliotekets avdelning för audiovisuella medier, där Hultberg gavs möjlighet att korrigerat vissa felaktigheter i rapporteringen.
- 51 *Norrskensflamman* 28 juli 1962, s. I.
- 52 Ibid, s. 3 samt *Arbetar-tidningen* 25 juli 1962, s. 3.
- 53 Crona & Franzén 1962, s. II.
- 54 ”Sveriges första ’värnpliktsflicka’”, *Den svenska lottan*, 26:7 1962, s. 28.
- 55 Helena Tolvhed, *På damsidan: femininitet, motstånd och makt i svensk idrott 1920–1990* (Stockholm 2015), s. 150.
- 56 Intervju, t.ex. s. 24.
- 57 Intervju, s. 25.
- 58 Intervju s. 23, 29.
- 59 Intervju s. 2, 37.
- 60 Henrik Eriksson, *Den diplomatiska punkten – maskulinitet som kroppsligt identitetsskapande projekt i svensk sjuksköterskeutbildning* (Göteborg 2002), s. 74–79.
- 61 Intervju, s. 33; Inger-Lena Lamm, *Theoretical studies of some equilibrium properties of stably deformed nuclei* (Lund: 1974).
- 62 Sundevall 2011, s. 132–136.
- 63 Holmbäck, 1975, s. 14, 17.
- 64 Yttrande från Flygvapnets flygingenjörers förening, daterat 31/10 1968, i Krigsarkivet: Flygstabens arkiv, Öppna handlingar, F1:152, dnr 301:7633; Sundevall 2011, s. 127–131.
- 65 Sundevall 2011, s. 136, 211.

”Någre gamle Wijser”: Nya biografiska uppgifter om balladsångerskan Ingierd Gunnarsdotter från Lyrestad

Av Åke Möller

alladernas drottning” och ”en kandidat till benämningen den svenska skaldekonstens moder” – det är omdömen som i senare tid har givits om Ingierd Gunnarsdotter från Höglunda by i Lyrestads socken, Skaraborgs län.¹ ”Ingen, säger ingen, har lämnat fler bidrag till det svenska balladarvet. Ett drygt tjugotal ballader finns uteslutande i hennes version”, konstaterar litteraturvetaren och författaren Gunnar D. Hansson.² Om en av balladerna, ”Herr Olof och älvorna”, som finns upptecknad i 15 olika varianter, skriver han: ”Av de femton versionerna är Ingierd Gunnarsdotters version outstanding – i poetisk koncentration, i gestaltning.” Även litteraturvetaren Tommy Olofsson hyllar hennes språk:

Ingierd Gunnarsdotters visor präglas inte av klumpiga omtagningar, överlastade metaforer eller vidlyftiga dialoger. Hennes versioner av de medeltida balladerna är tvärtom förhållandevis korta och stramt komponerade. De har en knapphet

i uttrycket men äger ändå den klassiska balladens sceniska åskådlighet.³

Och den danske medeltidsexperten Sigurd Kværndrup konstaterar att hennes ballader ”återger ett vackert svenskt språk som historiskt sett hör till den period man kallar äldre nysvenska”.⁴

Den ende som tycks ha bedrivit källforskning om Ingierd Gunnarsdotters personhistoria och publicerat sina resultat är Svenskt visarkivs chef Bengt R. Jonsson. Det var också han som efter en omfattande utredning på 1960-talet kunde visa att 57 ballader av medeltida ursprung hade upptecknats efter Ingierd.⁵ De allra flesta av dessa ballader är samlade i en visbok som idag finns på Kungliga biblioteket.⁶

Jonsson resonerar sig fram till att Ingierd skulle ha varit född 1601 eller 1602 och spekulerar om att hennes far också kan ha varit från Lyrestad och i så fall varit en Gunnar i Hult. Om Ingierds make skriver Jonsson att ”troligen hette han Swen Nilsson”.⁷ De fakta han anger

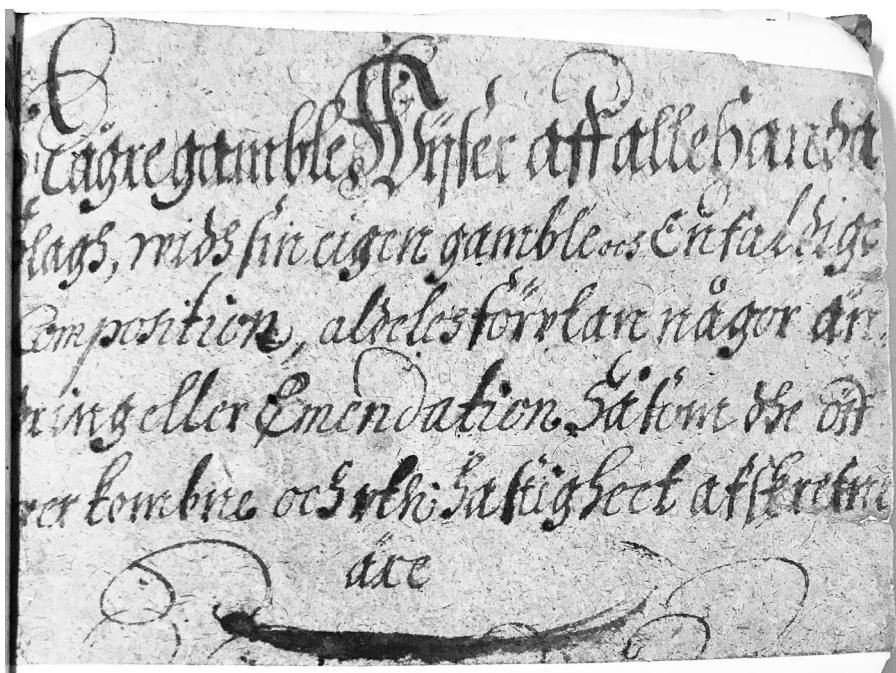
om henne och hennes bakgrund är alltså ganska vaga, men i alla senare publikationer är det just dessa uppgifter som redovisas.

Syftet med den här artikeln är att närmare utreda Ingierd Gunnarsdotters biografiska uppgifter, för att få en klarare bild av den livsmiljö i vilken balladerna framfördes. För att uppfylla detta syfte har jag systematiskt gått igenom dop-, vigsel- och begravningsböcker, skatte- och mantalslängder samt domböcker från det aktuella området under den aktuella perioden. Källorna är of-

tast kortfattade och ibland något svår-tolkade. Ändå är den som vill forska i Lyrestads historia lyckligt lottad. Dop-, vigsel- och begravningsböcker började föras ovanligt tidigt – redan år 1625. Som jämförelse kan nämnas att det dröjde ytterligare 120 år, innan motsvarande uppgifter registrerades i grannsocknen Fredsberg.

Bakgrund: balladuppteckningarna

Stormaktstiden präglades av en strävan efter att lyfta fram och försköna Sveriges medeltidshistoria, och uppteckning-

"Nägre gamle Wijsen aff allebanda Slagh ..." Den långa rubriken i Kungliga bibliotekets visbok anses ha formulerats av Ingierds son Jonas Swensson. KB V, s. 20. Foto: KB.

en av ballader var en del av detta projekt. En av de drivande krafterna var Johan Hadorph, assessor i Antikvitetskollegium och senare riksantikvarie. Han bedrev en omfattande forskning och samlade in uppgifter om både fornminnen och gamla traditioner.⁸

I ett av Hadorphs inrikes pass, utfärdat av landshövdingen i Skaraborg år 1671, stod inskrivet att Kronans fogdar skulle bistå honom.⁹ Och året därpå reste Hadorph i "halva Vadsbo". Som Bengt R. Jonsson påpekar vore det närmast otroligt om Hadorph inte vid dessa besök hade kontakt med häradsfogden i Vadsbo – Ingierds son Jonas Swensson. Denne hade varit regementsskrivare när han 1669 blev Kronans befallningsman (det vill säga häradsfogde) i Vadsbo härad, en tjänst som han förefaller ha fått lämna mot sin vilja under första halvåret 1675.¹⁰ Från 1677 till början av 1680 var han lagläsare (domare) vid Vadsbo häradsrätt.¹¹

Ett tackbrev från kollegiet 1672 till en häradsfogde som samlat in gamla visor, avser förmodligen Jonas Swensson. Och lika sannolikt är att det då handlar om uppteckningar av ballader framförda av hans mor. Ett år senare bad Hadorph rikskanslern Magnus Gabriel De la Gardie att tillskriva länets landshövding Gabriel Kurck med en begäran om att denne skulle tillse att häradsfogden Jonas Swensson skrev av "alla de gamla

svenska kämpavisor som han känner till, som sjungs dels av hans moder, dels av andra". Men den gången tycks ingenting ha hänt.¹²

Efter en ny påstötning från Hadorph år 1678 sände De la Gardie sin sekreterare Erik Sparrman till Ingierd. Men några veckor senare kunde Sparrman rapportera att han "varit hos den gamla gumman efter de anbefallna visorna, men eftersom gumman var så betagen av ålder och andra svagheter [...] kunde jag inte avtvinga henne någon visa". Vid två senare besök bemöttes Sparrman på samma sätt och några visor från Ingierd fick han inte höra. Men våren 1679 – vid sitt fjärde försök – lyckades han "med största möda och efter många böner" få "den gamla gumman vid Hova"¹³ att meddela honom två vistexter. Kanske underlättade det att han nu utlovade ekonomisk ersättning.¹⁴

När Sparrman sedan återvände för att överlämna pengarna till Ingierd fick han skriva ner ytterligare ett antal vistexter – okänt hur många. Av Sparrmans brev till De la Gardie framgår att Ingierds balladrepertoar var otroligt omfattande: "Denna gamla gumman kan över 300 gamla kämpavisor, som kan tjäna som illustration till vår antikvitet".¹⁵ Vid samma tillfälle lovade Jonas Swensson att "med det första uppskicka en hel hop sådana kämpavisor" till Hadorph. Av allt att döma gjorde han det.¹⁶

Såsom igennem Landt Konge: May: ¹⁷⁷¹ allernådige placat af for-
 sendelse og publiceringe nægtes at Lærem og endom
 for alle Skaraborgs Lær Skole; Gængse skolebøger
 af gængse Iterationer findt af med alle flyt og alferne-
 alle antiquiteter og Monumenter udførte skole og
 grammatiken annotera; findt "an" mena nogen udb-
 ledighed og modvilje. Da ad nu for med alferne-
 ligen ippå Landt Konge: May: ¹⁷⁷¹ allernådige Befal-
 45 for som nu äro ä ena skriftlige bök og beskedne
 gre, vilja Secreteraren Hadorph af inuvaligt Hög-
 = ce, Man vilja inuvaligt, vore beskedne Cronorik besked-
 = ningman, Land- og ferdingman med tillbörlig pass
 inuvaligt inuvaligt all andra, at göra konon, all be-
 = berfordlig

Landhoff. Gabr. Kurcks recommendation
 för Hadorph i Skaraborgs Län.

Berfordlig og berfordlig inuvaligt, som af Lærem
 og endom med berfordlig og länds affordommande
 manna, og for med i anuvaligt för länds alferne-
 manna. Datum Mariaborn den 3. Sept: 1671.

Gabriel Kurck

Det inrikes pass som utfärdades för Johan Hadorph av landsbövdingen i Skaraborg, Gabriel Kurck, år 1671.

Vem var hon?

1600-talets människor är ofta svåråtkomliga. Det är som att försöka lägga ett pussel, där man redan från början vet att det kommer att fattas en mängd bitar. "Vanligt folk" lämnade inte så många spår efter sig i arkiven, och när de förekommer i exempelvis skattelängder är det som regel bara mannen som nämns vid namn. Om en gift kvinna redovisas så anges hon i de flesta fall som "hans hustru". En annan svårighet är att personernas efternamn sällan skrevs ut. I stället angav man bynamn eller – i bästa fall – gårdsnamn.

Trots att jag kände till huvudpersonen Ingierd (Ingiärd, Ingärdh, Ingjäll) Gunnarsdotters patronymikon (efternamn), var hon alltså inte lätt att finna – namnet förekommer inte på så många ställen. Undantagen är några protokoll i Hovats tingslags dombok 1670 och 1673.¹⁷ I ett av dem hänvisas till ett annat häradsrättsprotokoll från 1647, som sedan leder vidare till ett köpebrev, upprättat 1644. Genom dessa uppgifter och ytterligare ett domstolsprotokoll kan man identifiera inte bara henne, utan även makens efternamn, hennes fädernegård och med stor sannolikhet även hennes far.

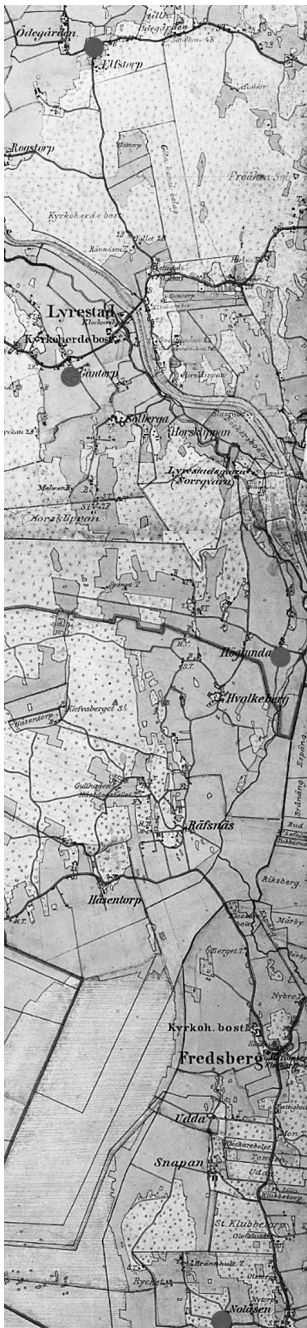
Bengt R. Jonsson konstaterade att Ingierd var gift med "Swen i Höglunda", en benämning som genomgående förekommer i Lyrestads skatte- och mantalslängder. Höglunda var en by som bestod av två gårdar, som i sin tur var

uppdelade på flera olika ägare. Bengt R. Jonsson identifierade vidare denne Swen i Höglunda som "Swen Nilsson". Vid mitten av 1640-talet sålde emellertid Swen *Persson* i Höglunda sin hustru "arvejord".¹⁸ Hustrun i fråga var Ingierd Gunnarsdotter och egendomen som såldes halva Södergården i byn Nolåsen i Fredsberg. Att det var Swen som genomförde affären för sin hustrus räkning, beror förstås på att gifta kvinnor var omyndiga och måste företrädas av sina män. Även Ingierds syster Britta¹⁹ och den avlidne brodern Eric Gunnarssons barn hade genom arv blivit delägare i gården. Den förre ägaren av gården i Nolåsen visade sig heta Gunnar.

Första gången som denne Gunnar i Nolåsen/Nordåsen förekommer som innehavare av gården är i en skattelängd från år 1605.²⁰ I sin egenskap av länsman slapp han då att betala den skatt som kallas för "ärliga räntan". När sedan "Gunnar Seefuedhson [Sefvedsson] i Nordåsen, fordom Länsman" dyker upp i ett tingsprotokoll²¹ kan man nog vara tämligen säker på att det handlar om Ingierd Gunnarsdotters far. När hans arvingar inledde försäljningen av gården i Nolåsen sommaren 1643 bodde enligt mantalslängden "änkan Elin i Nolåsen" på gården.²² Kanske Ingierds mor?

En solid ekonomi

Efter försäljningen av Södergården i Nolåsen köpte Swen och Ingierd i stället

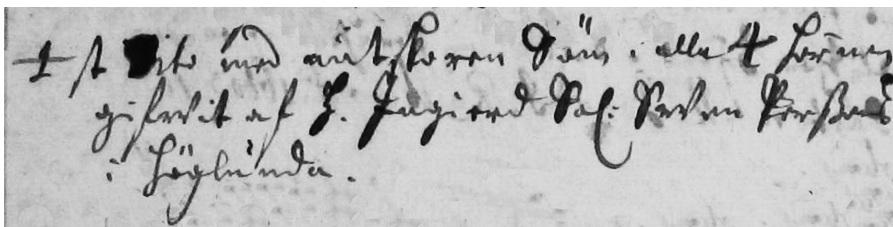

halva Södergården i Guntorp i Lyrestad. När maken dog 1649²³ blev Ingierd ensam ägare av gården fram till 1670, då den såldes.²⁴ Som änka var hon myndig och kunde själv styra över sin egendom.

Ingierd och hennes barn ägde också en del av Ödegården i Elfstorp (Älvstorp), som de fått genom arv – med största sannolikhet efter maken/fadern Swen. Förutom gården i Höglunda – där de bodde, mer om denna nedan – ägde de alltså ytterligare två gårdar i Lyrestads socken. Det handlar således om en tämligen välbärgad familj. Detta bekräftas dessutom av att man hade råd att låta sonen Jonas studera. Under stormaktstiden på 1600-talet skedde en kraftig utbyggnad av den civila lokalförvaltningen. Det medförde att en del bondsöner kunde göra karriär, även om det ännu inte var så vanligt.

En annan antydning om god ekonomi är att Ingierd lämnade ett kalkkläde i gåva till kyrkan. Även sonen Jonas hustru, Kirstin Andersdotter, skänkte ett handkläde.²⁵ Kalkklädet var en duk som placerades över nattvardskalken och handklädet använde prästen vid handtvagningen i samband med nattvarden. I anslutning till Ingierds begravning överlämnades 10 daler till kyrkan som "testamentspengar"²⁶ – ett belopp långt över vad man genomsnittligt brukade betala.

Delar av Lyrestads och Fredsbergs socknar på Häradsekonomska kartan, Skaraborgs län 1877–1882. De mörkgrå punkterna markerar ovanifrån byarna Elfstorp, Guntorp, Höglunda och Noläsen. Med dagens vägnät är avståndet mellan Höglunda och Noläsen 6,6 km.

Av en inventarieförteckning i Lyrestads äldsta kyrkobok framgår att Ingierd Gunnarsdotter – efter att hon blivit änka – skänkt ett kalkkläde till kyrkan. I boken upptas ”I st Dito [kalkkläde] med uetskoren Söm i alla 4 hörnen, gifwit af h[ustru] Ingierd Sal[ig] Swen Perssons i Höglunda.” Foto: ArkivDigital (Lyrestad [R] C:1 [1625–1746], bild 16, s. 8).

Ett annat sätt att mäta välstånd är att jämföra djurbeståndet och utsädet storlek med övriga bönder inom socknen. Enligt boskapslängden 1639 hade Swen Persson två hästar, två oxar, tre stutar, åtta kor, fyra kvigor, 16 får och två svin – även det över genomsnittet. Swen betalade också skatt för sex tunnors utsäde, och överträffades här bara av prästen. Av socknens 75 redovisade gårdar var det åtta som skattade för sex tunnor, medeltalet var tre.²⁷

Ingierds far, Gunnar i Nolåsen, låg närmare genomsnittet. Han skattade 1631 för tre tunnors utsäde och hade då följande djur: två hästar, två oxar, två stutar, sju kor, två kvigor, ett får och tre svin.²⁸

Äktenskap och änkestånd

”Swen i Höglunda” förekommer första gången i en skattelängd år 1608²⁹. Året innan heter skattebetalaren ”Per i Höglunda”. Det är nog ingen djärv gissning

att Swen hade övertagit gården efter sin far, i synnerhet inte sedan vi nu identifierat Swens patronymikon som Persson. Gården kallades Norrgården och var uppdelad i flera brukningsdelar med olika ägare, varav Swen ägde två. Den ena omfattade en fjärdedel och den andra en åttondel av hela Norrgården.³⁰

Av en mantalslängd från samma år, 1608, framgår att Swen var gift. Något namn på hustrun anges inte, så det är ju inte självklart att det är Ingierd Gunnarsdotter som avses. Men innan vigsel- och födelseuppgifter började införas i Lyrestads kyrkoböcker år 1625 var de både gifta och hade fått minst sju barn. Sammanlagt skulle det bli åtminstone åtta barn, tre söner och fem döttrar. Det antalet redovisas i ett domstolsprotokoll i samband med att yngste sonen Jonas köpte de båda Norrgårdarna i Höglunda av sin mor och sina syskon år 1670. Barnens namn var i den ordning de gifte sig: Marit, Thorona, Sigridh, Kirstin,

Olof, Karin och Jonas. Dessutom fanns en till namnet okänd son. Jonas var född 1633, samtliga de andra före september 1625.³¹

Efter Swen Perssons död 1649 tillföll gården genom testamente Ingierd, och hon stod därefter i mantalslängderna som "hustru Ingierd i Höglunda". Tack vare att man år 1652 införde en åldersgräns vid 63 år för dem som var skyldiga att betala mantalspenning, får vi hjälp att fastställa Ingierds ålder. Två år senare noteras hon nämligen i kolumnen "63 år".³² Beroende på vid vilken tidpunkt på året som mantalslängden upprättades, har hon alltså uppnått den åldern 1653 eller 1654, vilket i sin tur betyder att hon var född 1590 eller 1591 – inte 1601 eller 1602, som Bengt R. Jonsson antagit.

Ingierd bodde kvar på Norrgården i Höglunda som änka i hela 37 år. I början tycks det ha varit hon som stod för gårdsdriften. Senare brukades gården av sonen Olof och därefter av yngste sonen Jonas. Möjligen brukade bröderna under en tid var sin del av gården. Även sedan Jonas köpt gården år 1670 bodde Ingierd kvar "på undantag". Det innebär att han skulle förse henne med "sin dagliga spis och näring" och hon förbehöll sig dessutom rätt till "två skäpplands utsäde i bästa åkern i varje gårde samt fyra sommarlass hö så länge henne behagar".³³ Det indikerar att Ingierd vid 80 års ålder fortfarande ägde en ko.

Avslutning

Sammanfattningsvis föddes alltså Ingierd Gunnarsdotter 1590 eller 1591 och var således elva år äldre än den uppskattning som gjordes av Bengt R. Jonsson. Hennes far var länsmannen Gunnar i Nolåsen i Fredsbergs socken, som bodde i Södergården och med stor sannolikhet hette Sefvedsson. Hon blev gift med Swen Persson på Norrgården i Höglunda, kanske så tidigt som 1608 – alternativt hade Swen varit gift innan han äktade Ingierd.

Bengt R. Jonsson kände inte till de dokument som parar ihop Ingierd Gunnarsdotter med Swen Persson och som även visar att fadern inte var Gunnar i Hult. Jonsson var inte heller medveten om att Swen Persson dog redan 1649.

En tid efter Swen Perssons död förekom det åter en "Swen i Höglunda" i mantalslängden. Men han hette Nilsson och hade 1664 flyttat in från Amnehärads socken och gift sig med änkan Malin Månsdotter i Höglunda³⁴. I mantalslängden 1665 är de noterade som "Swen i Höglunda medh Hustrun"³⁵ – den enda uppgift som Jonsson kände till om dem. Det är alltså denne Swen Nilsson och hans i mantalslängden icke namngivna hustru, som Jonsson pekar ut som balladsångerskan Ingierd och hennes man. Eftersom hustrun inte redovisas i mantalslängderna efter 1665, drog Jonsson slutsatsen att hon utgått av åldersskäl och

Ingierd ”skulle således enligt denna beräkning vara född år 1601 eller 1602”.³⁶ Men detta avsåg alltså inte Ingierd Gunnarsdotter.

När huvudparten av balladuppteckningarna gjordes under 1679 var Ingierd 88–89 år. Inte så konstigt att hon då kallades för ”den gamla gumman” och inte heller att hon ibland vägrade att samarbeta med utsända upptecknare. Både ork och hälsa kan ha satt stopp, men hon måste ända upp i hög ålder ha varit utrustad med ett otroligt minne.

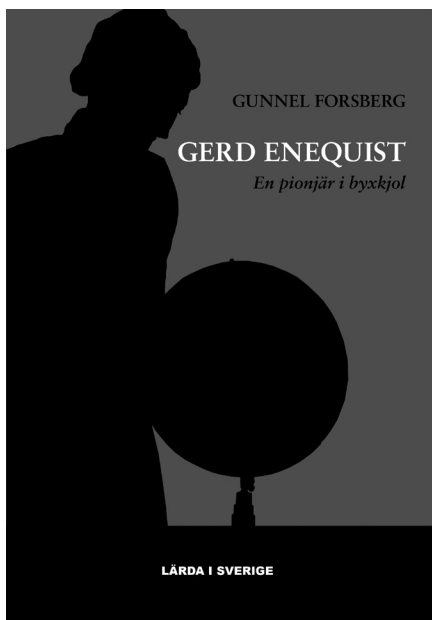
Sommaren 1686 avled ”gambla hustru Ingierd i Höglunda”.³⁷ Med 1600-talsmätt mätt blev hon verkligen gammal – vid sin död 1686 var hon 95 eller 96 år. Idag skulle hon ha varit helt bortglömd om hon inte hade delat med sig av sina många vistexter. Nu lever i stället minnet av henne kvar som ”balladernas drottning”.

Denna artikel har genomgått vetenskaplig granskning av externa läsare enligt modellen double-blind peer review.

Noter

- 1 Tommy Olofsson: "Balladernas drottning", *Axess* 2020:5.
- 2 Gunnar D. Hansson: "Gamble wijser", *DN* 2008-04-01.
- 3 Olofsson 2020.
- 4 Sigurd Kværndrup & Tommy Olofsson: *Medeltiden i ord och bild. Folkligt och groteskt i nordiska kyrkmålningar och ballader*, 2013 s. 26.
- 5 Bengt R. Jonsson: *Svensk Balladtradition I, Balladkällor och balladtyper*, 1967, främst s. 264–285. De 57 texterna representerar 47 olika ballader, de övriga 10 är "dubletter", det vill säga visor som förekommer i flera textversioner (Jonsson 1967 s. 279, 281). Bland de olika balladerna finns tio naturmytiska visor, två legendvisor, ett historiskt kväde, 27 riddarvisor och fem kämpakväden (Kværndrup & Olofsson 2013 s. 2). Den längsta är riddarvisan om Ebbe Skammelsson, som har hela 48 verser. I genomsnitt omfattar Ingierds visor drygt 15 verser.
- 6 Visbokens första 124 sidor med 38 visor har ursprungligen utgjort ett särskilt häfte, som försetts med rubriken *Någre gamle Wijser aff allebanda Slagb, widh sin eigen gamble och Enfaldige Composition, aldeles förutan någor ändring eller Emendation Såsom dhe öffwerkombne och utthi hastigheet afskrefne äre* (Kungliga biblioteket, Enh. för handskrifter, kartor och bilder: KB Vs 20). Jonsson anser att samtliga dessa vistexter grundar sig på uppteckningar gjorda av Ingierds son Jonas Swensson och att det sannolikt är han som har formulerat rubriktexten.
- 7 Jonsson 1967 s. 278 f.
- 8 Jonsson 1967 s. 49.
- 9 Riksantikvarieämbetet: Antikvitetskollegiet, övriga inkomna skrivelser 1671–1750, E4:1. Pas-set är utfärdat av landshövding Gabriel Kurck och daterat Marieholm den 3 sept. 1671.
- 10 Göta Hovrätt – Advokatfiskalen Skaraborgs län, EVIIAAAA:51, tinget i Hova den 18 juni 1675 (näst sista punkten före lagbud).
- 11 I egenskap av lagläsare undertecknade Jonas Swensson "på tingsrättens vägnar" Vadsbo hä-radsrätts protokoll från 1677 till vintertinget i febr. 1680. (Det framgår också av Jonsson 1967 s. 277 att Jonas Swensson 1679 var lagläsare.)
- 12 Jonsson 1967 s. 273–277.
- 13 Sparrmans formulering "vid Hova" i brevet från 1679 har feltolkats och gjort att forskare har placerat Ingierds hemvist i Hova socken. Att Sparrman uttryckte sig så berodde säkert på att Hova – i motsats till grannsocknen Ly-restad – var en bekant plats för myndigheterna i Stockholm. I Hova hölls häradsting och här fanns både en tullstation och en stor, välkänd marknad.
- 14 Jonsson 1967 s. 276.
- 15 Jonsson 1967 s. 275, 279.
- 16 Jonsson 1967 s. 277, 284. En av Ingierds ballader var Hadorph särskilt intresserad av, eftersom den då var helt okänd i Sverige. Det handlar om "Lena slag", alltså det svensk-danska slaget vid Lena (Kungslena) som utspelades år 1208. Av Jonas Swensson hade Hadorph hört att hans mor sjöng den. Det krävdes flera påminnelser, men till sist sände Jonas in två olika versioner av visan, va-rav åtminstone den ena kan tillskrivas Ingierd. (Jonsson 1967 s. 280).
- 17 Göta Hovrätt – Advokatfiskalen Skaraborgs län (från Hova häradsrätt), EVIIAAAA:41 den 5 aug. 1670 samt EVIIAAAA:46 den 4 aug. 1673.
- 18 Göta Hovrätt – Advokatfiskalen Skaraborgs län, EVIIAAAA:11 i Hasslerörs häradsrätt den 15 okt. 1644, EVIIAAAA:13 i Hova hä-radsrätt den 2 juni 1647 samt EVIIAAAA:46 i Hova häradsrätt den 4 aug. 1673.
- 19 Brita Gunnarsdotter företrädde av sin man Brynte Tyresson i Riksberg. Hennes namn framgår av Mantalslängder, Skaraborgs län, år 1645 s. 52, Fredsbergs socken.
- 20 Riksarkivet: Västergötlands handlingar 1605:3A s. 60.

- 21 Göta Hovrätt – Advokatfiskalen Älvsborgs län, EVIIAAAB:9, ting den 8/7 1629 i Fredsberg, Vadsbo härad.
- 22 Göta Hovrätt – Advokatfiskalen Skaraborgs län, EVIIAAAA:11 i Hasslerörs häradsrätt den 22 juni 1643; Mantalslängder, Skaraborgs län, år 1642 s. 128 och 1645 s. 54.
- 23 Lyrestads kyrkoarkiv, volym C:1 s. 695.
- 24 Göta Hovrätt – Advokatfiskalen Skaraborgs län, EVIIAAAA:46 i Hova häradsrätt den 4 aug. 1673.
- 25 Lyrestads kyrkoarkiv, vol. C:1, s. 7 resp. s. 55.
- 26 Lyrestads kyrkoarkiv, vol. C:1, s. 55.
- 27 Boskaps- m.fl. längder 1620-1640, volym 5:48:3 s. 17.
- 28 Boskaps- m.fl. längder 1620-1640, volym 5:38:2 s. 57v f.
- 29 Riksarkivet: Västergötlands handlingar 1608:1A s. 45v.
- 30 Göta Hovrätt – Advokatfiskalen Skaraborgs län, EVIIAAAA:41, Hova häradsrätt den 27 jan. och 5 aug. 1670.
- 31 Se not 30. Här framgår att barnens arv i Norrgården omfattade tre brorslotter och fem systerlotter. I Lyrestads kyrkoarkiv, vol. C:1, återfinns det yngsta barnet, Jonas, i födelseboken år 1633. De andra sex barnen som är kända till namnet, framgår av vigselboken under åren 1639-1652 i samma volym.
- 32 Mantalslängder, Skaraborgs län, år 1654 s. 944.
- 33 Göta Hovrätt – Advokatfiskalen Skaraborgs län, EVIIAAAA:41, Hova häradsrätt den 5 aug. 1670.
- 34 Lyrestads kyrkoarkiv, vol. C:1 s. 604.
- 35 Mantalslängder, Skaraborgs län, år 1665 s. 64v.
- 36 Jonsson 1967 s. 278 f.
- 37 Lyrestads kyrkoarkiv, vol. C:1 s. 713.

GUNNEL FORSBERG

Gerd Enequist: En pionjär i byxkjol
Stockholm: Bokförlaget Langenskiöld, 2021.
315 sidor.

Vem var Sveriges första kvinnliga professor? Ja, det beror faktiskt på hur man väljer att räkna. Den legendomspunna matematikern Sonja Kovalevski utnämndes i och för sig ohotat tidigt, 1884. Hennes tjänstgöringsställe var emellertid den då fortfarande privata Stockholms Högskola så hon deltar egentligen utom tävlan, och det gäller även språkforskaren Anna Paues vilken 1934 belönades med professors "namn, titel och värdighet" som den äldre termen löd. Många framhåller därför i stäl-

let läkaren Nanna Svartz, som 1937 blev medicine professor vid Serafimerlasarettet och Karolinska Institutet. Frågan är dock om inte utnämningen av Gerd Enequist till professor i kulturgeografi vid Uppsala universitet 1949 var den mest omvälvande av dessa upphöjelser och förtjänar ett slags första plats; Uppsala universitet är trots allt alla svenska lärosätens moder.

Det är glädjande att Vitterhetsakademien och Bokförlaget Langenskiöld i serien *Lärda i Sverige* nu uppmärksammar Gerd Enequist, glädjande därför att Enequist trots sin roll som Första Dam i Uppsala kanske var och är ganska okänd utanför hennes egen ämneskrets, till skillnad från både Kovalevski och Svartz. Boken är skriven av Gunnel Forsberg, också hon professor emerita i kulturgeografi men vid Stockholms universitet.

Enequist, som hon hädanefter får heta här, föddes 1903 i Luleå, residensstaden i Norrbottens län, men familjen hade gotländska rötter. Såväl Norrbotten, och övre Norrland i vidare bemärkelse, som Gotland kom att spela viktiga roller i hennes liv. Hon var nummer två av fyra syskon – hon hade en äldre syster och två yngre bröder – och fadern var lanträntmästare vid länsstyrelsen.

Enequist gavs möjlighet att studera vidare efter flickskolan men fick ta studenten inackorderad hos släktingar i Göteborg; uppe i Luleå fanns gymnasi-

um enbart för gossar. Efter studentexamen kunde hon emellertid återvända till barndomsstaden och börja på folkskollärarseminarium och därefter väntade den stora utmaningen: akademiska studier i Uppsala. Märkligt nog tycks Enequist ha skyggt för geografiämnet i början, och när hon så småningom blir filosofie magister är det med nordiska språk som huvudämne och geografin enbart som "supplementämne". Forsberg beskriver dock hur intresset för historia växte och genom historieämnet för geografi, vilket snart blev "ämnenas ämne" för Enequist. En doktorsavhandling från 1937 med det lämpliga ämnet *Nedre Luledalens byar* försvarades med den äran och fick betyget litet a, vilket direkt medförde docentkompetens. Sedan bar det vidare uppåt, fram till utnämningen till tillförordnad professor 1947 och ordinarie 1949.

Det är ofta svårt i portgången för kvinnliga pionjärer, och så var det också för Enequist. Hon var en tidig feminist men tycks inte ha varit en "sen"! Enligt Forsberg menade Enequist att feminismen hade tappat sina proportioner och hon värjde sig mot att utnyttjas i 70-talets kvinnokamp. Enequist ville utmana männen men inte genom att tvärt vända upp och ner på alla strukturer. För denna hållning har hon fått uppbära en del klander, men faktum är att de stora akademiska striderna i Enequists liv inte så mycket var könsmissiga – även om konkurrenter och meningsmotståndare

inom geografin nästan enbart var män – utan kom att handla om vilken ansats ämnet skulle ha.

Geografi är nämligen inte helt lättgripbart. För många är nog ämnet mest bara ett gammalt rabbel- och traggelminne från den obligatoriska skolan. "Hallands floder!", suckar säkert en och annan automatiskt. I skolan är geografin sedan länge förankrad i samhällsorienteringen men på högskolenivå märks ämnets dubbla ansikten: naturgeografi versus kulturgeografi. Geografins namnlighet till exempel med det rent naturvetenskapliga ämnet geologi antyder kanske att naturgeografin har ett slags företrädesrätt. Många av Enequists akademiska strider både före och efter det hon vunnit sin professur handlade om detta. Kulturgeografin upplevs nog som modernare, mer samhällstillvänd – jag kan tänka mig att om ämnet i fråga hade fått sitt namn i dag skulle det sannolikt ha blivit "samhällsgeografi". Detta är redan nu ämnesbenämningen vid flera universitet och högskolor, åtminstone inom grundutbildningen. I Uppsala delades professuren och därmed de facto ämnet när Enequist tillträdde, och då kunde man ju tro att allt skulle bli bra, men själva institutionen var länge än gemensam, vilket bidrog till fortsatta plägsamma slitningar.

Störst problem verkar Enequist ha haft med professorn i naturgeografi Emil Hjulström, trots eller kanske på

grund av att han varken var konkurrent eller motståndare i klassisk akademisk-karriärmening. Hjulström, far och farfar till dagens alla film- och TV-kända Hjulströmmare, var den som Enequist tvingades dela institution med i 15 år. Från början uppskattade Enequist Emil Hjulström som både människa och vetenskapsman, men som kollega gick det sämre. Han kallas bland mycket annat för organisatoriskt hjälplös. Vad kan tolkas in i en så hård dom? Och hur kan de två ha orkat med varandra under alla dessa år, svartsjukt bevakande sina egna revir?

Inte förrän den samhällsvetenskapliga fakulteten bröts ut ur den humanistiska 1964 kom man till skott och delade även på den geografiska institutionen i Uppsala. Det bör ha inneburit ökad arbetsro för Enequist men delningen kom nog för sent. Forsberg skriver att Enequist sökte förtidspension av hälsoskäl men nekades detta och vackert fick arbeta kvar fram till sin ålderspensionering 1968. Annars kan hälsoskälerna verka väl så reella. Läsaren delges ganska noggranna beskrivningar av Enequists livslånga besvär med mage och tarm, noggranna i överkant tänkte jag först, men insåg sedan att detta inte var något att hymla med. Enequists största trauma var kanske, som hon själv antyder, att ständigt behöva ha nära till en toalett.

Vi får i boken generösa inblickar i Enequists privatliv. Hon hade några

kvinnliga vänner som hon utvecklade varma och nära relationer med, däremot tycks hälso- och karriärskäl ha samverkat i ett beslut att aldrig gifta sig och bilda familj. "Hit men inte längre" skulle hennes förhållanden med olika män kunna beskrivas. Jag tycker dock att Forsberg är väl kategorisk när hon slår fast att det inte gick för kvinnor att kombinera yrkeskarriär med familjeliv vid denna tid. Låt oss ett ögonblick återvända till Nanna Svartz, 13 år äldre än Enequist. Svartz, kungars och presidenters – och faktiskt även Enequists – läkare, odlade en tuff, rent av androgyn stil, uppmärksammad bland annat för en egenkomponerad "damfrack" med plats för många utmärkelser. Samtidigt var hon både maka och mor vid sidan av karriären.

Forsberg skriver också om Enequists varma men inte oproblematiske kristna tro. Den verkar både ha varit ett stöd genom livet och motsatsen. Hon engagerade sig tidigt för kvinnors möjlighet att prästvigas och kom därför i motsättning till "de högkyrkliga". Detta blir ofta en slarvigt svepande benämning på just kvinnoprästmotståndare, men när Enequist långt senare, julen 1981, flyr ur domkyrkan därför att de högkyrkliga hyllat "en massa helgon" känns motsättningen mer som en kärvt gammalluthersk skräck för allt som luktar katolicism. Detta kunde passa ihop både med Enequists norrländska bakgrund och hennes allmänpolitiska hållning som

högerkvinna (motsvarande dagens moderater). Å andra sidan citerar Forsberg ett brev där Enequist säger sig längta efter att vara katolik, med det något märkliga argumentet att hon i så fall hade haft rätt att hata sin egen kropp.

Även efter pensionen mötte Enequist motstånd och svårigheter i sin forskning, men det fanns också ljuspunkter. Vid nära 80 års ålder utsågs Enequist till hedersdoktor vid Umeå universitet, Norrlands första. Detta måste ha glatt lokal- eller regionalpatrioten i henne. 1989 avled så Enequist och begrovs på Gotland, den älskade ön i Östersjön varifrån slakten en gång kom. Cirkeln var slut.

Bildmaterialet i boken är varierande och ibland roande. Enequist måste medvetet ha koketterat med sin ovanliga kombination av Kvinna och Forskare. Här har vi Enequist på hattparad, Enequist vid symaskinen – utan tråd! – eller spinnrocken men också Enequist vid kartan och jordgloben. Intressantast som tidsdokument är fotografiet på sidan 216. Det är enligt Forsberg taget i samband med universitetets doktorspromotion 1968, då Enequist för första och enda gången axlade rollen som promotor. Jag undrar dock om inte bilden är från en hyllningsbankett samma år för avgående professorer och andra framstående universitetsanställda. Stor sak!

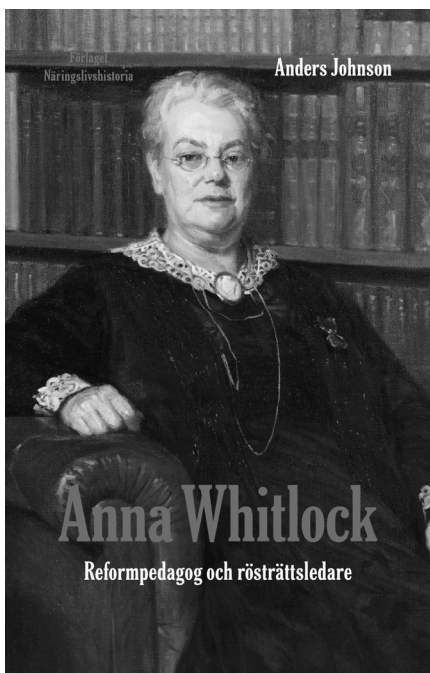
På bilden ser vi som enda kvinna bland herrar i civil högtidsdräkt Ene-

quist i galaklänning (ingen ”damfrack” där!). Här märks nobelpristagaren Arne Tiselius och den omstridde medicinprofessorn Erik Ask-Upmark, samt, på flankerna, rector magnificus Torgny T:son Segerstedt och statsrådet Olof Palme. Palme var redan veteran i regeringen men hade 1967 blivit chef för ecklesiastikdepartementet, vilket på nyåret 1968 döptes om till utbildningsdepartementet. (Kuriosa: I texten på sidan används fortfarande det gamla departementsnamnet, medan det i bildförteckningen har uppdaterats men därigenom tyvärr bara blivit mer fel – här kallas Palme *utrikesminister!*)

Det noteras att flera av herrarna kunde pryda sina frackar med dekorationer men att även Enequist bär Nordstjärneorden, länge en utmärkelse för förtjänta ämbets- och vetenskapsmän. Forsberg påpekar att Enequist såsom kvinna inte medgavs att bli ”riddare” av denna orden utan bara ”ledamot”. Detta stämmer visserligen, men 1968 hade Enequist redan avancerat till den högre så kallade kommandörsklassen av Nordstjärneorden, och i denna klass görs inte skillnad på män och kvinnor.

En oväntad brist i boken är avsaknaden av personförteckning. Bortsett från det har vi här en välskrivna, gedigen monografi om en både typisk och otypisk kvinnopionjär.

Michael Bejke

ANDERS JOHNSON

*Anna Whitlock: Reformpedagog och
rösträttsledare*

Stockholm: Förlaget Näringslivshistoria,
2020. 479 s.

Många av de kvinnliga skolpionjärer som var verksamma decennierna kring sekelskiftet 1900 har presenterats i biografiform, separat eller gruppvis. Det gäller Anna Ahlström, Anna Sandström, Anna Whitlock, Sofi Almquist och Lydia Wahlström. Även om de hade fullgod kompetens och som Ahlström och Wahlström disputerat var de på grund av sin könstillhörighet utestängda

från de statliga läroverken. De hänvisades till privata skolor som de ofta själva grundat. För att häva tidens diskriminering tvingades de verka parallellt på flera fronter, i kampen för kvinnlig rösträtt, jämställd behörighetslagstiftning och reformering av familjelivet.

Situationen illustreras väl i Anders Johnsons biografi *Anna Whitlock: Reformpedagog och rösträttsledare*. Johnson, känd för sitt författarskap kring industrihistoria och entreprenörskap, belyser i sin drygt 450-sidiga rikt illustrerade skrift inte bara en märkeskvinna utan ger även en historik över Whitlockska skolan, till en början ren flickskola senare ett samläroverk med studentexamensrättigheter. Något kan Johnson luta sig mot den begränsade biografi som skolans trojänare Sigrid Björklund gav ut redan 1931, året efter Whitlocks död, 78 år gammal. Johnson tar dock ett betydligt vidare grepp. Nog kan det störa att hans framställning med täta exkurser inte håller sig strikt till ämnet. Det går dock att ursäkta med att han förmedlar nyttig allmänbildning vid sidan om huvudstråket. Utan att Whitlocks pedagogiska gärning och samhällsinsats försummas bjuds en kulturhistorisk kortkurs. En betydande del av tidens persongalleri passerar förbi, varmed även följer en dos anekdoter och skvaller. Personfixeringen är påtaglig men det rör sig mindre om tröttande ”namedropping”. Istället är boken en

guldgruva för dem som söker mer detaljerade personuppgifter. Ibland växer de ut till minibiografier. Därtill serveras värdefull bakgrundsinformation i faktarutor.

Anna Whitlock växte upp i en stockholmsk företagarfamilj. Sedan fadern gjort konkurs fick modern svara för försörjningen av de båda döttrarna. Född 1852 tillhörde Anna en kvinnogeneration, som hade svårt att nå fram till gymnasium och akademiska studier. Ersättningen blev Högre Lärarinneseminariet, som hon lämnade som kursatta. Därtill kom, utöver lärarpraktik och informatorskäp årslånga bildningsresor, även utanför Europa. Det bidrog till att göra geografi till hennes favoritsämne kring vilket hon föreläste på Stockholms Arbetarinstitut, vilket leddes av den positivistiskt sinnade läkaren Anton Nyström. Pedagogiskt inspirerades hon av Grundtvigs och Björnstjerne Björnsons folkbildningsideal.

Således var Anna Whitlock väl förberedd då hon 26-årig startade en reformskola i litet format, förbehållen enbart flickor. En dominerande lärare blev Ellen Key, inspirerande och idérisk men av memoarer att döma med sämre sinne för ordning och reda. Med stigande ambition utvecklade Whitlock småningom planer på att skapa en samskola. Idén att integrera könen i gemensam undervisning låg i tiden, med USA som föregångsland. Det var ett sätt att förebygga

deras ensidiga utveckling och de erotiska excesser som följde med de separata skolornas klostersistem. Först ut hade Palmgrenska samskolan varit, ledd av den småländske prästsonen Karl Edvard Palmgren och känd för en språkundervisning som vilade mer på talövningar än grammatikdrill. Lite ironiskt var det just på språkundervisningen skolans mest kände elev Ingmar Bergman långt senare klagade då han skrev manus till filmen Hets med skräckläraren Caligula.

Palmgrenska hade 1888 beviljats dimissionsrätt för studentexamen, vilket även Whitlockska liksom Sofi Almquists skola kom i åtnjutande av strax efter sekelskiftet. Som duktig nätverksbyggare lyckades Anna Whitlock bättre än konkurrenterna förankra sin skapelse i huvudstadens kulturliberala skikt. Vid starten 1893 valdes landets ledande arkeolog Oscar Montelius till styrelseordförande samtidigt som den liberale förgrundsfiguren Ernst Beckman intog rektorsposten. Beckman tillhörde även dem, som tog initiativet till samskolan i Djursholm, där för övrigt Anna Whitlock kom att bosätta sig.

Whitlockska skolan utmärktes av konfessionslös religionsundervisning, där liberalteologen Fredrik Fehr (för övrigt begravd intill Whitlock på Stockholms norra kyrkogård) varit impulsgivare. Därigenom drogs judiska elever till skolan. Likheter fanns med Göteborgs högre samskola, för vilken Ellen Key

varit en inspiratör. Båda skolorna sågs som frisinnade och en aning snobbiga. Vad gäller Whitlockska kan tilläggas att den var tidigt ute med sexualundervisning, elevinflytande och föräldraträffar. Avgörande för elevtillströmningen var tillkomsten av en egen skolbyggnad i Humlegårdens närhet. Därifrån utgick Djursholmsbanan, säkert uppskattat av Whitlock.

Många bemärkta pedagogiska profiler och kända alumni kan knytas till skolan. På lärarsidan märks modersmåsläraren och läroboksförfattaren Hjalmar Alving, rektor vid Whitlockska och lektor vid Norra Real. Längre fram intog anglisten Mats Redin rektorsstolen för att därpå övergå till samma position vid Katedralskolan i Uppsala. På skolan verkade länge också historikern Beth Hennings, vårt första kvinnliga undervisningsråd, därpå rektor för Flickläroverket på Södermalm. Bland övriga kvinnliga lärare kan nämnas Gulli Petrini, den första kvinna i landet att disputera i fysik och ledande gestalt i den kvinnliga rösträttsrörelsen och Lisa Klingbom, som stod för en nydanande latinundervisning. Till skolans förgrundsgestalter hörde också den okonventionelle kristendomslektorn Henning Wijkmark, vars morgonböner fick sömniga elever att vakna upp.

Bland kända elever återfinns nationalekonomen Karin Koch, vårt första kvinnliga statsråd liksom Eva Remens, som blev den första kvinnliga ordföran-

den i Stockholms kommunfullmäktige. Vi hittar skribenter som Barbro Alving, rektorsdottern som var nära att kuggas i studentskrivningen i svenska, Ria Wägner, Sven Lindhagen, Staffan Tjerneld och inredningsarkitekten Lena Larsson. Till dem kan läggas Axel Iveroth, stridbar företrädare för näringslivet, förläggaren Per Gedin, operachefen Göran Gentele, visartisten Olle Adolphson, samt Henning Wijkmarks dotter Kerstin Bernadotte, som i sina memoarer beskrivit skolans atmosfär. I elevkretsen ingick även Inga Tidblad och Per Anders Fogelström, som aldrig avlade någon examen, men ju senare hamnade i rampljuset.

Anna Whitlocks verksamhet begränsades inte till utbildningsfären. Hon tillhörde även Kooperationens pionjärer och inom Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt intog hon en ledande position som dess förste ordförande, avlöst av Lydia Wahlström och Signe Bergman. Hon var även aktiv inom Centralförbundet för socialt arbete liksom fredsrörelsen, där hon samverkade med Ellen Key, Emilia Broome, som grundat Sveriges Kvinnliga fredsförening, och Anna Bugge-Wicksell, som såsom delegat i Nationernas Förbund betraktats som vårt lands första kvinnliga diplomat. Trots sitt mångsidiga kvinnopolitiska engagemang ville ändå inte Anna Whitlock låta sig kallas feminist.

Som flertalet kvinnliga skolpionjä-

rer förblev Anna Whitlock ogift men adopterade en flicka, som småningom renderade henne tre barnbarn. Hon kunde därmed förena mormorslycka med livligt kulturumgänge. Ännu i hög ålder fortsatte hon att delta i den pedagogiska debatten. Då Skolkommisionen kom med sitt på många sätt radikala betänkande 1922, där privat- och flickskolor riskerade förlora ekonomiskt stöd, gick hon till motattack i debattskriften *Skolreformen och ungdomen* med avvisande av varje steg i enhetsskolevänlig riktning.

Johnson följer Whitlockska skolans hela hundraåriga historia. I det ideologiska klimat som rådde under sent 60-tal och följande decennium blåste det snålt för återstående privat- och internatläroverk. Det framgick av det svar Privatskolornas riksförbund fick vid en uppvaktning hos utbildningsministern Olof Palme. Det fanns ingen anledning att stödja och stimulera privatskolorna löd svaret från Palme, en gång elev vid Sigtuna Humanistiska läroverk. 1970-talet blev ödesdigert för de återstående halvprivata skolorna. Wallin-Åhliniska,

Beskowska och Palmgrenska skolorna försvann, varefter även Whitlockska stod inför sin svanesång, nedlagd 1978. Samma öde hade drabbat internatskolan Solbacka, vars rykte solkats av Jan Guillous dokumentärroman *Ondskan*.

Konsekvensen av den långt drivna konformismen blev paradoxal. Den bäddade för framväxten av fristående skolkoncerner, något som föregicks av den olycksaliga kommunaliseringen. Systemskiftet kan ses som en rekyleffekt av de offentliga skolornas sänkta ambitionsnivå. Fördenskull kan knappast 90-talreformerna, då ett dogmatiskt enhetssystem successivt övergick i ett svåröverskådligt och segregerat, ses som lyckosamma.

Utan organisatoriskt eller historiskt samband har så sent som 2018 en kommunal skola på Kungsholmen med närmare 2000 elever namngivits efter Anna Whitlock. Det kan, liksom Anders Johnsons initierade, väl kontextualiserade levnadsteckning, ses som en välförtjänt hedersbetygelse.

Bert Mårald

At Hammarskjöld's disposal: Förhandlingarna om de amerikanska flygarna

Av Carl Willers

Under några intensiva månader 1954–1955 pågick förhandlingar mellan FN, genom Dag Hammarskjöld, och Kina, vilka sedan ledde till att de amerikanska flygare som tillfångatagits under Koreakriget frigavs efter drygt två år i fångenskap. Det var ett politiskt viktigt skeende och för Dag Hammarskjöld personligen ett särskilt viktigt resultat, med ett första exempel på den så kallade "tysta diplomatin". Detta är berättelsen från generalsekreterarens hjälpredas perspektiv. År 2022 har det gått 67 år sedan dess.

Ett elddop planeras

På dagen 20 månader efter att ha tillträtt som FN:s generalsekreterare, den 10 december 1954, skrev Dag Hammarskjöld ett brev till den kinesiske premiärministern Chou En-Lai.

FN:s generalförsamling har anmodat mig att söka frigivning av elva man ur

personalen under FN:s överkommando, som tillfångatogs av kinesiska styrkor den 12 januari 1953, såväl som av all annan personal under FN-kommandot som alltjämt kvarhålls. Med beaktande av alla sakförhållanden och omständigheter måste generalsekreteraren i detta fall påta sig en särskild plikt. I ljuset av den oro jag känner över frågan, skulle jag sätta värde på ett tillfälle att ta upp denna sak med er personligen. Av detta skäl skulle jag vilja fråga er om ni kan ta emot mig i Peking. Jag skulle föreslå ett besök kort efter den 26 december och vill, om ni går med på mitt förslag, fråga er vilket datum ungefär vid den tidpunkten som skulle passa er.¹

Den amerikanske presidenten Dwight Eisenhower hade uttalat att ansvaret låg på FN givet att de tillfångatagna soldaterna tjänstgjort under FN:s kommando, och situationen försvårades yt-

terligare av att Kina inte var medlem i FN.

Hammar skjöld telegraferade snart därpå till Uno Willers, vän och tidigare kollega, för att be om hjälp att arrangera ett möte mellan Hammar skjöld och den kinesiske ambassadören i Sverige – som representant för Kina – hemma i Stockholm. Willers och Hammar skjöld hade bland annat tjänstgjort tillsammans vid Utrikesdepartementet – Dag Hammar skjöld som konsultativt och opolitiskt statsråd ”utan portfölj” och Uno Willers som kanslichef och chef för arkivet. Anledningen till att Hammar skjöld valde Willers var troligen just att de var vänner samt att Hammar skjöld litade på Willers. Willers hade också erfarenhet av denna typ av ärenden, något som Hammar skjöld sannolikt haft insikt i under den gemensamma tiden på UD där många slags uppgifter krävde god kunskap om handläggande av konfidentiella uppgifter. Som tjänstgörande officer under krigsåren hade Willers också som en av två personer uppdraget att förmedla kontakter och kommunikation mellan Sverige och ambassaden i Berlin, vilket torde ha givit god vana av underrättelsearbete.

Mycket snabbt lät Uno Willers sända en inbjudan till Kinas representant i Sverige, för lunch hemma hos familjen Willers. Ambassadören svarade först inte på ett par dagar efter att initial

inbjudan skickats den 14 december². Willers skickade ånyo en inbjudan och erhöll en accept den 17 december; Kinas ambassadör avsåg att delta tillsammans med egen tolk.

Lunchen skulle äga rum den 19 december med utsatt tid klockan 14. Klockan kvart i två kom Hammar skjöld, på plats i god tid och sannolikt mån om att försäkra sig kring eventuella sista detaljer med värdparet. Ambassadören anlände så fem minuter efter utsatt tid och blev kvar under exakt två och en halv timme. Hammar skjöld stannade ytterligare tjugo minuter. Dessa tidsangivelser har Willers noggrant angivit i sina anteckningar.³

I matsalen hemma hos familjen Willers på Grevgatan 67 i Stockholm avhandlades detta första möte mellan Kinas och Förenta Nationernas representanter i frågan kring de amerikanska flygsoldaterna som tagits tillfånga under slutet av Koreakriget – av ena parten sedda som krigsfångar och av den andra sedda som illegalt tillfångatagna. Kring det runda bordet i matsalen serverades en bouchée med krabbstuvning till förrätt och lammkotlett till varmrätt. Därefter serveras en ostbricka och sedan kaffe. Närvarande var Hammar skjöld med värdinnan Greta Willers till bords, till höger om Greta satt ambassadör Keng Piao, därefter tolken Hsieh Chi-Mei och så värden Uno Willers intill Hammar skjöld.

Barnen hölls hemifrån denna lördag före jul. Helt utanför händelseförloppet kunde de dock inte hållas, då allehanda journalister var ute efter ett sådant ”knäck” som det skulle innebära att avslöja generalsekreterarens hemliga förhållanden med Kina, här hemma i Sverige. Willers berättade i efterhand för Hammarskjöld hur hela familjen fått stå ut med efterhängsen press – även barnen. Hemtelefonen var nedringd av journalister: ”man drog sig inte ens för att ideligen söka pumpa barnen, som emellertid lyckligtvis bestod provet”, angav Willers i ett brev. Det hände även att någon enstaka journalist dök upp utanför porten på Grevgatan.⁴

Ett memorandum över mötets agenda och överenskommelser författades av Willers och överlämnades personligen vid Kinas ambassad senare samma kväll. De partiella överenskommelser som nåddes under mötet gällde framförallt Hammarskjölds resrutt, visum för inträde i landet, immunitet för delegationsdeltagarna, och liknande praktikaliteter. I detta memorandum stipulerades att synpunkter på mötessammanfattningen skulle gå via Willers och UD till Hammarskjöld i New York.

Pressen täckte hursomhelst ärendet, och så även internationella medier; bland annat *The Christian Science Monitor* återgav vad som utspelat sig i Sveriges huvudstad inför generalsekreterarens kommande kinesresa. Att nyhetens

kärna rörde amerikanska medborgare i händerna på Kommunistkina gjorde saken högtintressant. I en artikel som publicerades redan den 20 december var också Willers intervjuad. Han citeras:

As host I would say the luncheon was very pleasant and the atmosphere cordial. I promised not to say more.⁵

Likaså rapporterade *New York Times* om händelsen, på framsidan, med rubriken ”UN Chief sees red envoy in Sweden on peiping talks”. Även flera svenska tidningar rapporterade om mötet som förstanyhet den 20 december, till exempel *Stockholms-Tidningen* och *Arbetet*.⁶ Dagen efter mötet höll Hammarskjöld inträdestalet i Svenska Akademien, över sin far Hjalmar Hammarskjöld.

Hammarskjöld och Willers stod i tät kontakt dessa dagar kring jul, och den 23 december hörde Willers av sig för att meddela hur situationen utvecklats; ”Hittills endast tack för lunch. God Jul. Uno”.⁷ Ett antal detaljer kring resan återstod fortfarande. Inget nytt hade hörts från Kina när Hammarskjöld den 25 december sände Willers ett telegram att han avsåg meddela Kina om FN-delegationens deltagare och att eventuella önskemål eller, som Hammarskjöld uttryckte det, ”eventuellt betydelsefulla besked” från deras sida borde inkomma dessförinnan, det vill säga snarast. För att avisera Hammarskjölds intention för kineserna skickade Willers bud till am-

bassaden angående detta samma kväll, liksom telegram till Hammarskjöld om att så skett; telegrammet daterat sent på juldagskvällen (00.10 den 26 december). Willers hade låtit kinesiska ambassaden veta att Hammarskjöld avsåg återkomma under måndagen den 28 med en deltagarlista och övriga nödvändiga detaljer.

Den 27 december hörde så kineserna av sig, till Willers via telefon. Willers meddelade Hammarskjöld via telegram på förmiddagen: "Kinaambassaden kl 9.45 meddelat per telefon: 'Viseringarna kunna utfärdas antingen i Stockholm eller på annan lämplig ort.'" Med detta korta meddelande hade Kina via sin svenska ambassad meddelat att nödvändiga förberedelser för att lösa viseringar för Hammarskjölds sällskap var gjorda. Hammarskjöld ombad Willers att svara den kinesiska ambassaden i Stockholm, varpå Willers svarade med en bekräftelse till Hammarskjöld. Denna händelsekedja utspelade sig under mindre än en timmes tid.⁸

Willers överlämnade personligen det skriftliga meddelandet vid Kinas ambassad i Stockholm under kvällen den 27 december. Willers stod omedelbart därefter i telefonkontakt med UD samt med representant för FN, sannolikt för att fortsatt uppdatera parterna om händelseförloppet. Samma dag mottog Willers även nyårshälsningar från Keng Piao, den kinesiske ambassadören i

Sverige, tryckta på svenska. De är operonligt hållna men torde vittna om att kinesiska ambassaden månade om relationen med svenskarna och indirekt med FN:s högste representant.⁹

Hammarskjöld skrev en lång redogörelse för resans detaljer till Willers – för denne att sedan vidarebefordra till kinesiska ambassaden i Sverige. Här gavs nya detaljer avseende resrutt, logi och deltagare. Hammarskjöld föreslog att hans släkting Peder Hammarskjöld kunde stå för logi för någon i sällskapet. Hammarskjöld kunde själv bo på ambassaden (som upprättats enbart sex år tidigare¹⁰) medan de övriga skulle inkvarteras på annat håll.

Deltagarlistan omfattade förutom Hammarskjöld själv ytterligare sex deltagare: FN:s undergeneralsekreterare Ahmed S. Bokhari (Pakistan), FN-representanten Per Lind (Sverige), Dags sekreterare Aase Alm (Norge), professorn i internationell rätt Humphrey Waldock (Oxford, UK) och tolken Gustav Nyström (Sverige). Den sjätte deltagaren var amerikanen William "Bill" Ranallo, som hjälpte Dag framförallt i egenskap av FN-anställd livvakt, men också bistod med andra uppgifter som matlagning. Han anges i deltagarlistan som "personal aide".¹¹ Han följde Dags steg även hemma i Stockholm, om vilket barnen Willers kunnat berätta att Bill satt på en stol i hallen när Dag var på besök i hemmet på Grevgatan.

Willers skrev brev till Hammarskjöld vilket levererades med kurir till London den 29/12, där han meddelade att han ”hållit Undén och Leif [Belfrage] orienterade om utvecklingen men i övrigt inte talat med någon” samt att detaljerna kring släktingen Peders resa klarats ut via ambassaderna. Sveriges representanter från UD, utrikesminister Östen Undén och kabinettssekreterare Leif Belfrage, hölls således kontinuerligt informerade även om ärendet som sådant inte var en specifikt svensk statsangelägenhet.

Hammarskjöld hoppades kunna möta Storbritanniens utrikesminister och Indiens premiärminister under genomresorna – vilket sedermera också blev fallet. Willers kunde den 30 december via telegram informera Hammarskjöld om att Kina kunde ombesörja visafrågor i London den 31 december samt att de stod för flygtransport mellan Kanton och Peking.

Trägen och tyst diplomati

Resan gick enligt plan och FN-delegationen mötte den kinesiska representationen i Peking. Mötet avlöpte smidigt men tillsynes utan några tydliga resultat. Månader gick innan kontakt på nytt togs mellan FN och Kina. Världspressen hade inte haft något att tillföra i ämnet, och viss frustration tog sig till uttryck i publicerade artiklar. Kännetecknande, även i svensk media, är en tro att de initiala förhandlingsförsöken gått om intet.¹²

I april anlände ett chiffertelegram på engelska, från FN till UD, adresserat till Willers. Det var från Hammarskjöld och innehöll ett önskemål att Willers skulle anordna ett nytt möte med Kinas ambassadör i Sverige, förutsatt att det gick att använda den kommande sammankomsten i Svenska Akademien som förevändning för Hammarskjölds hemresa. Hammarskjöld bad Willers att iaktta största möjliga konfidentialitet – ”absolute secrecy”. Willers besökte Kinas ambassad i Stockholm och överlämnade inbjudan (möjligtvis muntligen) till ambassadörens officiella tolk som var delaktig i den tidigare sammankomsten. Utöver en kort statusuppdatering via telegram skickade Willers också ett utförligare brev med extra flygkurir för att informera Hammarskjöld.¹³

Med anledning av ett annat åtagande hade Hammarskjöld svårt att närvara vid Svenska Akademiens regelrätta torsdagssammankomst i Gamla stan. Det fick till följd att Hammarskjöld potentiellt hamnade i en mycket krånglig situation avseende skälet till att plötsligt besöka hemlandet Sverige – utan Akademien som officiellt huvudskäl var en resa hem till Sverige svår att motivera utan att riskera att avslöja den dolda agendan. Willers stod i kontakt med Akademiens ständige sekreterare Anders Österling angående Hammarskjölds förväntade hemkomst senare i april. På Willers anmodan sköt Öster-

ling på Akademiens sammankomst så att Hammarskjöld kunde delta, med skälen att Hammarskjöld skulle besöka hemlandet i en privat angelägenhet samt att Hammarskjöld skulle att ge en ”muntlig orientering rörande [sitt] speciella uppdrag för Nobelkommittén” – ett uttänkt och lyckosamt sammanfallande av anledningar. En sådan omplanering av Svenska Akademiens torsdagssammankomst kan knappast sägas tillhöra vanligheterna, och för att säkerställa en solid fasad för Hammarskjölds plötsliga hemkomst anfördes således även familjeangelägenheter som ett av skälen. Willers informerade därför även brodern Bo Hammarskjöld så att denne kunde svara på eventuella förfrågningar om Dags förestående besök hos familjen.

För sammankomsten med kineserna behövdes en diskret mötesplats utan risk att upptäckas av vare sig svensk eller internationell press – till skillnad från vid lunchen i december hemma hos familjen Willers på Grevgatan var det nödvändigt att mötet ägde rum i största hemlighet. Willers ordnade så att hans mors hus på Tyrgatan 13 i Stockholms Lärkstaden stod till förfogande och vid tillfället för mötet var tomt; modern Malin Willers och familjens hemhjälp Valborg Höglund hade vid tidpunkten för mötet utrymt huset. Det var av vikt att mötet kom till stånd så snart som möjligt, och chanser till ett sådant möte var sällsynta. Även trovärdigheten gentemot de för-

handlande parterna ställdes på sin spets – redan i samband med det initiala mötet fick sig förtroendet en törn då journalistkåren varit fullt medveten om mötet. Fler eventuella möjligheter framöver att driva förhandlingarna vidare med Kina skulle bara bli svårare och svårare att förtäcka lika väl som denna gång.

Med anledning av situationens relativt akuta karaktär höll Hammarskjöld och Willers tät kontakt – den 18 april telegraferade Willers, chiffrerat, till Hammarskjöld att ännu inget svar kommit angående lunchinbjudan för den 23 april. Hammarskjöld telegraferade tillbaka samma dag kl 20.00 att han avsåg ”vid presskonferens tisdag bekantgöra avresan onsdag för Akademien och privata angelägenheter”. Nästkommande dag, den 19 april, skickade Willers över ett förslag till akademiens sekreterare Anders Österling på hur Tidningarnas Telegrambyrå (TT) kunde bemötas angående Hammarskjölds hemkomst. Willers skrev i sina egna anteckningar: ”Bad A.Ö bidraga till camouflage Dags stockholmsresa. Han gav också ordagrant detta mitt förslag till TT”.¹⁴

Den 19 april skickade så Willers brev till ambassadör Keng Piao med inbjudan till Tyrgatan 13 och samma uppsättning gäster den 23 april – lunch eller middag, vilket som passade de kinesiska representanterna bäst. Redan dagen därpå erhöll Willers svar och skickade omgående chiffrerat telegram till Ham-

marskjöld. Willers kunde meddela att ambassadören föredrog lunch i kinesiska ambassadens lokaler. Willers framhärjade dock att det kunde ge publicitet vilket kunde vara olyckligt, och ambassadören gick därefter med på att ses på Tyrgatan 13, dock utan övriga inblandade. Värden på Tyrgatan fick således avstå och fokusera på att säkerställa arrangemang och logistik. Den 21 april skickade Willers en formell, men hemlig, inbjudan till ambassadören, och meddelade att Hammarskjöld skulle att ha huset på Tyrgatan 13 "at his disposal" under tidpunkten för parternas samtal. Uppenbarligen låg det även i kinesernas intresse att låta förhandlingarna fortgå i det tysta.¹⁵

Veckor efter mötet, den 10 maj, uppdagades att information kring mötet dessvärre läckt till pressen, från USA:s sida, vilket riskerade att äventyra denna form av arrangemang med Kina framöver. Dock hade Hammarskjöld fått bekräftat via en annan kanal att resultaten från stockholmsamtalen de facto var reella:

My judgement stands: the talk you so kindly helped me to arrange, is one of the major events in the whole story.¹⁶

Apropå sin egen 50-årsdag kommande sommar och samtidiga visit i Sverige, skrev Hammarskjöld – med ett inte så litet mått humor – att han gärna ville slippa det intensiva pressuppbåd som den sannolikt skulle bli föremål för. Han skriver om födelsedagen

[...] which our dear countrymen insist on using as a reason for major noise. I shall try to avoid that and disappear completely, but it may be possible, and, if so, I fear that all experiences from last summer will be repeated and worsened. I hope that you do not believe that I am turning shy in some kind of Garbo style: I think I take it with a sufficient quantum of good humour, but I would like to find some way of avoiding present absurdities.¹⁷

Tio dagar senare senare, den 21 maj, skrev Hammarskjöld till Willers, också på engelska, om ytterligare oönskat besvär vilket hastigt uppkommit kring mötet med Kina. Den amerikanska ambassadören i FN, Henry Cabot Lodge, hade under en presskonferens uttalat att Hammarskjöld varit i kontakt med Kina när han befann sig Sverige, medan Hammarskjöld själv vid en presskonferens berättat att han träffat de kinesiska representanterna i Europa, och således lämnat öppet huruvida de möttes i Genève, London eller Stockholm. Journalisten Sven Åhman snappade upp detta och skrev om det i en artikel.¹⁸ Ingen stor skada var emellertid skedd jämfört med vad Hammarskjöld tidigare oroat sig för:

My personal worry about this special channel was based on the fact that if the press got the impression that they had been fooled, they would make it practically impossible to maneuver in Stockholm the next time.¹⁹

Taktikern Dag Hammarskjölds farhågor hade lyckligtvis inte infriats. Han fortsätter:

Sohlman's visit to Peking was most unnecessary, and his call on Chou En-Lai very bad indeed [---] I am happy to meet Leif in Paris next week where I will go this afternoon. Warm regards Dag²⁰

Rolf Sohlman var Sveriges ambassadör i Sovjet 1947–1964 och ingick som ombud i den svenska FN-delegationen 1947–1961. Han hade, i Hammarskjölds ögon utan förvarning, avlagt besök i Peking och riskerat att försämra situationen.

Ett lyckosamt slut

Den 12 juni 1955 kunde Hammarskjöld glatt konstatera i meddelande till Willers:

Kära Uno, Tack för Ditt brev av den sista maj. Vi fick ut de "fyra" – och fortsättning följer. Tack vare den lunch Du ordnade och vad som tilldrog sig där, är det [...] klart vad som historiskt är gången fram till detta preliminära resultat. [...] Än en gång tackar jag Dig för Ditt så oerhört vänliga förslag för den 29. [...] Varma hälsningar Dag²¹

Fyra av fångarna var nu fria – en viktig delseger. Den 3 juli 1955, i högsommarhettan på lantstället Skeppsholmen/Himmelsö i Stockholms södra skärgård, skriver Willers till Hammarskjöld.

Läget är i själva verket att den [pressen] inte alls kommit till insikt om Din sista stockholmskontakt. [...] Såvitt jag kunnat se har även Chou's uttalande helt gått stockholmspressen förbi.²²

Willers verkar under denna tid ha deltagit i en lunchbjudning tillsammans med kineserna under vilken det också diskuterats en möjlig utställning av kinesiska böcker i Kungliga Biblioteket där Willers var chef. Den 18 juli svarade Hammarskjöld med maskinskrivet brev till Willers: han tackade för de två breven angående "our friends from the East" och berättade hur han dryftat Willers möte med kineserna i samtal med president Eisenhower:

Your story about the luncheon is fascinating – It may amuse you to hear that I have told Eisenhower and Dulles [utrikesminister] about it with, as I hope, appropriate comments.²³

Hammarskjöld hoppades på att kunna tillbringa en av sommarens veckor hemma i Sverige och besöka paret Beskow i Skåne.

Tre dagar senare, den 21 juli, sände Hammarskjöld telegram till Willers; "please find excuse for calling your hosts at recent luncheon over telephone to discuss for example exhibition". Hammarskjöld bad Willers nämna att generalsekreteraren skulle befinna i Sverige under kommande vecka men utan avsikt

att komma till Stockholm. ”Add that of course my plans are always somewhat loose and might be changed if I were to find developments call for it.” Sannolikt såg Hammarskjöld en öppning för ytterligare förhandlingar med Kina givet sitt kommande besök i Sverige.

Willers hörde påföljande dag av sig till sin kinesiske kontakt och tackade för lunchen samt nämnde den utställning som den kinesiske representanten visat intresse för under mötet – Willers föreslog januari som tidpunkt och meddelade att ytterligare cirka 200 moderna kinesiska böcker vore önskvärda för denna utställning. En dag därefter, den 23 juli, skrev Willers till Hammarskjöld som befann sig på Hôtel du Rhône i Genève, att han lämnat Hammarskjölds meddelanden, och skrev att ytterligare ett meddelande fanns för Hammarskjöld i Malmö. ”Brev för Dig finnes lördag flygtullen Malmö. Uno.”

Det visade sig, mindre än en vecka senare, att förhandlingarna om de amerikanska fångarna burit frukt. Resultatet som de tillsammans arbetat för och som alla med hopp och tro på FN hade önskat, var nu en realitet; de sista fångarna hade släppts ur kinesiskt förvar. Samtliga fångar var nu fria – en historisk seger för Förenta Nationerna och för Dag Hammarskjöld som dess generalsekreterare. Symboliskt nog hade Chou En-Lai låtit frige de kvarvarande soldaterna i samband med Hammarskjölds 50-årsdag

den 29 juli. Kanske en vänskaplig gest, förenad med oviljan att låta frigivningen ses som en eftergift till USA.

Willers och Hammarskjöld träffades i samband med födelsedagen men då ännu utan vetskap om frigivningen. Willers skrev till Hammarskjöld på Hôtel du Rhône den 2 augusti; ”I tacksamhet underbar och minnesrik söndag sändas varmaste lyckönskningar. Uno”. Dagen efter svarade Hammarskjöld per telegram:

Warm thanks. Very happy to see you on Sunday which we both have reason to remember as unknowingly we got the final result of efforts we have shared. May I thank you on behalf of the organization and the prisoners as well as for myself for all your invaluable help. Ask foreign office to show you final message from the other side.²⁴

Efterspel

Willers fick under samma sommar en propå från sovjetisk håll, att vidarebefordra till generalsekreteraren. Willers hade blivit ombedd att äta lunch med förste sekreterare vid sovjetiska ambassaden, Tatomine, med Willers ord ”en av våra främsta kontakter vid Sovjetambassaden”.

Det visade sig att hans viktigaste uppgift var att be mig till Dig framföra en inofficiell förfrågan om hur Du skulle ställa Dig till att i något sammanhang acceptera en invitation till ett Moskva-besök.²⁵

Willers, i rollen som nära förbunden med Hammarskjöld och en möjlig budbärare, hade plötsligen fått ytterligare en förfrågan om att förmedla en informell kontakt med FN:s generalsekreterare, men denna gång från externt håll. Sovjet önskade informellt höra hur Hammarskjöld skulle ställa sig till ett officiellt besök i den sovjetiska huvudstaden.

Något konfunderad svarade jag endast att Du flera gånger under Din stockholmstid beklagat att Du inte tidigare haft tillfälle att lära känna Moskva eller något dylikt.²⁶

Intressant, men höljt i dunkel, är huruvida Sovjet hade identifierat Willers som en neutral *first point of contact* gentemot Dag Hammarskjöld, och i så fall hur.

Under våren 1959 åkte Willers med hustrun Greta på en längre resa till Kina, i syfte att vidareutveckla redan existerande relationer med det kinesiska biblioteksväsendet – bland annat avlade

de besök vid inte mindre än 28 bibliotek runt om i landet, och i den mån tiden tillät förkovrade de sig i den kinesiska kulturen. Hammarskjöld hade tidigare bett Willers att försöka förstå ”om kineserna har någon särskild bild av generalsekreteraren”. Under denna resa kom paret Willers en kväll att träffa Chou En-Lai vid en officiell tillställning. Chou En-Lai uttryckte uppskattning för relationen med svenskarna. Willers skrev:

[Chou En-Lai] var vid sammanträffandet den 30 april mycket älskvärd, han kom fram till vårt bord förhörde sig om vår rundresa och tackade för de båda böckerna.²⁷

Paret Willers sammanfattade sin resa till Kina i boken *Gäst i Kina* (1961) med text av Uno och foton av Greta. I ett senare daterat, handskrivet brev beskrev Willers tidsperioden för förhandlingarna som en högst spänningsfylld tid.²⁸

Referenser

- 1 Brevet publicerat i Brian Urquhart (1974), *Dag Hammarskjöld*, övers. av Sven Åhman. Citatet har även publicerats på FN:s hemsida.
- 2 Ett tillägg översändes den 16 december, på riksbibliotekariens brevpapper, att tiden kan justeras men att Dag måste lämna Sverige senast den 21 december (Uno Willers samling i KB, L99:1:5:5).
- 3 I Uno Willers samling i KB (L99:1:5:5) finns en separat mapp upprättad med dokument och korrespondens rörande kontakten mellan Willers och Hammarskjöld i samband med förhandlingarna.
- 4 Dessa uppgifter framkommer dels i brev från Uno till Dag när det hela är överstämmande, men två av Unos barn, Catharina (född 1939) och Ulric (född 1948) minns också uppståndelsen och somliga särskilt aktiva journalister som spanade vid hemmet på Grevgatan i Stockholm (personlig kommunikation med författaren, 2019).
- 5 Artikel i den Boston-baserade tidningen *Christian Science Monitor*, måndagen den 20 december 1954, på sidan 2 med en bild på Hammarskjöld.
- 6 Urklipp från dessa tidningar finns tillgängliga i Uno Willers samling i KB, L99:1:5:5.
- 7 Telegram registrerat 22.45 den 23 december, Uno Willers samling i KB, L99:1:5:5.
- 8 Av Uno avsänd bekräftelse 10.25 den 27 december, Uno Willers samling i KB, L99:1:5:5.
- 9 Nyårshälsningar inför det nya året 1955. "Gott nytt år tillönskas av Keng Piao" - ett dubbelvikt kort med motiv från Kina. Signerat av Keng Piao. Tillgängligt i Uno Willers samling i KB, L99:1:5:5.
- 10 Före 1948 bestod den officiella representationen av generalkonsulatet i Shanghai. Det s.k. beskickningsarkivet och information om historiken kring den svenska representationen finns tillgänglig i Riksarkivet: Beskickningsarkiv, Beskickningsarkiv Peking, Ambassaden Peking (Beijing) (1948/1950-).
- 11 Enligt brev från Dag till Uno i vilket även titlar och officiell roll specificerats. Uno Willers samling i KB, L99:1:5:5.
- 12 Flertalet artiklar med denna hypotes finns tillgängliga i Uno Willers samling i KB, L99:1:5:5.
- 13 Brev daterat 15 april 1955, Uno Willers samling i KB, L99:1:5:5.
- 14 Citatet handskrivet på en maskinskriven sida på Svenska Akademiens papper, med Uno som avsändare och Anders Ö som adressat. Rubrik: "Förslag TT-intervju." Ur Uno Willers samling i KB, L99:1:5:5.
- 15 Maskinskrivet brev på riksbibliotekariens papper med ambassadör Keng Piao som adressat. För att minska publicitet kring samtalet är avsikten att inte ta det i hemmet på Grevgatan som tidigare, skriver Uno, och efterfrågar bekräftelse på Kinas närvaro. Uno besökte också ambassaden den 20 april och hade då också diskuterat lokal för lunch samt avyrkat att det skulle ske på ambassaden. Uno uttrycker i brev på riksbibliotekariens papper till Keng Piao 21 april att Hammarskjöld "... takes for granted that no reference to this meeting will appear in the press either before or after the event". Ur Uno Willers samling i KB, L99:1:5:5.
- 16 Maskinskrivet brev på generalsekreterarens papper, till Uno: "Now the inevitable (?) has happened as the press has been informed about the meeting from the US side". Ur Uno Willers samling i KB, L99:1:5:5.
- 17 Ibid.
- 18 Sven Åhman var under en lång tid verksam vid *Dagens Nyheter*, från 1946 och 26 år framåt som utrikeskorrespondent i USA. Kortfattad levnadsteckning tillgänglig i nekrolog som publicerades i *DN* den 13 december 1993.
- 19 Brev från Hammarskjöld till Willers 21 maj, Uno Willers samling i KB, L99:1:5:5.
- 20 Brev från Hammarskjöld till Willers 21 maj, Uno Willers samling i KB, L99:1:5:5.

- 21 Brev från Hammarskjöld till Willers 12 juni 1955, Uno Willers samling i KB, L99:1:5:5.
- 22 Brev från Willers till Hammarskjöld 3 juli 1955, Uno Willers samling i KB, L99:1:5:5.
- 23 Brev från Hammarskjöld till Willers 18 juli 1955, Uno Willers samling i KB, L99:1:5:5.
- 24 Telegram 3 augusti, Uno Willers samling i KB, L99:1:5:5.
- 25 Telegram från Uno Willers till Dag Hammarskjöld. Utskrift tillgänglig i Uno Willers samling i KB, L99:1:5:5.
- 26 Ibid.
- 27 Maskinskrivet brev på riksbibliotekariens papper den 19 maj 1959, adresserat till generalsekreterarens kontor i New York. Ur Uno Willers samling i KB, L99:1:5:5.
- 28 Handskriven anteckning tillgänglig i Uno Willers samling i KB, L99:1:5:5.

Olof Pihl: Kyrkoherden som inte kunde läsa sitt Fader vår

Av Inger Ljunggren

Magister Olof Pihl (1707–1786) tillsattes som kyrkoherde i Falkenberg med kunglig fullmakt år 1745. Åren dessförinnan hade han tjänstgjort vid Göteborgs Fattighusförsamling och varit nådärspredikant, det vill säga den präst som under änkans nådår skötte en avliden prästmans tjänst, i Hjärtum i Bohuslän.

Pihl efterträdde Lars Blekman, som avlidit 1744 och efterlämnat hustrun Susanna Paulin och dottern Ingeborg. (Tre äldre barn hade hunnit lämna hemmet.) En bidragande orsak till att Olof Pihl fick tjänsten var troligen att han var ogift och beredd att gifta sig med sin företrädares änka. Enligt tidens språkbruk ”konserverade” han henne, vilket var ett sätt att trygga hennes och barnens försörjning. Olof Pihl och Susanna Paulin vigdes i maj 1745 och deras gemensamme son, Anders, döptes den 11 april två år senare.

Bakgrund och källor

På hösten 1750 framgick det att Olof Pihl drabbats av en svår psykisk sjukdom, som bland annat tog sig uttryck i aggression mot hustrun. Han blev förvirrad och oförmögen att klara sina ämbetsplikter. En kyrkoherde var tillsatt för att ha hand om predikoämbetet och själavården i församlingen men hade därutöver att sköta alla andra uppgifter som medföljde tjänsten: bland annat att hålla husförhör, att sköta den viktiga kyrkobokföringen, att ansvara för församlingens ekonomi, att leda sockenstämman, att ansvara för prästgårdens byggnader och inte minst att vara skatteindrivare för egen räkning (det vill säga kontrollera och ta hand om pastoralerna, de inkomster i form av penningar eller in natura som utgjorde hans avlöning).

När Olof Pihl inte klarade av att sköta sitt ämbete uppstod problem. Jag har

undersökt hur domkapitel, församling och magistrat hanterade de praktiska problemen, inte minst söndringen i äktenskapet, men också hur man betraktade och försökte hantera en psykiskt sjuk person.

I min undersökning har jag huvudsakligen lutat mig mot en serie handlingar i Göteborgs domkapitels arkiv: *FI – Allmänna handlingar till protokollen*. Serien innehåller bland annat ansökningshandlingar till prästerliga tjänster, valhandlingar samt brev och utslag angående prästernas personliga förhållanden och deras förhållande till församlingarna. För att få en heltäckande bild bör även annat arkivmaterial användas, till exempel domkapitlets protokoll, protokoll från Göta Hovrätt samt protokoll från Falkenbergs rådstugurätt. Det skall dock sägas att domkapitlets handlingar till protokollen är mycket omfattande och ger god möjlighet att följa de problem som uppstod i och med Olof Pihls sinnesförvirring och söndringen i äktenskapet.

Sjukdomen debuterar

Olof Pihl blev alltså kyrkoherde i Falkenberg 1745 och de första fem åren finner vi inga problem dokumenterade i domkapitlets handlingar. I juni 1750 hölls prostvisitation i Falkenberg med Skrea och de båda församlingarna hade inga klagomål på kyrkoherden. Men, i oktober 1750 var något uppenbarligen

alldeles fel. Kyrkoherden i Tvååker, Jonas Brag, skickades av domkapitlet till Falkenberg för att undersöka ryktet att Olof Pihls hustru skulle ha flytt från sin man och sitt hus. Jonas Brag kunde lugna domkapitlet med att ryktet var osant, pastorskan hade bara varit bortrest till Lund för att hälsa på sin dotter, Anna Britta Blekman. Problem har tydligen ändå funnits eftersom Jonas Brag rapporterar att Susanna Paulins bror, löjtnanten Erland Paulin, och magistraten ”beflitade sig om att förmå magister Pihl och pastorskan till förening och bättre sammanlevnad”.

Olof Pihls psykiska problem tog sig bland annat uttryck i att han fattat avsky för sin hustru. Han anklagade henne inför rådstugurätten för hor med sin bror, med sin systerson studenten Samuel Ström samt med borgmästaren Falkman och rådmannen Ekström. Pihl kom i ordväxling med rådmannen Nils Bergenholm och anklagade då även dennes hustru för hor, en mycket allvarlig anklagelse, som rådmannen genast besvarade med att anmäla kyrkoherden, som i sin tur anmälde rådmannen för jäv. Ärendet överfördes därför från rådstugurätten till Göta hovrätt.

Redan mycket tidigt verkar de flesta, möjligen med undantag av Falkenbergs magistrat och församling, ha insett att Olof Pihls uppträdande inte berodde på ”arghet” utan på sinnessvaghet. Det hindrade inte att hela rättsapparaten

från rådstuga till hovrätt och till och med Kungl. Maj:t drogs in i omfattande juridiska processer och undersökningar. Därutöver hade domkapitlet att brottas med frågan om kyrkoherdens suspenderingar och hans eventuella tillfrisknande. Ett stort antal personer och myndigheter, däribland också landshövdingen, blev alltså involverade i det djupt tragiska fallet med den förvirrade kyrkoherden.

Domkapitlet agerar

Den 20 november 1750 sände magistraten i Falkenberg en skrivelse till domkapitlet. Man påpekar att Olof Pihl inför magistraten har beskyllt inte bara sin egen hustru för hor utan också en ärlig mans hustru. Församlingen säger sig vara tveksam till om man kan ha någon uppbyggelse i sin kristendom av ett sådant uppförande. Somliga församlingsmedlemmar har redan avhållit sig från nattvardsgång och man fruktar att flera följer efter.

Domkapitlet agerade snabbt och suspenderade Olof Pihl på fyra månader samt sände ”den ostindiske skeppspastorn” Niclas Lind till Falkenberg för att sköta predikoarbetet. Denne rapporterade till domkapitlet att Pihl var så förvirrad att det inte gick att fråga honom något utan att få ett galet eller förargligt svar.

I Olof Pihls brev till domkapitlet i januari 1751 framgår tydligt att han brot-

tades med religiösa grubblerier. Han skriver:

Även om jag emot min hustru något hård varit, så må det hel och hållet tillskrivas den av den onde anden införde själafördärliga tänkekonsten, (om jag henne rätta namnet giver, vet jag intet; ty jag haver Gudi lov hållit henne för en förveten konst, håller ock ännu ganska betänkeligt att lära henne) genom vilken de som däruti rätt drevna äro, kunna skaffa olust till alla gudeliga övningar, all andligt i bönen förhindra och nästan till bitterhet och vrede, då man det minsta förmodar uppväcka, vilket jag sedermera efterhand förspott, och genom Guds nåd, stått emot sådana av den onda anden, genom sitt redskap anställda frestelser[.]

I juli 1751 företogs en biskopsvisitation i Falkenberg, föranledd av klagomålen på kyrkoherden. Biskopen Georg (Jöran) Wallin d. y. kom till Falkenberg för att försöka reda ut problemen mellan den för en sentida bedömare uppenbart psykiskt sjuke Olof Pihl och hans hustru samt Falkenbergs och Skrea församlingar. För att understryka situationens allvar deltog också häradsposten Petrus Frisch, prosten Andreas Gadelius och kyrkoherden Olaus Ekebon. Protokollet fördes av konsistorieamanuensen Alander.

Redan dagen före visitationen hade borgerskapet samlats och godkänt de besvärspunkter som borgmästaren, Johan Falkman Sörensson, skulle framföra rörande den förargelse magister Pihl försakat i församlingen med beskyllning om ”tänkekonst”. Ingen av dem ville ta emot de heliga sakramenten av honom eller åhöra någon predikan innan han hade förklarat vad han menade med ”tänkekonst” och vem som brukar den. Dessutom krävde man att han skulle visa ett annat levnadssätt än han hittills hade förövat med sin hustru och församlingen.

Det är beklämmande att iakttäcka hur Olof Pihl ställdes till svars inför biskopen, de medföljande prästmännen, Falkenbergs magistrat och Falkenbergs och Skrea sockens representanter – sexmän, församlingarnas äldste med flera.

Klagomål på kyrkoherden framfördes först av Skrea sockenmän som besvärade sig över att de fick gudstjänsten för sent eftersom kyrkoherden höll mycket långa predikningar i Falkenberg, ibland upp till tre timmar. Biskopen hänvisade till kyrkolagen och framhöll att predikan inte fick pågå längre än en timma och på vintern 45 minuter. Kyrkoherden uppmanades också att ”bruka och vända timmeglasen”. Skrea sockenmän fick också beskedet att de skulle anmäla direkt till konsistoriet om kyrkoherden inte följde bestämmelsen.

Därefter uppläste borgmästaren Jo-

han Falkman Sörensson Falkenbergs församlings klagomål: Att kyrkoherden till sin hjälp fört dit ostindiska skeppspastorn Lind (här har församlingen fel, Niclas Lind var utsänd av domkapitlet) under tiden Pihl försökte komma underfund med vilka av församlingens ledamöter, som var hemfallna åt den så kallade tänkekonsten.

Biskopen uppmanade Olof Pihl att förklara vad han avsåg med detta. Pihl svarade:

tänkekonsten är en konst varigenom en som honom förstår kan, fastän han vore i Falkenberg, veta vad en annan tänker, om han än vore i Amerika.

Pihl sade vidare att där står till exempel Olof i Veka och Sven i Gödastorp, den ene av dem kan veta vad den andre tänker och den tanken kan nå kyrkoherden. Det framkom att kyrkoherden även i sina predikningar grundlöst påstått att hans åhörare ägde den här konsten och att han, när prostens Jonas Brag var närvarande, hävdade att nyttan och välsignelsen av Herrans Heliga Nattvard också kunde nå dem som stod bakom nattvardsgästerna.

Härefter frågade biskopen om Pihl påstod att hela församlingen ägde denna konst? Pihl svarade att han inte kunde utelämna någon. Församlingens ledamöter hävdade då att de av kyrkoherdens

svar fann att de blev betraktade som trollkarlar och vägrade att ta emot ”det heliga altarets sakrament” av honom.

Biskopen frågade ytterligare vad han menade att tänkekonsten var? Pihl svarade att den väl inte kan vara av Gud utan av Satan, emedan han kan beröva var och en både gudfruktan och andakt, vilket han berättade att han själv hade upplevt, då han på trekvarts år inte kunnat läsa sitt Fader vår. Biskopen framhöll då att ”den som inte själv kan läsa sitt Fader vår lär svåriligen kunna vara präst och predika samt bedja för andra med besked.”

Falkenbergs magistrat och borgerskap liksom Skrea församling begärde att Pihl skulle bli avstängd och entledigad såväl från predikandet som från andra ämbetsysslor eftersom han inte var församlingen till den ringaste uppbyggelse.

Olof Pihl hade dessutom under tiden han var suspenderad och avstängd från nattvarden övertalat den svårt alkoholiserade vice komministern Olof Kjerrulf att ge honom nattvarden. Han hade sagt ”om jag intet får gå till H H nattvard tror jag att jag gör något ont vid mig”. Olof Pihl försvarade sig med att han brukade sakramenten med så gott samvete att han önskade att hans åhörare med lika god tröst och styrka kunde gå från nattvarden som han själv.

Biskopen tog nu också upp frågan, som de närmaste åren skulle komma att

vara det största problemet – kyrkoherdens osämja med sin hustru. Biskopen frågade om Pihl inte ville försonas med sin hustru, ta henne till sig och offentligt återkalla de beskyllningar han anfört mot henne. Frågan upprepades tre gånger. Första gången svarade Olof Pihl ingenting, andra gången att han ville ha tid till betänkande och tredje gången att det ville han gärna om han därigenom kunde föra henne på bättringsvägen samt han kan vara fri från Asmodeus (en forntida grekisk djävul, vars specialitet var att så split mellan äkta par).

Biskopen frågade också fru pastor-skan om hon ”ville komma till sin man”. Hon svarade att det gjorde hon gärna om hon kunde lita på honom och han uppförde sig som en beskedlig man.

Susanna Paulins kamp

Olof Pihls hustru, Susanna Paulin, var dotter till kyrkoherden i Getinge. Susanna uppges då hon avlider 1775 vara 73 år gammal och bör alltså ha varit född cirka 1702. Då mannen avled saknade Susanna liksom andra prästänkor försörjning efter det så kallade nådeåret, då hon bodde kvar i prästgården, fick utse en nådärspredikant och erhålla kyrkoherdens pastoralier.

Änkekonsivering var en form av pension (det fanns också andra). Seden kom i bruk efter reformationen, då präster fick rätt att gifta sig. Under 1600-talet hade änkekonsivering blivit vanlig och man

har beräknat att cirka 60 procent av präst-hustrurna var prästänkor eller prästdöttrar. Under 1700-talet blev änkekonservering allt mer ovanlig, mycket därför att myndigheterna prioriterade utbildning framför giftermålsvillighet. På 1800-talet var seden praktiskt taget ur bruk.

Det är lätt att föreställa sig hur många olyckliga äktenskap som instiftades. Att änkan fann det praktiskt att bli försörjd är kanske inte så svårt att förstå, men värre var det då en ung dotter till den avlidne prästen tvingades att gifta sig med faderns efterträdare för att modern och syskonen inte skulle stå på bar backe. Karl XI, som själv gärna biföll konservationer, tycks ändå ha varit ganska tveksam till institutionen:

[A]tt en församling även skall vara skyldig att taga den prästen till sin själasörjare, som gifter sig uti den avlidne pastorns hus, det finna Vi både ogrundat och orimligt, ja, mera en världslig än andlig kallelse.

I en liten avhandling från 1896 rörande prästerskapets privilegier uttrycker författaren Sven Sjöblom sin åsikt om konservation:

Som man lätt kan föreställa sig, tillhörde icke alla av de präster, som genom att erbjuda sig till att konservera sökte skaffa sig hastigare befordran, prästerskapets aktningvärdaste medlemmar.

I vad mån detta kunde appliceras på Olof Pihl går inte att avgöra men tveklöst var det arrangerade äktenskapet mellan honom och Susanna Paulin mycket olyckligt.

Den 20 november 1750 skrev Susanna Paulin till domkapitlet och beklagade sig över sin man som sedan Kyndelsmäss fattat en kallsinnighet till henne, ”trakterat mig med hugg och slag, samt hotat mig med utlätelser att aldeles taga livet av mig.” Hon anhöll i djupaste ödmjukhet om en skyndsam skilsmässa från sin man.

Äktenskapet var visserligen inte ett sakrament, som i den katolska kyrkan, men sågs som något ytterst gott inte minst därför att det – teoretiskt åtminstone – förhindrade synd, närmare bestämt hor. Att bli beviljad skilsmässa så lättvindigt, som Susanna Paulin uppenbarligen förutsatte, var föga troligt eftersom oenighet mellan två makar inte ansågs som skäl till skilsmässa.

Genom 1734 års lag överflyttades ansvaret för skilsmässor från domkapitlet till tings- och rådhusrätterna. Domkapitlet skulle dock även fortsättningsvis utfärda skiljebrev. Fram till 1810 fanns enligt lag bara två skilsmässorsaker: hor och egenvilligt övergivande. Därutöver kunde Kungl. Maj:t i vissa fall bevilja skilsmässa när livsfara för den ena parten ansågs föreligga samt vid obotlig sjukdom, till exempel spetälska. Även om samtliga kriterier skulle vara uppfyllda krävdes först många och trägna försök

att försona parterna dels på församlingsnivå genom sockenstämman eller sexmännen och när det gällde en prästman genom domkapitlet.

Susanna Paulin skrev visserligen egenhändigt till domkapitlet men man kan nog utgå från att hon rådfrågat sin bror, löjtnanten Erland Paulin, som var väl insatt i juridiska frågor. Om hon verkligen velat ha skilsmässa borde hon ju ha vänt sig till rådstugurätten som efter 1734 skulle avgöra frågan. Möjligheten att hon skulle ha fått skilsmässa var inte särskilt stor eftersom mannen inte övergivit henne – ”bara” misshandlat henne fysiskt och psykiskt. Det är inte heller särskilt troligt att rådstugurätten skulle ha vågat ge henne skilsmässa med motiveringen att mannen var obotligt sjuk. Olof Pihl hade ju åtminstone i början av sjukdomen sina klara stunder.

Varför skrev hon då till domkapitlet? Olof Pihl hade uppenbarligen fått tjäns-ten som kyrkoherde i Falkenberg genom att lova att konservera änkan, vilket innebar att Kungl. Maj:t, och domkapitlet, åtminstone med Susannas sätt att se, därmed indirekt hade utlovat henne fortsatt försörjning. Nu när det blev problem i det arrangerade äktenskapet försökte hon kanske att både ha kakan och äta upp den – bli av med mannen men behålla ”pensionen”.

Då Olof Pihl i januari 1751 klagade hos domkapitlet över att han blivit suspenderad menade han att

de hos min hustru befintliga felaktigheter, haver jag så med goda som allvar-samma förmaningar sökt av vägen röja, och henne till sann kristendom tillhålla, efter den nåd Gud mig förlänt haver, hon haver ock den högste vare ära, gjort en god begynnelse, och önskar henne att göra dagliga framsteg i det goda[.]

Att han själv skulle ha någon del i sönderingen tycks inte fallit honom in.

Att kyrkoherden var besvärlig intygades av flera borgare, som bland annat kallats till prästgården då Pihl ”illa hanterat” hustrun med slag och skällsord. Borgaren Anders Strömberg vittnade om att han hade frågat Olof Pihl om han ville lämna sin hustru från sig ur huset och att Pihl då hade svarat ”om hon vill gå till någon annan hos vilken hon kunde hava bättre och lättare lägenhet att öva sin Gudsfruktan skall det stå henne fritt”.

Även om Pihl då och då hade klarare stunder är det tydligt att hans aggtill hustrun kvarstod. Då prosten Brag och Susanna Paulins bror vid ett tillfälle försökte få till stånd en förlikning svarade Pihl: ”Om hon uppenbarligen vill bekänna sig vara en hora, vill jag taga henne åter”. Då kyrkoherden i Vinberg, Jöns Tranchell, och vice komministern Olof Kjerrulf besökte honom i samma ärende svarade han: ”Jag vill intet ha henne, ty hon ser så tjock ut”. Självklart stärktes Olof Pihls ställning

i församlingen inte då sådana yttranden spreds.

Någon skilsmässa beviljades inte Susanna Paulin, men trots att det inte var domkapitlets sak att behandla skilsmäsoärenden fortsatte man träget år efter år att försöka få till stånd en försoning mellan makarna Pihl. Kyrkoherden sades vara mer benägen till förlikning än hustrun, som inte ville samtycka innan mannen återtagit beskyllningarna mot henne om otrohet. Då Göta hovrätt fällde utslag i målet mot Olof Pihl 1753 återremitterades också frågan om skilsmässa till Falkenbergs rådstugurätt.

Vid en särskild rådstugurätt i Falkenberg i april 1752 (se nedan) beslöts om uppteckning och värdering av makarna Pihls bo och Susanna Paulin fick i uppdrag att utföra detta. Särskilda rådstugurätten gav henne också tillstånd att tills vidare förvalta den gemensamma egendomen. Senare fick Susanna rätt att för egen del disponera hälften av makens inkomst (närmare bestämt en fjärdedel av pastoralerna, eftersom vice pastor Martin Bonander åtnjöt hälften).

1754 skrev Susanna till domkapitlet med anledning av att vice pastor Martin Bonander, som kommit till Falkenberg 1751 som ersättare för den suspenderade kyrkoherden, flyttade från prästgården till ett eget boende. Utan Bonander vågade hon inte stanna i huset utan tvingades att söka sig en annan bostad "emedan det är naturligt att sky och undfly

så mycket ont, som mig tillsagt är och kunde hända, om icke Guds hand det avvänder". Olof Pihl skrev till domkapitlet i samma ärende:

Flyttade Susanna Pihl olagligen ur huset den 8 maj 1754. Sedermera haver jag utan betjäning gjort hussysslorna, såsom koka och städa till dess jag med stort bekymmer och med andras böner erhållit nu en med annan till hjälp, vilka likväl äro för sitt besvär ändå icke förnöjda [...]

Susanna Paulin flyttade tillsammans med sin dotter i första giftet. Vi vet inte något om hur Susannas äktenskap med Lars Blekman varit men kan konstatera att hon tycks ha varit mycket fäst vid sina två döttrar, Anna Britta och Ingeborg. Sonen hon fått med Olof Pihl kallade hon "den lilla gossen som Gud har beskärt oss i vårt olöckeliga äktenskap". När hon nu 1754 med broderns hjälp för andra gången försökte få till stånd skilsmässa, var hon villig att överlåta vårdnaden om gossen till den förvirrade fadern. Den första punkten i avtalsförslaget lyder: "Tager min man sin lille son Anders Pihl, och om honom drager den omvårdnad, som han inför Gud må kunna svara".

I april 1756 besökte kyrkoherdarna i Slöinge och Getinge Olof Pihl och Susanna Paulin. Makarna hade då nyligen försonats genom ett vänskapskontrakt

i fem punkter, som vi tyvärr inte har tillgång till. Susanna Paulin förklarade dock att hon uteslöt en "sammanflyttning innan lås och vägg". Icke desto mindre skulle de vara vänner och Pihl menade att det skulle stå henne fritt att flytta tillbaka till prästgården och "utnyttja husrum till bekvämlighet så fram det låte sig göra, medelst det, att färgaren här i staden, Jacob Holst hyrt rum i prästgården". (I samband med flytten hade magistraten hyrt ut två av rummen i prästgården till färgaren Jacob Holst med familj.) Susanna Paulin förklarade sig nöjd med detta och lovade gå maken tillhanda "i vad mål hon kunde och han åstundade". Nils Strömman och Daniel Lindhult föreslog domkapitlet att man borde lämna dem *laga tillstånd* till att leva särskilda i prästgården någon tid, om möjligen de utlovade vänskapsbetygelserna med tiden kunde locka deras sinnen till närmare sammanflyttning.

År 1757, i samband med att domkapitlet förhört sig hos magistraten i Falkenberg om de ansåg att Pihl kunde återinsättas i ämbetet, kallades Susanna Paulin till magistraten. Hon tillfrågades om hon nu flyttat in i prästgården och om paret levde som äkta makar tillsammans. Susanna Paulin svarade att hon åtta dagar tidigare flyttat in i två kammare i prästgården och erbjudit sin man att vilja hjälpa honom med matlagning jämte leva som "äkta folk tillhör" men Olof Pihl hade inte velat svara. Magis-

traten slutade sin skrivelse till domkapitlet med att konstatera att Pihl inte brukade sin salighets medel och dessutom inte "ville bekväma sig till, att som en man bör, hava någon sammanlevnad med sin hustru".

I husförhörslängden står Susanna Paulin antecknad under tomt nummer 35 i Falkenberg fram till dess hon flyttade till sin dotter i Landskrona, troligen 1774, men i mantalslängden återfinns hon under prästgården (tomt nummer 22). Då det var den väl underrättade vice pastorn Bonander, som förde husförhörslängden, kan man nog våga anta att Susanna Paulin aldrig helt flyttade tillbaka till prästgården.

Efter 1750 gjordes alltså ett flertal försök att få de båda makarna att förlikas och trots att man efter sju år lyckades med detta framgår av de två utsagorna ovan att både domkapitel och omgivning ansåg att ett äktenskap inte existerade utan sexuell samvaro.

Den 1 maj 1774 skrevs slutligen ett kontrakt i Falkenberg mellan kyrkoherde Bonander och Susanna Paulin. Bonander erhöll hela Susanna Paulins fjärdedel av pastoratets inkomster mot att han årligen betalade henne 150 daler silvermynt i ett för allt. Det var dock inte länge som Susanna Paulin kunde glädja sig åt inkomsten. Hon avled 1775 hos sin dotter i Landskrona.

Utän tvekan var Susanna Paulin en bestämd dam, som visste sitt värde och

slogs för ett självständigt liv och en egen inkomst. Hon hade också gott stöd i Falkenberg, där bland annat hennes bror bodde och understödde hennes försök att komma från det arrangerade äkten-skapet.

Genom hela processen tycks Susanna Paulin aldrig ha velat tillstå att mannen led av sinnessvaghet. Hon var djupt kränkt över hans beskyllning att hon varit otrogen och ville inte förlikas utan komma ifrån honom – dock försedd med underhåll. Hon framträdde ofta själv inför rådstugurätten och i varje fall fram till 1757 höll hon löpande kontakt med domkapitlet och skrev, ofta egenhändigt, för att berätta om allt elände mannen utsatte henne för. Hon framhöll att hon inte fann sig i mannens både fysiska och psykiska utfall och lyckades också få sig tilldelat en fjärdedel av pastoralierna för eget bruk. Det är inte alldeles otroligt att domkapitlet gick med på hennes ekonomiska krav för att undvika en skilsmässa, något som uppenbarligen var högst önskat. Det var också hon själv som vid 72 års ålder förhandlade fram avtalet med Martin Bonander om avlösning av hennes fjärdedel av pastoralierna i Falkenberg mot reda penningar.

Rättsfallet Pihl

Efter biskopsvisitationen 1751 suspenderades Olof Pihl ännu en gång på fyra månader. Han var ju tillsatt med kunglig fullmakt och kunde därmed suspenderas

men knappast avskedas. Domkapitlet löste problemet genom att Martin Bonander, som var lärare i Göteborg, in-sattes som vice pastor i Falkenberg. Han tilldelades som nämnts hälften av pastoralierna från Falkenberg och fick samtidigt behålla arvodet från Göteborg.

Kyrkoherdarna Peter Aurelius och Olof Ekebom, som sändes till Falkenberg den 28 januari 1752 för att undersöka Pihls tillstånd fann att suspensionen inte hade medfört någon förbättring i Pihls tillstånd. Den 20 februari 1752 sände Olof Pihl en underdänig skrivelse till Kungl. Maj:t där han hävdade (citat från Göta hovrätts utslag) att:

samtliga Falkenbergs stads invånare hade uppfunnit och idkat en så kallad högst skadlig tysthetsrätt till lag och förordningar samt andra goda anstalters åsidosättande och förträngande, så vid det världsliga som andliga väsendet, stora penningssummors utdelande ibland undersåtarna dem därmed till otrohet emot rikets höga överhet att förleda och så allmän som enskild frid och ro förstöra, samt i anseende till löften å flera penningars undfående av utrikes makt, låta sig förledas till förräderi, varigenom Kungl. Maj:t och riket skada och fördärv tillskyndas skulle[.]

Biskopen i Göteborgs stift, Georg Wallin d. y., befann sig i Stockholm då Pihls

skrivelse anlände och blev uppkallad till rådet. I ett brev till konsistoriet i Göteborg skrev han:

För två dagar sedan blev jag uppkallad i rådet att göra om honom [Pihl] min berättelse. Det lär komma till inkquisition fast man här redan misstänker, att mannen ej är klok.

Trots att Kungl. Maj:t och hovrätten tidigt tycks ha insett att Olof Pihl var sinnessvag fortsatte den juridiska kvarnen att mala.

Då Falkenberg rådstugurätt förklarats jävig i målet mellan Olof Pihl och hans hustru förordnade Göta hovrätt i februari 1752 en särskild domare, hovsekreteraren Carl Gustaf Walingsson, för att i en särskild rådstugurätt den 14 april 1752 dels avgöra missförhållandet mellan kyrkoherden och hans hustru, dels behandla Pihls skrivelse till Kungl. Maj:t. (Målet mellan Olof Pihl och rådmannen Bergenholm var tidigare avgjort genom förlikning.)

Pihl återkallade beskyllningarna om otrohet mot sin hustru. Han hävdade att hans anmälan berodde på en ”påkommen huvudsvaghet eller yra” och begärde att brottet ”måtte av kristlig kärlek honom förlätas”. Han sa att han fortsättningsvis skulle inrätta sitt liv så att han i kärlek och förtroende kunde umgås med sin hustru och också behaga försam-

lingens ledamöter. Den tillförordnade åklagaren, vice stadsfiskalen Johan Heil, och Susanna Paulin framhöll dock att Pihl borde dömas för sina falska beskyllningar.

När det gällde Olof Pihls skrivelse till Kungl. Maj:t och hans beskyllningar mot Falkenbergs invånare kunde han bara svara att han inte hade någon grund för beskyllningarna, som enbart berodde på att han en gång ”på ljusan dag fått en ingivelse då han drog andan”. Han skyllde på vad han utsatts för på biskopsvisitationen på grund av sina idéer om tänkekonst, idéer som han nu förkastat, samt den sinnessvaghet som han i några år hade vari besvärad av. Han anhöll att magistraten och borgerskapet ville i kärlek förlåta vad han brutit mot dem. Borgmästare Falkman, som talesman för borgerskapet, framhöll att då målet hörde under hovrättens avgörande så krävde han inte någon åtgärd i Falkenberg. Han hemställde dock till den särskilda rådstugurättens prövning om inte kyrkoherden Pihl, till dess han blev dömd, borde bevakas i någon kronofästning eller fänghus, samt att Pihls och hans hustrus egendom skulle upptecknas och sättas under säker vård.

Särskilda rådstugurättens beslut blev att kyrkoherden Pihl borde hållas i kronans häkte på Varbergs fästning under säker bevakning till dess hovrättens utslag kommit. Dessutom biföll rätten Susanna Paulins yrkande (med Pihls

medgivande) och ålade paret att göra uppteckning och värdering av egendomen i boet och bekräfta denna med ed. Rätten gav Susanna Paulin i uppdrag att utföra uppteckningen och gav henne också tillstånd att tills vidare förvalta den gemensamma egendomen.

Pihl satt häktad på Varbergs slott i juli till december 1752. Göta hovrätts utslag fälldes den 28 mars 1753, nära ett år efter den särskilda rådstugurätten i Falkenberg. Hovrätten behandlade först Olof Pihls skrivelse till Kungl. Maj:t och konstaterade att den inte "härrört av något uppsåt utan fastmer av sinnesförvirring". Pihl dömdes till fjorton dagar på vatten och bröd, men eftersom han redan suttit fängslad benådades han av Kungl. Maj:t. Vidare dömdes han att "i anseende till dess befunna dårskap" tills vidare avhålla sig från prästämbetet. Han fick dock behålla hälften av pastoralerna till sin försörjning.

Beträffande den av hustrun Susanna Paulin påstådda äktenskaps- och bосkillnaden återremitteras ärendet till Falkenbergs rådstugurätt. Den av rådstugurätten beviljade bouppteckningen och värderingen av Pihls och hustruns egendom accepterades av hovrätten.

Slutord

Det är svårt att belägga, men det är sannolikt att Pihl aldrig i full utsträckning återinträdde i ämbetet även om man vid ett par tillfällen tillät honom att predika.

Så sent som 1757 hade domkapitlet dock avsikten att återinsätta honom, men rapporterna från vice pastor Martin Bonander och komminister Nicolaus Lysell var tämligen negativa och det skedde aldrig.

Bonander kvarstod som vice pastor till 1769 då han äntligen utnämndes till kyrkoherde. Han hade ständiga problem med Olof Pihl. Han skrev uppgivet till domkapitlet och bad om råd då han fick svärighet att ta emot tiondet eftersom Pihl rest bort och tagit med sig nycklarna till laduhuset. 1755 skrev han att prästgårdens byggnader, som var tämligen gamla, "jämmerligen förfaller" och att taket på en huslänga föregående vinter blåst av. Det föll honom "ogörligt att vidare värda och någon tillsyn hava till nämnda byggnader", i synnerhet som han på grund av magister Pihls stundom "gruveliga och faseliga uppförande" inte kunnat bo kvar i prästgården. Efter sin hustrus död 1780 flyttade Bonander trots detta tillbaka till prästgården och bodde kvar där till sitt eget frånfalle 1790.

Olof Pihls tillstånd förbättrades alltså inte med åren. Bonander underrättade löpande domkapitlet om den suspenderade kyrkoherdens hälsa. 1757 nämnde han att Olof Pihl beskrivit att "det bästa bönesättet vore att bedja helt tyst på det djävulen och trollpackorna, som är allestädes närvarande, ej må snappa upp bönen så att den ej kommer till Gud".

Samma år påpekade också kyrkoherden Bonander att Olof Pihl inte begätt

nattvarden på sex år. Under de första åren av suspension var Pihl avstängd från nattvarden och klagade ständigt över detta. Senare hävdades tydligt nattvardsförbudet. Bonander skriver att Olof Pihl vid ett tillfälle, troligen 1757, hade anmält sig till nattvard men fått panik och sprungit från kyrkan. Hustrun och några andra personer vittnade däremot om att han givit sig själv nattvard.

Olof Pihls sjukdom ledde till en mängd arbete för ett antal personer och instanser. Även landshövdingen Hans Hummelhielm fick rycka in 1752 då han hos magistraten i Falkenberg förhörde sig om det kunde finnas någon som var villig att av vice pastor Bonander ta emot magister Pihls andel av pastoralierna till jämnt utdelande mellan Pihl och hans hustru "efter vars och ens förnödenhet". Självklart var det ingen som ville åta sig något som bara medförde en massa besvär och ingen betalning. Det blev alltså Martin Bonander som fick ta hand om även detta.

Det är inte så mycket den psykiskt sjuke kyrkoherden själv som är det intressanta utan alla de insatser som gjordes i samband med hans sjukdom från domkapitel, Kungl. Maj:t, hovrätt, rådstugurätt och landshövding samt från ett flertal personer och prästmän.

Frågan om predikoämbetet måste ha varit den viktigaste att lösa men också den lättaste. Domkapitlet tillsatte snabbt Martin Bonander som vice pastor så

att församlingen utan avbrott fick sina gudstjänster, kunde begå nattvarden, döpa sina barn och få dem kyrkobokförda med mera. Under de 18 år Martin Bonander var vice pastor innan han blev utnämnd till kyrkoherde drog han ett tungt lass, både administrativt och i samvaron med och delvis ansvaret för den sjuke Pihl och med hans bestämda hustru.

Domkapitlet höll sig löpande uppdaterat om Pihls situation genom att ett antal prästmän sändes för att utvärdera hans hälsotillstånd. Av breven till domkapitlet efter mötena med Pihl framgår att man samtalade med honom och försökte påverka honom till förlikning med hustrun, men det sägs inte något om eventuella samtal om hans oftast religiösa vanföreställningar. Det är alltså svårt att avgöra om domkapitlets primära intresse var omsorgen om Pihl och hans ämbete eller önskan om försoning mellan makarna för att undvika skandalen att en prästman fick skilsmässa.

För en nutida läsare kan det verka förvånande att flera myndigheter togs i anspråk för att utreda det som de flesta tidigt tycks ha varit övertygade om, nämligen att Olof Pihls anklagelser bara var en sinnesförvirrad persons fantasier. Trots detta vandrade ärendena om hustruns påstådda otrohet och anklagelsen om att Falkenbergs invånare konspirerade med främmande makt mot rikets säkerhet, genom rättsmaskineriet och

utreddes grundligt av hovrätten, som föranstaltade om en särskild rådstugurätt i Falkenberg och senare avkunnade dom. Slutligen behandlades ärendet också av Kungl. Maj:t, som benådade Olof Pihl.

Falkenbergs invånare var från början förstäligt nog mycket förbittrade på sin kyrkoherde, som inte levde i fred med sin hustru och dessutom inför Kungl. Maj:t anklagade staden för konspiration mot rikets säkerhet. Det verkar ändå som om de flesta så småningom insåg att Pihl var sjuk och att vreden då övergick till medlidande när det berättades i hela staden att Pihls tillstånd var ”helt slätt, han satt uti en kall kammare och hade ingen som honom skötte utan levde helt uselt”.

Pihls hustru, Susanna Paulin, var en kraftfull kvinna. Kungl. Maj:t och domkapitlet hade, enligt hennes sätt att se, erbjudit henne försörjning genom att

anta Pihls erbjudande om änkekonserving. Då äktenskapet havererade ville hon komma ifrån mannen men behålla försörjningen, vilket hon också lyckades med.

Det är naturligtvis omöjligt att ställa diagnos på Pihls sjukdom nästan trehundra år senare men med tanke på hans vanföreställningar och känsla av att vara iakttagen och förföljd ligger det nog nära till hands att tänka på någon form av schizofreni. Martin Bonander dokumenterade hans frånfälle i dödboken med följande ord:

den 15 november 1786 avsomnade svagsinte och före detta kyrkoherden vid dessa församlingar, herr magister Olof Pihl. Han var 5 år tjänstgörande pastor, men sedan 1750 från ämbetet remove-rad. Dess ålder var 79 år och sjukdomen ålderdomsbräcklighet[.]

Källor

Huvudsakligen Göteborgs domkapitel serie FI – Handlingar angående kyrkan

Litteratur i urval

Enefalk, Hanna: *Svenskarna och deras kyrkor*. Stockholm 2017

Inger, Göran: *Svensk rättshistoria*. Lund 1980

Ljunggren, Inger och Svengren, Sture: *Själsovare, bibliofil och kamrer: Barthold Seijerus och Falkenbergs prästgård 1706–1736*. Stockholm 2017

Sjöblom, Sven: *Prästerskapets Privilegier af år 1650 och 1723*. Karlstad 1896

Skarstedt, C W: *Göteborgs stifts herdaminne* (ny upplaga). Göteborg 1948

Taussi Sjöberg, Marja: *Skiljas*. Södertälje 1988

Medverkande i detta nummer

Michael Bejke (f. 1960). Fil. mag. i historia, kulturvetare. Diplomerad journalist och omvärldsanalytiker. Arbetar för närvarande som gymnasielärare i svenska. Vice ordförande i Heraldiska Samfundet.

Inger Ljunggren (f. 1940), arkivarie. Hon har tidigare publicerat ett antal arbeten, varav flera inriktade på Falkenbergs historia, som *En skepparfamilj i Falkenberg* och *S:t Laurentii kyrka i Falkenberg under 1700-talet*.

Bert Mårald (f. 1938), fil. dr i historia vid Göteborgs Universitet 1974 på avhandlingen *Den svenska freds- och neutralitetsrörelsens uppkomst*. Universitetslektor vid Luleå Tekniska Universitet 1980–2003. På senare tid inriktad på utbildningshistoria.

Åke Möller (f. 1942) är pensionerad bankdirektör, verksam i Skaraborgsbanken och Nordea. Han har under många år forskat om Mariestads-bygdens äldre historia. Resultaten har presenterats i ett stort antal artiklar i tidningar och tidskrifter samt i flera böcker. Senast utgivna bok är *Mariestads historia – förhistorien och tillkomsten* (Carlsson Bokförlag), som utsågs till Sveriges bästa hembygdsbok 2020.

Alma Persson (f. 1979) är docent och lektor vid tema Genus, Linköpings universitet. Hon disputerade 2011 på avhandlingen *Changing boundaries, defending boundaries: Gender relations in the Swedish Armed Forces*. Hon forskar om genus i organisation och arbetsliv, och har bland annat skrivit om genusrelationer och hbtq-frågor inom Försvarsmakten.

Fia Sundevall (f. 1974) är docent och lektor i ekonomisk historia vid Stockholms universitet. Hon disputerade 2011 på avhandlingen *Det sista manliga yrkesmonopolet: genus och militärt arbete i Sverige 1865–1989*. Hennes forskning behandlar tvångsrelationer i arbetslivet, genusarbetsdelning i militärt arbete, samt ekonomiska rösträttsbegränsningar.

Solfrid Söderlind (f. 1956), professor i museologi med inriktning på konst vid Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet. Tidigare överintendent vid Nationalmuseum (2003–2011) och professor i konstvetenskap vid Uppsala universitet (2001–2003). Forskar om porträtt, fotografi, konstmuseer och konstsamlingar.

Carl Willers (f. 1986) är fil. dr och disputerade 2019 vid Karolinska institutet med *A register-based study of health equity in Swedish stroke and diabetes care delivery*. I detta nummer av *Personhistorisk tidskrift* bidrar han med en essä om sin farfar Uno Willers samarbete med Dag Hammarskjöld.

PERSONHISTORISK TIDSKRIFT

2022:I

Personhistorisk tidskrift utges av Personhistoriska samfundet, en ideell förening som har till ändamål att väcka och underhålla intresset för personhistorisk och biografisk forskning. Tidskriften grundades år 1879 och vänder sig till alla som är intresserade av personhistoria. *PHT* publicerar vetenskaplig forskning och bevakar nyutgiven litteratur inom området. Den utkommer med två nummer per år.

ISBN 0031-5699